

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

Қўлёзма ҳуқуқида

УДК: 37.046.14:37.046.16:371/378

ТОШТЕМИРОВА САОДАТ АБДУРАШИДОВНА

**КЛАСТЕР ЁНДАШУВИ АСОСИДА УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ
МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ**

13.00.01 – Педагогика назарияси. Педагогик таълимотлар тарихи

**Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy)
илмий даражасини олиш учун тайёрланган
ДИССЕРТАЦИЯ**

Илмий раҳбар: педагогика фанлари
доктори, доцент У.Н.Ходжамқулов

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3
I БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	
1.1-§. Таълим сифати ва уни бошқаришнинг фалсафий-педагогик асослари..	13
1.2-§. Таълим сифатига таъсир қилувчи ташкилий-педагогик омиллар.....	25
Биринчи боб бўйича хулосалар.....	45
II БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ ПЕДАГОГИК-МЕТОДИК ЖИҲАТЛАРИ	
2.1-§. Интеграция шароитида таълим самарадорлигини оширишнинг дидактик имкониятлари	47
2.2-§. Таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатидаги кластер тузилмаси ва уни амалиётга татбиқ этишнинг педагогик шарт-шароитлари	59
2.3-§. “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари фаолияти.....	79
2.4-§. Таълим кластери шароитида ижтимоий буюртмани таъминлаш услуги	93
Иккинчи боб бўйича хулосалар.....	110
III БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КЛАСТЕР ТУЗИЛМАСИ САМАРАДОРЛИГИ	
3.1-§. Таълим самарадорлигини аниқлаш бўйича тажриба-синов ишлари мазмуни ва методикаси.....	112
3.2-§. Педагогик тажриба-синов ишлари натижалари таҳлили.....	124
Учинчи боб бўйича хулосалар.....	142
УМУМИЙ ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР.....	143
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	146
ИЛОВАЛАР.....	162

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳондаги ривожланган мамлакатлар бугунги глобаллашув шароитида ижтимоий соҳаларнинг барқарор тараққиётини белгилашда таълим соҳасини модернизация қилишга алоҳида эътибор қаратмоқда. Бу, албатта, таълим тизимига янги инновацион ёндашувлар, самарали ўзгаришлар ва педагогик технологияларни фаол татбиқ этиш жараёнлари билан боғлиқ равишда кечмоқда. Жаҳон амалиётида таълимнинг барча турлари ва босқичларида самарадорликни ошириш ва такомиллаштиришнинг янги механизми сифатида қаралаётган кластер моделини янада ривожлантириш натижасида таълим парадигмаларининг янги имкониятларини топиш, субъектларнинг манфаатли ҳамкорлигини йўлга қўйиш орқали уларнинг истиқбол натижаларини кафолатлаш, шахснинг сифатли таълим олишига хизмат қилувчи янгича ёндашув ва методларни ишлаб чиқиш тобора долзарб аҳамият касб этмоқда.

Дунёда таълим шакллари замонавий ва истиқболли меҳнат бозори талаблари асосида диверсификациялаш, ўқитиш моделларини технологик тараққиёт ғоялари билан уйғунлаштириш, таълим сифати назарияси ва методологиясининг етакчи ғояларини татбиқ этиш узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик тамойилларига асосланган кластерли ёндашув орқали амалга ошириш бўйича катор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бу жараёнда “STEAM – таълим” дастури асосида ўқувчиларда илмий дунёқарашни ривожлантиришнинг индивидуаллаштирилган ўқитиш технологияларини ишлаб чиқиш, PISA, TIMSS, PIRLS каби халқаро баҳолаш дастурлари талабларига мувофиқ таълим жараёнида назарий билимларнинг ҳаётийлигини таъминлаш масалалари муҳим аҳамият касб этмоқда. Интеграция шароитида ижтимоий буюртмани истеъмолчилар талабига мувофиқ мақсадли шакллантириш орқали педагогик жараён иштирокчиларининг компетенцияларини ривожлантиришни тақозо қилмоқда.

Республикамизда фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясига мос равишда умумий ўрта таълим муассасаларида ўқувчи шахсининг компетенциявий имкониятларини касбга йўналтириш орқали янада такомиллаштириш, компетентли кадрларнинг инновацион фаолияти асосида “билим фанга: фан ишлаб чиқаришга” тамойилини амалга оширишда интеграцион ёндашув имкониятларидан самарали фойдаланиш зарурати кучаймоқда. Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш мақсадида “таълим мазмуни ва сифатини ошириш, рақобатбардош, юқори билим ва кўникмаларга эга олий маълумотли педагоглар тайёрлашда самарадор бўлган педагогик таълим инновацион кластерларини жорий қилиш”¹ механизмлари янада такомиллаштирилмоқда. Бу эса, умумтаълим мактабларида кластер ёндашуви асосида таълим турлари ва мазмуни интеграциясини таъминлаш, ўқувчининг қобилияти, иқтидори, креатив компетентлигини шакллантириш ҳамда шу асосида касбга йўналтириш самарадорлигини ошириш муаммоси чуқур ўрганилишини тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”, 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сон “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”, 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармонлари, 2019 йил 16 январдаги ПҚ-4119-сон “Таълим сифатини назорат қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 апрелдаги 213-сон “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ҳамда мазкур фаолият билан боғлиқ бошқа меъёрий-

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 213-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.04.2021 й., 09/21/213/0330-сон.

ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни бажаришда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда, инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Республикамизда педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари, унинг узлуксизлик, узвийлик ва изчиллик билан боғлиқ янги инновацион модель сифатидаги тавсифи ва амалиётга татбиқ этиш механизмлари Ғ.Мухамедов, Ш.Мардонов, У.Ходжамқулов, Р.Эшчанов, Д.Бекчанов, Ж.Усаров, А.Раҳимов, Ш.Ботироваларнинг ишларида муайян даражада ёритилган [50; 76; 78; 80; 81; 37; 82]. Шунингдек, узлуксиз таълимнинг асосий ташкилий-педагогик, дидактик шарт-шароитлари, услубий ёндашувларини назарий ва илмий-методик жиҳатдан такомиллаштириш технологиялари, таълим сифати самарадорлигига эришиш имкониятлари бўйича Р.Аҳлиддинов, У.Бегимқулов, М.Ваҳобов, Л.Голиш, Р.Джўраев, У.Иноятов, Ж.Йўлдошев, М.Маҳмудов, О.Мусурмонова, М.Юлдашев, Ш.Қурбонов ва Э.Сейтхалилов [90; 92; 94; 96; 102; 107; 108; 122; 125; 154; 156], таълимда узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш, фанлараро алоқадорлик масалаларида Б.Абдуллаева, Н.Абдуллаева, Б.Адизов, А.Жуманов, С.Маҳкамов, Ғ.Файзуллаева [83; 84; 86; 38; 123; 144], интеграцион ёндашув асосида ўқувчилар тафаккурини ривожлантириш борасида О.Абдурахмонов, Д.Якибова, Р.Мавлонова, Н.Раҳмонқулова [85; 73; 118; 119], дарс машғулотларини интеграциялашнинг умумий хусусиятлари ва лойиҳасига доир машғулотлар структураси ҳамда технологиялари бўйича

М.Тошпулатова, Б.Аъзамова [60; 61] каби олимлар илмий тадқиқотлар олиб борган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) мамлакатларида таълим кластерларини ривожлантиришнинг назарий асослари, жумладан, касбий таълим кластерини шакллантириш А.Леонтьев, Г.Мухаметзянова, Б.Пугачева [116; 128], фаолият ва педагогик лойиҳалаш назарияси В.Давыдов, Г.Ибрагимов, Б.Леднев, В.Сластенин [98; 106; 115; 136], узлуксиз таълим концепцияси Б.Гершунский, В.Горемыко, А.Новиков, [95; 97; 130], касб-хунар мактабларида таълимнинг ижтимоий шериклик ва бошқарув муаммолари П.Анисимов, Е.Корчагин, В.Панасюк, А.Субетто [87; 44; 53; 59]лар томонидан тадқиқ этилган.

Хорижий олимлардан А.Маршалл, М.Porter, О.Solvell, G.Lindqvist, С.Ketels кабиларнинг изланишларида илм-фанда таълим кластери бир нечта элементларнинг ўзаро алоқаси ва бир бутун мақсад атрофида бирлашиш билан боғлиқ ҳодиса сифатида тадқиқ этилган [77; 159; 161].

Кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг интегратив мазмуни, модели ва методик шарт-шароитларининг ишлаб чиқилмаганлиги мазкур йўналишда илмий изланишлар олиб боришни тақозо этади.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти илмий-тадқиқот ишлари режасининг ПЗ-2017-0927124 “Таълим муассасаларида ҳамкорлик асосида педагогик фаолиятни ривожлантириш” (2017-2020 йй.) мавзусидаги илмий-амалий лойиҳаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш имкониятларини аниқлаш, баҳолаш ҳамда механизмларини такомиллаштиришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг педагогик компонентларини аниқлаштириш;

фан, таълим ва ишлаб чиқаришда интеграцион сифатни таъминлашнинг илмий-педагогик муаммо сифатидаги назарий асосларини такомиллаштириш;

педагогик таълим кластерининг ҳудудий инновацион-интеграцион тузилмасини ишлаб чиқиш;

таълим кластерининг фаолият механизмларини такомиллаштириш;

кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг илмий-назарий ва методик таъминотини такомиллаштириш;

ижтимоий буюртмани белгилаш орқали таълим кластерининг узвийлик ва узлуксизликка асосланган педагогик механизминини такомиллаштириш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида кластер ёндашуви асосида умумтаълим мактабларида таълим сифатини оширишнинг назарий-методологик, педагогик-технологик асосларини такомиллаштириш жараёни белгиланиб, тажриба-синов ишларида Тошкент, Наманган ва Сурхондарё вилоятларидаги умумий ўрта таълим мактабларининг 458 нафар VIII-IX синф ўқувчилари иштирок этган.

Тадқиқотнинг предметини кластер ёндашуви асосида таълим сифатини оширишнинг мазмуни, шакл, метод ва воситалари ташкил қилади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда назарий (таҳлилий-статистик, қиёсий таққослаш, умумлаштириш, шарҳлаш), диагностик (суҳбат, анкета, кузатиш, таснифлаш), математик ва педагогик эксперимент (маълумотларни математик-статистик қайта ишлаш, натижаларни график тасвирлаш, моделлаштириш ва бошқалар) каби усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг педагогик компонентлари (таълим сифатини баҳолаш мезонлари ва аниқлаш индикаторлари, ўқувчи компетентлик даражаси,

ўқитувчининг инновацион фаолияти) ҳамда сифатга таъсир қилувчи омиллар (таълимни бошқариш, сифат менежменти, таълим мазмуни, объект ва субъект муносабати, технологик, ижтимоий, иқтисодий) давлат таълим стандартлари ва буюртмачилар талабларини интеграциялаш асосида аниқлаштирилган;

таълим турларининг ўзаро боғлиқ таркибий бўлимлари (горизонтал, вертикал) ва ўзига хос интеграл белгилари (ижро, назорат, натижа)дан иборат таълим сифатини оширишга мўлжалланган инновацион кластер тузилмаси моделлаштириш тамойиллари (нормативлик, изчиллик, универсаллик) асосида ишлаб чиқилган;

кластер ёндашуви асосида умумтаълим мактабларида таълим сифатини ошириш механизмлари интеграцион муҳит тамойиллари (тизимлилик, барқарорлик, синергетик, мослашувчанлик)га асосланган мобил ҳаракатли тезкор алоқа, ҳудудий яхлитлик ҳамда “мактаб-лаборатория” майдончаларининг имкониятлари (методик, дидактик, технологик, мотивацион)га устуворлик бериш асосида такомиллаштирилган;

узлуксиз таълим тизимида сифатли кадрга бўлган эҳтиёжни таълим кластери шароитида тизимлараро манфаатдорлик тамойиллари (мақсад умумийлиги, манфаатлар хусусийлиги)га кўра таъминлашнинг узвийлик ва узлуксизликка асосланган педагогик механизмлари назарий ва амалий фаолият уйғунлиги асосида такомиллаштирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

умумтаълим мактабларида ўқув-тарбия жараёнини кластер ёндашуви асосида такомиллаштириш ҳамда таълим тизими фаолиятида тегишли даражадаги зарур педагогик компонентларни таъминлаш масалалари “Умумтаълим муассасаларида таълим кластерини жорий қилишнинг назарий асослари ва амалий жиҳатлари” номли услубий қўлланмада ёритилган;

умумтаълим мактабларида таълим сифатини ошириш тузилмасини “мактаб-лаборатория” шароитида такомиллаштириш бўйича услубий тавсиялар ишлаб чиқилган;

бўлажак ўқитувчиларда таълим кластерининг назарий асослари ҳамда таълим сифатини ошириш ҳудудий модели асосидаги касбий кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилган “Мутахассислик фанларини касбга йўналтириш методикаси” намунавий фан дастури ва унинг услубий дидактик таъминоти (монография, методик қўлланма, тавсиялар) яратилган;

тизимлараро манфаатдорлик асосида белгиланган ижтимоий буюртмани таълим кластери шароитида таълим олувчининг иқтидорига кўра таъминлашнинг электрон дастури ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги билиш назарияси методологияси ҳамда педагогик таълим соҳасидаги республика ва хорижий давлатлар олимлари, шунингдек, амалиётчиларнинг ишларига асосланганлиги; тадқиқот вазифаларига мос келувчи, ўзаро бир-бирини тўлдирувчи тадқиқот методларининг қўлланилганлиги; тажриба-синов ишларининг таҳлили ва тадқиқот натижаларининг миқдор ва сифат жиҳатидан таъминланганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг илмий аҳамияти кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифати самарадорлигини таъминловчи омилларнинг илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинганлиги, таълим кластери тузилмаси педагогик-технологик компонентларининг аниқлаштирилганлиги, субъект-субъект характерига эга бўлган ҳамкорликнинг ташкилий вазифалари ҳамда таълим сифатини оширишнинг интеграцион тамойиллари янги таркиб билан муаммо бўйича бойитилган дастурлар, лойиҳалар, электрон материаллар тизими ишлаб чиқилганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти кластер ёндашуви асосидаги таълим сифатини ошириш бўйича ўқув жараёнлари такомиллаштирилганлиги, муаммо бўйича самарали метод ва воситаларнинг ишлаб чиқилганлиги, дастур ва лойиҳалар, методик қўлланмалар ҳамда ўқув методик кўрсатмаларнинг яратилганлиги, тадқиқот натижалари асосида ишлаб

чиқилган илмий-услубий таклиф ва тавсиялардан ўқувчи иқтидорини аниқлаш, ривожлантириш ва шунга кўра тўғри касбга йўналтириш методик материалларини ишлаб чиқилганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш бўйича ўтказилган тадқиқот натижалар асосида:

таълим сифатини оширишнинг педагогик компонентларини аниқлаштириш, таълим сифатини таъминлаш тамойил ва мезонларини такомиллаштириш, жаҳон талабларига жавоб берувчи рақобатбардош кадрларни тайёрлашда таълим турлари ва мазмуни интеграциясини ривожлантириш юзасидан ишлаб чиқилган илмий методик таклиф ва тавсиялардан ПЗ-2017927124 “Таълим муассасаларида ҳамкорлик асосида педагогик фаолиятни ривожлантириш” мавзусидаги амалий лойиҳани бажаришда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 17 августдаги № 89-03-2833-сон маълумотномаси). Натижада, умумий ўрта таълим муассасаларида ўқув жараёнлари сифати самарадорлигини оширишга эришилган;

таълим сифатини оширишга йўналтирилган технологиялар, ўқувчилар иқтидорини ривожлантиришнинг педагогик тизими ва қобилият даражасини аниқлаш ҳамда ривожлантириш механизмлари, ҳамкорлик тамойиллари асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш бўйича ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялардан ИТД-1-148 “Касб таълими мазмунини модернизациялаш асосида ўқитувчилар касбий компетентлигини ривожлантириш технологияси” мавзусидаги амалий лойиҳани бажаришда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 4 ноябрдаги № 89-03-4397-сон маълумотномаси). Натижада, таълим муассасалари ҳамкорлигини ташкил қилиш механизмлари ҳамда ўқитувчиларнинг касбий компетентлиги такомиллаштирилган;

узлуксиз таълим тизимида сифатли кадрга бўлган ижтимоий буюртмани ўқувчининг иқтидорига кўра тўғри касбга йўналтириш

вазифалари ва механизмларига оид таклифлар асосида ишлаб чиқилган “Ўқувчиларни иқтидорини аниқлаш бўйича тест” (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги интеллектуал мулк агентлигинининг 2020 йил 25 ноябрдаги № DGU 09508-сон гувоҳномаси) электрон дастуридан таълим кластери шароитида ўқувчилар иқтидорини аниқлаш ва уни ривожлантириш ҳамда таълим сифатини оширишда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 4 ноябрдаги № 89-03-4397-сон маълумотномаси). Натижада, кластер ёндашуви асосида умумтаълим мактаблари иқтидорли ўқувчилар компетентлик даражасининг ошишига эришилган;

таълимни модернизациялашда янгича ёндашувларни татбиқ қилишнинг зарурати, интеграцион жараёнларни кучайтиришда кластер моделининг аҳамияти, умумтаълим муассасаларида таълим сифатига таъсир этувчи омиллар, таълим кластери шароитида умумий ўрта таълим самарадорлигини ошириш бўйича илмий-методик тавсиялардан ЎзМТРК “Маданий-маърифий, бадий эшиттиришлар муҳарриятининг “Таълим ва тараққиёт” эшиттиришини (“Ўзбекистон” телерадиоканали ДУКнинг 2019 йил 19 июндаги О’з IR-1-118-сон маълумотномаси) ҳамда Ўзбекистон тарихи телеканалининг “Тақдимот” кўрсатувини тайёрлашда фойдаланилган (“Ўзбекистон” телерадиоканали ДУКнинг 2021 йил 15 июндаги 02-40-1007-сон маълумотномаси). Натижада, ҳудудий таълим кластери моделини амалга ошириш механизмлари ва ҳамкорлик тамойиллари борасидаги назарий ҳулосалар таълим муассасаларининг илмий ва методик таъминотини кучайтиришга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 3 та халқаро ва 5 та республика илмий-амалий анжуманда муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Тадқиқот мавзуси бўйича жами 34 номдаги илмий иш, жумладан, 1 та монография, 1 та методик қўлланма, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси

хузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларда жами 12 та илмий мақола, жумладан, 8 таси республика ва 4 таси хорижий журналларда чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация иши кириш, учта боб, хулоса ва тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат. Диссертациянинг асосий ҳажми 160 саҳифани ташкил этади.

I БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

1.1-§. Таълим сифати ва уни бошқаришнинг фалсафий-педагогик асослари

Таълим тизими ривожланишининг ҳозирги босқичида жаҳон мамлакатларида, жумладан, АҚШ, Япония, Хитой Халқ Республикаси, Жанубий Корея ва Европанинг иқтисодий ривожланган бошқа давлатларида таълимнинг ташкилий ва бошқарув тузилмаларини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида мамлакатлар умуммиллий бойлигининг ўртача 16 фоизи моддий капиталга, 20 фоизи табиий бойликларга тўғри келади. Бу кўрсаткичда инсон капитали 64 фоиз билан, Германия ва Япония каби ривожланган мамлакатларда эса 80 фоиз билан етакчи ўринда туради[19]. Бу эса, замонавий жамиятларда инсон капиталининг нуфузи тобора ортаётганини, бунинг натижасида дунё мамлакатлари, таълим тизимини ривожлантириш ва бошқариш жараёнларида замонавий менежмент ҳамда унинг тамойилларига амал қилиш масалаларига катта эътибор бераётганини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Ривожланган мамлакатларда таълимнинг тўлиқ циклига инвестиция киритишга, яъни бола 3 ёшдан 22 ёшгача бўлган даврда унинг тарбиясига сармоя сарфлашга катта эътибор берилади. Чунки ана шу сармоя жамиятга 15-17 баробар миқдорда фойда келтиради. Бизда эса бу кўрсаткич атиги 4 баробарни ташкил этади. Бинобарин, инсон капиталига эътиборни кучайтиришимиз, бунинг учун барча имкониятларни сафарбар этишимиз шарт” [18]. Айнан шу вазифаларни амалга ошириш мақсадида узлуксиз таълим тизимидаги интеграцион муносабатларни такомиллаштириш, таълимнинг бошқарув органлари фаолияти самарадорлиги ҳамда масъулиятини ошириш, ўқув-тарбия жараёнига илғор педагогик ва АКТларини

самарали жорий этиш орқали таълим сифатини таъминлаш соҳаларига оид бир қатор қарорлар қабул қилинмоқда [1-17].

Таълим сифати ва унинг самарадорлигини оширишдаги педагогик муаммоларни аниқлаш тадқиқот вазифаларидан бири эканлигини инобатга олиб, дастлаб, таълим сифатининг мазмун-моҳияти, фалсафий-педагогик таҳлили, ривожланиш босқичлари ҳамда унинг самарадорлигини таъминловчи бошқарув бўйича таҳлиллар олиб бориш назарда тутилди. Мавзуни назарий жиҳатдан кўриб чиқишда, таълим сифати муаммосига тўхталиб ўтилди ва бу, биринчи навбатда, **“сифат”, “таълим сифати”, “самарадорлик”, “таълим сифатини бошқариш”** каби асосий тушунчалар моҳиятини таҳлил қилишни талаб қилади.

“Таълим” олдинги авлодлар томонидан ташкил этилган катта ижтимоий аҳамиятга эга бўлган тажрибаларни доимий равишда кейинги авлодларга етказишга йўналтирилган умумий жараён бўлиб, у ижтимоий институт, жамиятнинг ижтимоий қўйи тузилмаларидан бири ҳисобланади.

“Сифат” атамасига оид турли нуқтаи назарларни умумлаштириш натижасида бу атамани ҳар томонлама ифодалашга хизмат қиладиган таърифларнинг бир қатор мақбул вариантларини келтириш мумкин (1.1.1-расмга қаранг).

“Таълим сифати” эса, бутун таълим тизими таркибий қисмларининг сифат вазифалари, мураккаб ривожланиш кучига эга бўлган жараён бўлиб, таълим муассасалари фаолияти ижтимоий, иқтисодий, услубий ва технологик муҳитининг ўзгариши билан изоҳланади. Таълим сифати хусусиятлари яхлитлиги таълим олувчи БКМларининг шаклланиши ва шахсий ривожланиши учун хизмат қиладиган энг қулай усуллар комбинациясидан иборат бўлиб, самарали ўқув жараёни билан амалга ошириладиган, ўқитиш жараёнларини ўқувчиларда таянч ва умумфан компетенцияларини такомиллаштириш, креативлигини шакллантиришга қаратилган махсус

ижтимоий-педагогик-психологик жараён деб таъкидлаш мумкин.

1.1.1-расм. Сифат тушунчаси таърифлари

Таълим сифати тушунчасининг фалсафий-педагогик моҳияти ва унинг ривожланиши тарихий давр босқичлари билан келтириб ўтилиши бу тушунчага нисбатан даврий муносабатни ҳам белгилаб беради. Шу нуқтаи назардан таълим сифатини қуйидаги даврлар асосида таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ:

1. Энг қадимги даврдан ўрта асрларгача бўлган давр.
2. Шарқ уйғониш давридан - XVIII асргача бўлган давр.
3. XIX аср иккинчи ярмидан - XX аср ярмигача бўлган давр.
4. Мустақиллик даври (XX аср охири ва XXI аср бошлари).

Таълим сифати тушунчасининг келиб чиқиши энг қадимги давр манбаларида келтирилмаган бўлса-да, шу маънони англатувчи таърифлар мавжуд. Жумладан, педагог олимлардан Н.Алимова, Е.Семченко, С.Абдулина, Н.Багутдинова ва Е.Ефимовлар ўз тадқиқотларида “таълим сифати” тушунчаси шаклланишининг дастлабки босқичи қадимги дунё давлатлари мавжуд бўлган даврга бориб тақалади, деган фикрни илгари сурган [94; 19-б.].

Энг қадимги даврда таълим-тарбиянинг мақсади, сифати, уни такомиллаштириш усуллари ва кутилаётган натижалари ҳақида бевосита

бизгача етиб келган манбалардан билиш мумкин. Аристотель фикрига кўра, сифат маълум бир ҳолат, борлиқнинг фарқли жиҳатлари, предметга хос бўлган хусусиятлар, ривожланаётган ва ҳаракатланаётган объектнинг жойлашиш нуқталаридан иборат [94; 23-б.]. У предметларни бир-бирига ўхшамайдиган, сифат жиҳатидан ўзига хос бўлган хусусиятларга эга, деб таъкидлайди. Демак, фалсафий талқинда таълимнинг энг самарали натижаси инсон камолоти билан белгиланиши лозим.

Конфуций таърифига кўра, таълимнинг асосий мақсади шахснинг маънавият, одоб-ахлоқ, анъаналарни билиши, қадриятлар маданиятига эга бўлиши ва Ватанни севишида ўз аксини топади [89; 157-б.].

Юсуф Хос Ҳожибнинг таъбирича, ўқув, илм ва ақл беҳисоб меҳнат ва тинимсиз ҳаракат натижасида шаклланади. Юсуф Хос Ҳожиб каби аксарият Шарқ олимлари ҳам “доимий ва узвий машқ истеъдоднинг боғбони”дир, дея эътироф этади [104; 8-б.].

Марказий Осиёнинг IX-XII асрлар уйғониш даврида таълим ва унинг сифати ўзига хос мазмун-моҳият касб эта бошлаган. Бу давр намояндаси Ал-Хоразмий ўқитиш жараёнида таълим олувчининг шахсий кузатишлари ва билимларидан амалда фойдалана олиш қобилиятига алоҳида аҳамият бериб, биринчилардан бўлиб, кузатиш-синов усулига асос солади.

Абу Наср Форобийнинг ижтимоий-тарбиявий қарашлари акс этган асарларида сифатли таълим-тарбия, самарали ўқитиш усул ва услублари келтирилиб, инсон камолотида таълим-тарбия муҳимлигини ва унинг натижасида шахс жамият талабларига жавоб беришини таъкидлаб ўтган.

Абу Али ибн Сино ҳам ўқитиш жараёнига муваффақиятли таълим усул ва мезонларини тақдим этади. Жумладан, таълимда “оддийдан мураккабга”, “пастдан юқорига” каби тамойиллари ҳисобга олиниши, ўқитиш жараёнида боланинг ёш хусусиятлари, қизиқиш ва қобилияти, ўзлаштириш ҳолатлари кўра таълимнинг кейинги босқичига йўналтириш бўйича фикр юритган. Олинган билимларни оғзаки ифода этиш, мустақил, мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш орқали таълим олувчи олган билимларини

амалиётга татбиқ эта олиш қобилиятини таркиб топтириши мумкинлигини таъкидлаган [89; 159-б.]. Таълим ва унинг сифатига юқорида келтирилган қарашлар бу даврнинг энг муҳим назарий ғоялари давлатчилик асосларида шаклланган комил инсон тушунчаси ва унинг ривожланиши турли илм-фан тармоқларининг биргаликдаги ўзаро натижасига асосланади, деган хулоса чиқаришимизга имкон берди.

XIV - XVI асрларда таълимга алоҳида эътибор берилиб, уйғониш даври назарий қарашлари янада такомиллаша борган. Таълим инсон камолотини таъминлаш учун хизмат қилувчи энг зарур восита сифатида қаралган. Юқори даражада таълим хусусиятларини эгаллаган шахс олган илмини амалий фаолиятда самарали фойдаланиш сари йўналтиради. Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул қулуб” асарида илм олиб уни ишлатмаган инсон уруғ сочиб ҳосилидан баҳра олмаган кишига қиёсланади. Демак, ўша давр қарашлари ҳам бугунги кунда ўқувчилар билим олишининг талаблари, билим, кўникма ва малакалари таълим сифати самарадорлигини кўрсатувчи асос эканлигини кўрсатиб берган.

XVIII асрга келиб таълим сифатига, ўқув-тарбия жараёнларини такомиллаштиришга бўлган муносабатлар ўзгариб, таълим-тарбияга нисбатан қарашлар тизими такомиллашган. Илм-фаннинг назарий ва илмий тажриба ютуқлари сифатни белгиловчи омил сифатида талқин этила бошланган. Педагогика назариясининг намояндаларидан чех олими Ян Амос Коменский “Буюк дидактика” асарида боланинг табиий билиш хусусиятини ҳисобга олган ҳолда ўқитишнинг дидактик тамойилларини ишлаб чиққан [110].

Адольф Дистерверг таълим жараёни иштирокчиларининг билимларини доимий такрорлаб туришнинг аҳамиятига тўхталиб, таълим дидактикасининг асосий талабларини таълимнинг 33 та қонун ва қоидаси тариқасида баён қилган. У боладаги қобилиятни янада такомиллаштириш ва ривожлантириш мақсадида таълим берувчиларга топшириқ билан бирга унинг жавобини ҳам тақдим қилиш эмас, жавобни топишга болани турли усул ва воситалар билан

йўналтириш орқали ҳақиқатни топишга ўргатиш мумкинлигини таъкидлаб ўтади. Дистерверг таклиф қилган кўрсатмали таълим “яқиндан узоққа”, “оддийдан мураккабга”, “маълумдан номаълумга” ўтиш керак, деган коидаларга асосланади [104; 12-б.].

К.Д.Ушинский ўзининг “Инсон тарбия предмети сифатида” асарида таълим жараёнида ўқитишнинг мазмуни, тамойиллари, шакл ва усулларига тўхталиб, таълимни кўргазмали, онгли ва узвий олиб бориш масалаларини ишлаб чиқади, ўқитишнинг шакл ва усуллариининг ранг-баранглигига эришишни талаб қилади [143; 296-б.].

“Таълим сифати” тушунчасига С.Е.Шишов ва В.А.Кальнейларнинг ҳам билдирган муносабати эътиборли бўлиб, улар “таълим сифати - таълим жараёни иштирокчиларининг эришадиган натижалари ва мақсадларининг таълим муассасаси томонидан кўрсатилган таълим хизматидан қондирилган даражаси” [151; 37-б.], дея таъриф беради.

Таълим сифатига берилган таърифлар ичида В.А.Качалов томонидан берилган изох алоҳида аҳамиятга эга. Унинг фикрича, таълимда сифат фақатгина ўқув жараёни натижасигина эмас, балки таълим олувчиларнинг умумий равишда шахсий ва жамоавий ривожланишини таъминлайдиган ва уларнинг эҳтиёжларини қондирган ҳолда илм-фан, технология, жамиятнинг ривожланиши учун ҳисса қўшишга имкон берадиган тизим, модель, ўқув жараёнини ташкиллаштиришдан иборатдир [94; 39-б.].

А.Воронин томонидан таълим сифати – жамиятда таълим жараёнининг ҳолати ва натижасини, шахснинг фуқаролик, ҳаётий ва касбий компетенцияларининг ривожланиши ҳамда шаклланиш эҳтиёжлари ва умидларига мувофиқлигини аниқловчи категория тарзида талқин қилинган [31; 21-б.].

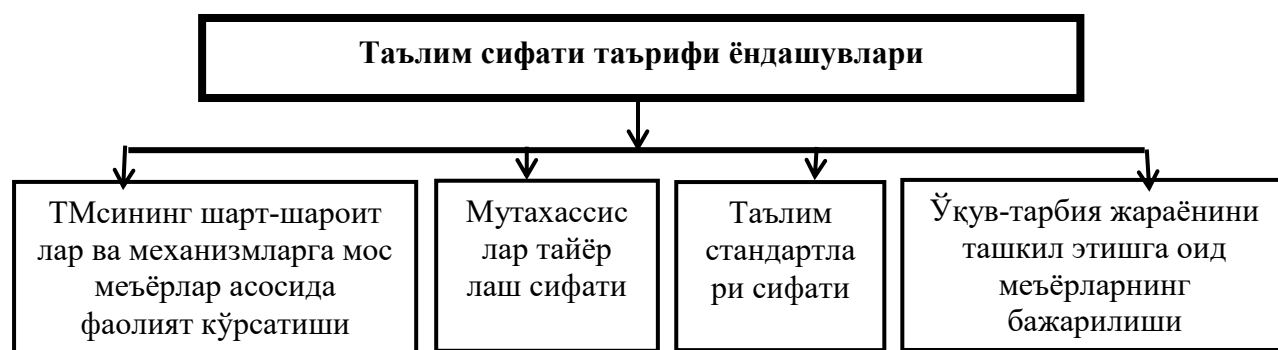
Е.Домбровская таълим сифатини таълимнинг Давлат таълим стандартлари, тегишли таълим дастурининг ўқув-дастурий ҳужжатлари талабларига мувофиқлиги [100; 37-б.], деб эътироф этади.

Таълим сифати деганда, касбий тафаккур ва чуқур маълумотга эгаликнинг кетма-кетлиги ва амалда самарали шаклланишини аниқловчи таълим жараёнининг умумий тавсифи тушунилади. Шу боисдан ҳам Ю.А.Маслова, таълим жараёни сифатининг қуйидаги асосий жиҳатларини алоҳида қайд этади: билимлар ва кўникмалар сифатидаги асосий хусусиятлар; ўқув юртлари томонидан тақдим этилаётган кафолатлар; таълим муассасасининг мавқеи, нуфузи, ўқитувчилар ва таълим олувчиларнинг коммуникатив лаёқати ва бошқа хусусиятлари [101; 11-б.].

Н.Шмирева, М.Губанова ва З.Крецаңлар таълим сифати – ўқувчи шахсини ҳар томонлама ривожлантиришга доир эҳтиёжларни қондиришни таъминловчи таълим хизматлари истеъмоллилик хусусиятларининг мажмуаси [152; 119-б.], деб ҳисоблайдилар.

Г.М.Коджаспировнинг таърифига кўра, таълим сифати - режалаштирилган мақсадларга мувофиқ таълимнинг ҳар бир босқичида эришилган аниқ белгиланган даражаси, таълим хизматлари амалга оширилаётганда жараён иштирокчиларининг кутиладиган қониқарли кўрсаткичи [109; 176-б.] саналади.

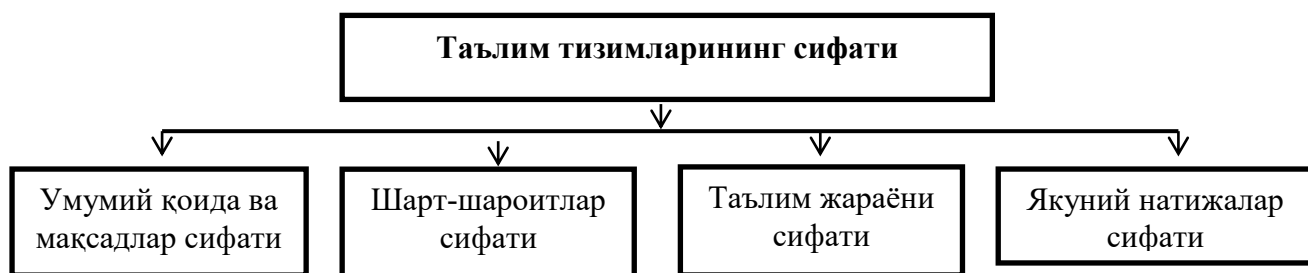
Таълим сифатига нисбатан келтирилган юқоридаги таъриф ва тавсифлардан келиб чиққан ҳолда В.Гуров бу тушунча билдирилган муносабатларни тўрт ёндашувга ажратишга муваффақ бўлади [35; 150-б.] (1.1.2-расмга қаранг).

1.1.2-расм. Таълим сифати таърифи ёндашувлари

Таълим сифати таълим муассасаларини молиялаштириш, моддий-техник жиҳозлаш ва замонавий бошқарув технологияларига боғлиқ

жараёндир. Бу ўринда таълим тизимининг сифати ҳам муҳим бўлиб, Т.И.Шамова, Т.М.Давиденко ва Г.Н.Шибановлар таълим сифати тўртта таркибий қисмларнинг интеграллашган таълим тизимининг маълум элементларига мос келадиган хусусиятларини келтириб ўтади [149; 52-б.] (1.1.3-расмга қаранг).

1.1.3-расм. Таълимнинг интеграллашган таркибий қисмлари

Мустақиллик даврида таълим сифати интеллектуал ресурслар сифати, инсон ҳаётининг асосий омили сифатида ўз аксини топа бошлади.

Ш.Қурбонов ва Э.Сейтхалиловларнинг тадқиқотларида таълим сифати деганда “таълим жараёнининг турли иштирокчилари таълим муассасаси томонидан кўрсатилаётган таълим хизматларидан кутганларининг қаноатлантирилиши даражаси” ёки “таълимда қўйилган мақсад ва вазифаларга эришиш даражаси” сифатида тушунилади [156; 101-б.].

О.Рахимов эса, таълим сифати ва уни баҳолаш мезонлари, таълим стандартлари, чет эл ва Ўзбекистон олий таълим тизимида таълим сифати ва уни баҳолаш тизими, олий таълим муассасаларини аккредитациялаш тизимлари, таълим сифатини таъминлашда замонавий ахборот-коммуникация ҳамда инновацион педагогик технологияларни татбиқ қилиш усуллари келтирган [134; 11-б.]. Таълим сифати нафақат таълим олувчилар билимининг давлат стандартларига мослиги, балки таълим муассасасининг муваффақиятли фаолият кўрсатиши, шунингдек, ҳар бир педагог ва раҳбарнинг таълим хизматлари сифатини таъминлашдаги фаолияти натижаси [154; 14-б.] ни ҳам белгилаб беради.

Таълим сифати бўйича юқорида келтирилган фикрларни умумлаштирадиган бўлсак, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

таълим сифати кенг қамровли ижтимоий-педагогик жараён бўлиб, таълимнинг ҳолати ва натижаларини аниқловчи ҳодиса;

таълим сифатига инсон эҳтиёжи ҳамда жамият ва давлат манфаатларини қондирувчи хусусиятлар йиғиндиси;

таълим сифати ва ундаги ўқитиш мақсадларига эришишни ташхислашнинг усуллари аниқлаш, ўзгаришларни таҳлил қилиш ва самарали усуллари амалиётга татбиқ қилиш долзарб вазифалардан бири.

Таълим сифати билан бир қаторда таълим самарадорлиги тушунчасига ҳам тўхталиб ўтадиган бўлсак, бу тушунчалар бир-биридан фарқ қилиб, сифат натижанинг мақсадга нисбати билан белгиланса, самарадорлик эса, натижанинг харажатларга, сарфланган ресурсларга нисбати билан белгиланади. Таълим сифати самарадорлиги тушунчаси, биринчи навбатда, “самарадорлик” тушунчасига мурожаат қилишни талаб қилади. Тадқиқот объекти бўйича таҳлил қилинган адабиётларнинг аксариятида самарадорлик тушунчасига тўхталганда, уни “унумдорлик” тушунчаси билан изоҳлашга ҳаракат қилинганлиги аниқланди.

Ш.Қурбонов ва Э.Сейтхалиловларнинг фикрича, “унумдорлик – бу, қандайдир вақт ичида олинган натижаларнинг фойдалилиги ва у билан боғлиқ харажатлар ўртасидаги нисбатни кўрсатувчи фаолият хусусияти демакдир” [156; 109-б.]. Бу фикрда унумдорлик таълимни бошқаришга нисбатан билдирилмоқда, унумдорлик берилган юқоридаги изоҳдан келиб чиқиб, таълим сифати самарадорлигига таълим жараёнидаги унумли бошқарувни амалга ошириш орқали эришиш мумкинлигини англаш мумкин. Таълим жараёнида сифатли самарадорлик ўқитиш давомида ўқитувчининг мақсадли, юқори натижага йўналтирилган бошқарув ҳаракатларида ўз аксини топади.

Шу ўринда ўқув жараёнида ўқитувчининг самарали бошқарув ҳаракатлари режасига мақсадни белгилаш, ташхислаш, башорат қилиш, лойиҳалаш, режалаштириш, ташкиллаштириш, ахборотлаштириш, назорат

қилиш, баҳолаш ва ўзгартириш киритиш ҳамда тугалланган жараён таҳлили [96; 34-б.] кабиларни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ.

Таълим сифати самарадорлигининг белгиланган стратегияларини амалга оширишда энг самарали восита сифатни бошқариш бўлиб, педагогика соҳасида ҳозирги кунгача ушбу муаммони ҳал қилиш бўйича кўплаб тадқиқотлар олиб борилмоқда. Таълим сифати ва уни бошқариш юзасидан Ю.Н.Абдуллаев [84], Л.В.Голиш [96], М.Х.Маҳмудов [122] кабилар ўзларининг илмий изланишларида таълимни ижодий ташкил этиш, умумий ўрта таълимни такомиллаштириш, таълимни демократлаштириш ва бошқа хусусиятлар бўйича фикрлар билдиришган. Россия олимларидан В.А.Болотов [29], О.С.Газман [32], Н.В.Горшунова [34], М.В.Горемико [97], А.М.Новиков [130] ва б., хорижий тадқиқотчилардан Lerner, M. Richard [158] ва бошқалар ўз тадқиқотларида таълим сифатини такомиллаштиришдаги муаммолар, усул ва воситаларни, таълимдаги когнитив ва ахлоқий ривожланиш хусусиятларини илмий ва амалий жиҳатдан асослаб берган.

Таълим сифати – унинг хусусиятлари яхлитлиги, таълим олувчининг ўқиши ва шахсий ривожланиши учун хизмат қиладиган энг қулай усуллар бирикувидан иборат мураккаб жараёндир. Бу борада тадқиқотчи Ю.А.Конаржевскийнинг таълим муассасаларида сифат бошқаруви инсон билан, биринчи навбатда, ўқитувчи билан ишлашдан бошланади ва кадрлар билан ишлаш, уларнинг касбий даражасини ошириш билан тугайди [30; 473-б.] деган фикрига қўшилиш мумкин. Ўз навбатида сифат бошқаруви мониторинг асосида такомиллашиб боради. Махсус ташкил этилган, мақсадли мониторинг мавжуд маълумот манбалари, шунингдек, махсус ташкил этилган тадқиқот ва ўлчовлар асосида ҳолатни доимий назорат ва ташхис қилишдир. У таълим тизимининг ҳолати ёки унинг алоҳида элементлари, шунингдек, аҳоли ва ота-оналарнинг таълим эҳтиёжларини қондириш тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш тизимидир.

Ш.Қурбонов, Э.Сейтхалиловлар таълим сифатини бошқариш – муайян ижтимоий ва педагогик шарт-шароитларнинг таъсири оқибатида юзага келган ва кўп функцияли вазифаларни ўз ичига олган тизим [156; 106-б.], деб таърифласа, рус олимлари В.Панасюк ва М.Поташкин улар фикрини тўлдириб, таълим сифатини бошқариш рақобатбардош мутахассисни шакллантиришга бўлган ижтимоий буюртмани қондиришга йўналтирилган кўп ўлчовли мослашувчан тизим [53; 133], деб ҳисоблайди.

Тадқиқотда таълим сифатини бошқариш бўйича А.И.Субетто ва Н.А.Селезневаларнинг умумлашган ҳолатда берган таърифи таълим сифатини бошқариш - таълимдаги барча объект ва жараёнларнинг сифатини бошқаришдир [59; 135], дея билдирган фикрларининг асосли эканлигини қайд этиш лозим.

О.Л.Назарованинг таълим сифатини бошқаришни билим сифати ва маълумотлилик даражасининг ошишига олиб келувчи жараёнлар, муолажа ва амалиётларни бошқариш [129; 56-б.], деб берилган эътирофи ҳам эътиборга лойиқ. Дарҳақиқат, олинган билимлар амалиётда муваффақиятли бошқарилса, сифат самарали бўлишига кафолат беради.

Ривожланган давлатлар тажрибасидан маълумки, таълим сифати ва самарадорлиги давлат ва жамият тараққиётини белгилаб берувчи асосий омиллардан ҳисобланади. Шу сабабли ҳам давлатнинг таълим ва унинг самарадорлигини оширишга сарфланган харажатлари инсон капиталига киритилган сармоя орқали юқори Халқаро стандартларга жавоб беради, натижада давлат тараққиёти, жамият ривожи янада юқори кўрсаткичларга эга бўлади.

Демак, таълим сифати менежментига қуйидаги таърифни бериш мумкин: таълим сифати менежменти таълимнинг олдиндан башоратланган натижаларига эришишга йўналтирилган бошқарув бўлиб, сифатни таъминлаш тадбирларини лойиҳалаштириш, таълим жараёни иштирокчиларини рағбатлантириш орқали меҳнат самарадорлигига эришиш, асосий мақсаддан чекинишларини аниқлаш, ўзгаришларни мониторинг қилиш

жараёнларидан иборат бўлган, таълим муассасаси фаолиятининг барча йўналишларини ўз-ўзини баҳолаш асосида доимий такомиллаштириб бориш тизимидир.

Таълим сифати ва уни бошқариш жамият тараққиётининг муҳим шarti бўлиб, унинг интеллектуал, маънавий ва маданий даражасини белгилайди. Давлатнинг интеллектуал салоҳиятини таълим сифати таъминлаб беришини ҳисобга олиб, таълим самарадорлигини узлуксиз равишда такомиллаштириб бориш, халқаро стандартларга мувофиқ ўзгартиришлар киритиш, инновацион ёндашувларни татбиқ қилиш унинг ривожланиш динамикасини сезиларли даражада оширади. Таълим сифати ва уни бошқариш бўйича юқорида келтирилган фалсафий ва педагогик асослардан унинг ҳар бир давр талабига мос ҳолда ўзгарувчи, такомиллашиб боровчи тушунча, кенг қамровли ижтимоий йўналиш эканлиги ҳақида хулоса чиқариш мумкин.

Таҳлил қилинган адабиётлар таҳлили натижасига кўра, бугунги кун талабларидан келиб чиқиб, таълим сифати тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин: **таълим сифати – таълим самарадорлигини оширишда иштирокчилар касбий ва шахсий компетентлигининг узвийликда, узлуксизликда шаклланиши, изчилликда ривожланиши асосидаги якуний натижаларнинг халқаро ва миллий баҳолаш дастурларига мувофиқлигини тавсифлайдиган ижтимоий тушунча.** Шунга кўра, таълим муассасасининг таълимий ва тарбиявий фаолиятини истеъмолчи талабларига мувофиқ кенг қамровли мезон ва кўрсаткичлар орқали баҳолаш, бу кўрсаткичларни таълим берувчилар ва таълим олувчилар компетенцияларини таъминлайдиган мазмун, шакл, усуллар билан замонавийлаштириш, ҳамкорликдаги тамойиллар асосида услубий, моддий-техник таъминотни такомиллаштириш таълим сифатини таъминлашнинг энг муҳим шarti саналади, деган хулосага келинди.

Давлат, минтақа ва муассаса даражасида таълим сифатига қанчалик эътибор қаратилса, уни такомиллаштиришга сарфланган харажатлар самарадорлиги ортиб борса, унинг натижаси халқаро стандартларга

мувофиқлаша боради. Тадқиқотимизда минтақавий таълим самарадорлигини ошириш борасида таълимга кластер ёндашувини татбиқ қилиш тавсия қилинди. Таълимни амалга ошириш ва унинг сифатини бошқаришда тавсия қилинаётган кластер ёндашувида фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг узвийлигини таъминлаш асосий вазифа эканлиги таъкидланди. Унда инновацион жараёнларни жадаллаштириш таълим объеклари ва жараёнларининг ўзаро ҳамкорликдаги зиддиятларни бартараф этиш муҳим шартлардан бири саналади. Таълим сифатини бошқариш таълим тизимининг ривожланишини таъминлашга йўналтирилган барча субъектларнинг кўзланган мақсадли фаолиятга эришишида юқори самара беради. Барқарор фаолият юритиш, таълим тизими ва унинг асосий қисмларини самарали ривожлантиришга йўналтирилган ечимларни ишлаб чиқиш ва жорий қилиш таълим сифатини оширишнинг асосий вазифаси ҳисобланиб, бу, ўз навбатида, сифатни бошқаришни янада такомиллаштириб бориш, унинг давлат сиёсати даражасига кўтарилишини таъминлайди.

1.2-§. Таълим сифатига таъсир қилувчи ташкилий-педагогик омиллар

Мамлакатимиз таълим тизимининг мақсади таълим стандарти асосида ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари ҳамда илм-фан ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларига таянган ҳолда таълимни ташкил этиш ва маънавий баркамол, интеллектуал ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат. Халқ таълими тизимини ривожлантириш концепциясида таълимни тизимли ислох қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, ўсиб келаётган ёш авлодни маънавий-ахлоқий ва интеллектуал ривожлантиришни сифат жиҳатидан янги даражага кўтариш, ўқув-тарбия жараёнига таълимнинг инновацион шакллари ва усулларини жорий этиш асосий мақсад қилиб белгиланган [6]. Таълимни модернизация қилишда муассаса даражасини унинг сифати белгилаб беради ва муассаса нуфузини ошириш унинг сифатини аниқлаш, баҳолаш ва

таъминлашда инновацион ёндашувларни жорий этиш билан амалга оширилади. Таълимни замонавийлаштириш ўқувчиларни нафақат билим ва кўникмаларни ўзлаштиришга, балки шахсияти ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга йўналтириш зарурлигини ҳам тақозо этади. Таълим муассасанинг ривожланганлик даражасини унинг сифати белгилаб беришини инобатга олган ҳолда, таълим сифатини ошириш учун биринчи навбатда, сифатли таълим беришга таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш муҳимдир.

Тадқиқот мавзусига оид изланишлар давомида умумтаълим мактабларида таълим сифатига таъсир этувчи омиллар ва уларнинг таъсир даражалари аниқланиб, сифатни оширишда янги инновацион ёндашувларни жорий этиш ва ундан кутилаётган натижалар башорат қилинди, уни амалга ошириш учун барча турдаги ресурсларни жалб қилган ҳолда, инновацион механизм ва тузилмалар ишлаб чиқиш муҳим вазифалардан саналади.

Сифат, биринчи навбатда, ДТС, “Таълим тўғрисида”ги қонун, ўқув дастурлари ва ижтимоий буюртма истеъмолчиларининг талабларига мувофиқ бўлиши керак. Чунки ҳар иккисининг ҳам тўлиқ таъминланиши ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан қаралса, сифат ҳисобланади. Таълим жараёнида, уни аниқлаш ва баҳолашда фаол иштирок этадиган юқоридаги тушунча, мезон ва кўрсаткичларнинг барчаси таълим хизматларида турли ҳаракатлар билан ўзаро ҳамкорликда олиб борилади ва таълим жараёнининг туб ўзгаришларига ўз таъсирини ўтказди.

Таълимдаги ўзгаришларни яхшироқ тушуниш учун, аввало, унинг анъанавий тизимдаги мавжуд асосий кўринишларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу эса, замонавий таълим парадигмасини амалга оширишда бир қатор тўсиқлар мавжудлигини аниқлашимизга имкон берди.

Инсонда кадриятларга қарши муносабатда намоён бўладиган таълимдаги **бепарволик** - ўқув жараёни иштирокчилари томонидан таълимнинг маъноси тўғрисида хабардорлик даражасининг пасайишига олиб келади, уларни танлаш ҳуқуқидан маҳрум қилади ҳамда ўқувчининг шахс

сифатидаги даражасини пасайтириб, унда бефарқлик, қарамликнинг шаклланишига туртки беради.

Кейинги ўриндаги тўсиқ сифатида **авторитаризм**, яъни объект ва субъект муносабатларини мутлоқлаштириш таълимнинг “бажариш”, “ўрганиш”, “такрорлаш” каби тушунчалар устунлик қиладиган монологик усули билан мактабларда кескинлик, ташвиш ва кўрқув муҳитини келтириб чиқаради.

Ахборотлаштириш, бунда унинг ижобий томони билан бир қаторда, таълим мазмуни фақат ёд олишга мўлжалланган томонининг таъсирини ҳам келтириб ўтиш лозим. Унинг асосида фақат ахборот ётадиган, таълим билим, кўникмалари диққат марказида бўлган ахборот мазмуни ўқув жараёнининг ривожланиш йўналишига салбий таъсир кўрсатиши билан ҳам тавсифланади.

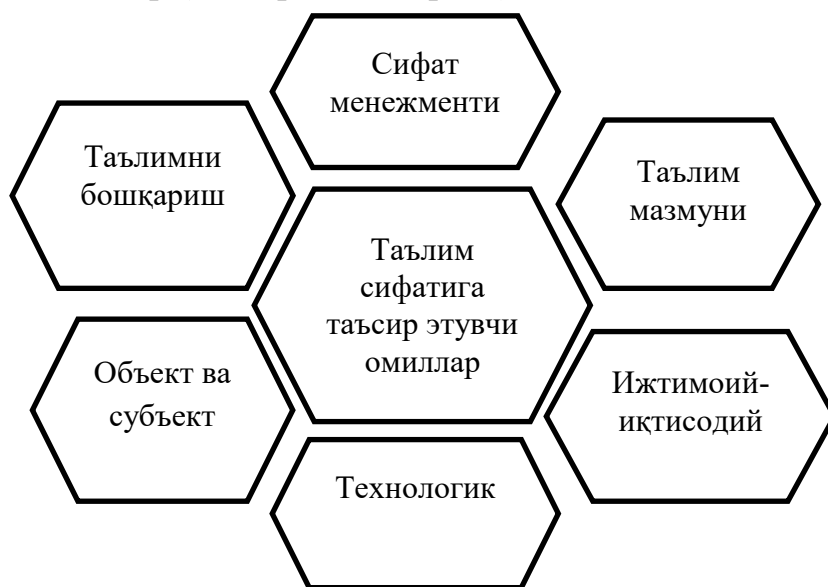
Бугунги кунда таълим берувчи “ўргатиш”дан кўра “ўрганишга ўргатиш”га катта аҳамият бериши лозим. Миллий педагогикамиз яқин йилларгача ўқувчиларга инсоният томонидан шу пайтга қадар эгалланган мавжуд билимларни ўргатишни энг мақбул йўл сифатида қараб келди. Бунда мавжуд билимлар ўқувчи онг ва тафаккурига тайёр ҳолда сингдирилади. Бу жараёнда билимлар адабиётларда тайёр ҳолда мавжуд бўлади ва бунини ўзлаштириш ўқувчилар учун ҳам, ўқитувчилар учун ҳам қаноатланарли ҳисобланади. Аммо бу ўқувчиларда масала ва ҳодисалар моҳиятини англашга нисбатан ижодий ёндашувни назарда тутмайди, фақат мавжуд билимларни ёдлаш, уларни амалиётга жорий этиш бу турдаги педагогиканинг бош мақсади сифатида қаралади. Бундай ёндашувда ўқувчининг қанчалик кўп билимни ёдда сақлаганига қараб унинг билими ҳақида хулоса чиқарилади. Бу, тўғри, аммо билим олиш жараёни икки босқичдан иборатлигини, биринчи босқич билимларни эгаллаш, иккинчи босқич ундан хулосалар чиқариш эканлигини ҳисобга олсак, бу усул тугалланмаган методика сифатида ўзини оқламаслиги ойдинлашади. Билим билим учун хизмат қилмас экан, унинг оддий информациядан фарқи қолмайди. Яъни мавжуд билимлар янги билимларни кашф этиш учун

пойдевор сифатида хизмат қилмаса, бу жараёнда занжирли реакция ҳодисаси кузатилмаса, фан ва ишлаб чиқаришда кутилгандек ривожланиш ва тараққиёт кузатилмайди. Бунинг учун ўқувчилар масаланинг моҳиятини англаши, сабаб ва оқибатларни тушуниб етиши ва хулосалар чиқариш кўникмасига эга бўлиши лозим бўлади.

Таълим жараёнида ўқитиш ва тарбиялашнинг сунъий бўлиниши. Бунда асосий ва қўшимча таълимни ажратиш ўқувчиларнинг билимлари ва дунёқарашининг парчаланиши, ортиқча юкланиши, руҳан ва жисмонан оғирлашишига олиб келиши билан тавсифланади.

Таълимни соддалаштириш. Ўқитиш ва тарбиялашга юзаки ёндашиш, мавзунини ижтимоий-маданий ҳодисадан қоидалар ва далиллар тўпламига ва таълим-тарбия жараёнининг интизомий ҳаракатларга айлантиради, бу эса таълим олишнинг рақобатбардошлигини камайтиради.

Таълим сифатининг илмий-назарий ва амалий методологияси қуйидаги кўплаб омилларга боғлиқдир (1.2.1-расмга қаранг).

1.2.1- расм. Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар

Таълим сифатига таъсир кўрсатувчи энг юқори даражадаги омил бу таълим мазмуни бўлиб, бунда давлат таълим стандартлари, ўқув дастур, ўқув режа кабиларнинг таъсири назарда тутилган. Таълим сифатини оширишда бошқарув жараёнлари асосий куч ҳисобланади, тадқиқотчи олим S.Khedekar таълим муассасасида бошқарув жараёни бу таълим мақсадларига эришиш

учун инсон ва моддий ресурслардан фойдаланган ҳолда, таълим муассасаси фаолиятини режалаштириш, ташкил қилиш, бошқариш ва назорат этиш жараёнидир [160; 11-б.], дея таъкидлаб ўтган.

Хорижлик олим О.Хомерики томонидан тақдим қилинган таълимда бошқарув жараёнини тўлиқ акс эттирувчи кўп ўлчовли концептуал модел [112; 43-б.] орқали таълим менежментининг таълим сифатига таъсирини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Биринчи йўналиш - маъмурий хўжалик ва молиявий фаолият, бунда таълим муассасасининг маъмурий-хўжалик ва молиявий фаолиятининг таъминланиши кўзда тутилган. Демак, бошқарувнинг бу йўналиши таълим сифатини оширишда ўқув, лаборатория хоналари, спорт майдончалари, инвентарлар, ошхона, бинонинг ичимлик суви, иссиқлик манбаи билан таъминланганлиги каби қатор омиллар билан сифатга ўз таъсирини кўрсатади.

Иккинчи йўналиш - ўқув-услубий ишлар ҳамда муассасада олиб борилаётган амалий аҳамиятга эга лойиҳалар, тажрибалар, бунда фанлар бўйича эҳтиёжга мувофиқ дарсликлар, электрон ресурслар, ўқув жараёнининг методик ва дидактик таъминоти, педагогларнинг малакасини ошириш, қайта тайёрлаш, инновацион ёндашувлар асосидаги лойиҳалар, дастурлар, педагогик амалиёт ва тажриба ишларини эътиборга олиш мумкин.

Учинчи йўналиш - кадрлар билан ишлаш, бунда умумий ва педагогик ходимларни касбий компетентлилик даражасини саралаш ва баҳолаш тизими назарда тутилган. Педагогик маҳорат ва касбий фаолиятдаги компетенциялар, замонавий педагогик технологиялар ва АКТлар бўйича билимларни ривожлантириш ва баҳолаш, олий ўқув юрти битирувчиларини ишга қабул қилишда янги замонавий мезонлар, таълим жараёнидаги субъектлар фаолиятининг тезкор, самарали механизмларини ишлаб чиқиш орқали бошқарув сифат кафолатини мустаҳкамлашга эришиш мумкин.

Тўртинчи йўналиш - жамоадаги психологик муҳитни мустаҳкамлаш, оптимал ижтимоий-психологик шароитни яратишдан иборат, бунда таълим

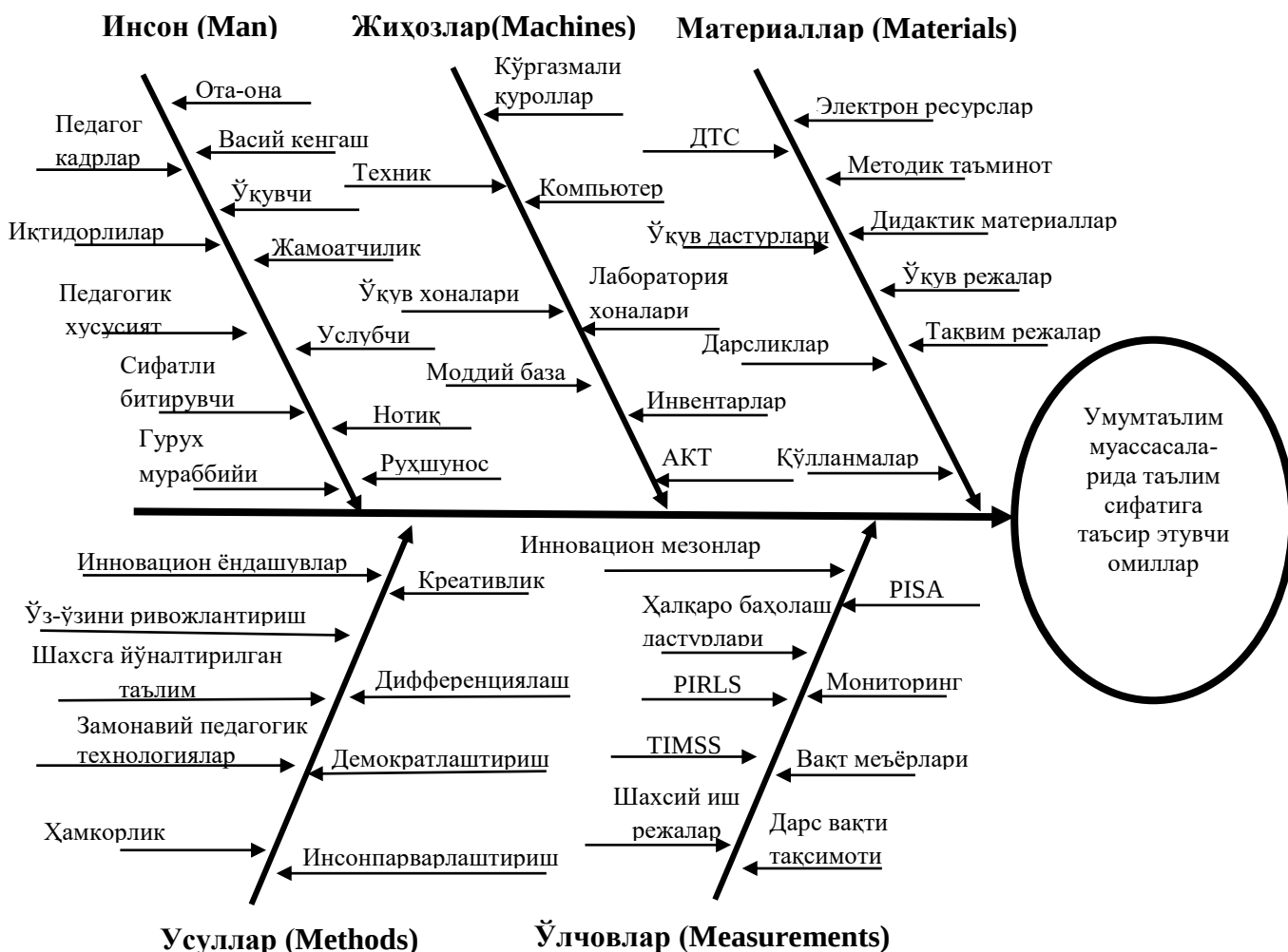
жараёни барча субъектларининг ўзаро умумий мақсаддаги муносабати, ёш хусусиятлари, иқтидор тоифаларини инобатга олган ҳолда, шахсга йўналтирилган таълимни қўллаб-қувватлаш, ривожлантириш, рағбатлантириш, ҳамкорликдаги ижтимоий муносабатларни мустаҳкамлаш орқали бошқарув таълим сифатига ўз таъсирини кўрсатади.

Таълим менежменти билан бир қаторда сифат менежменти ҳам унга таъсир кўрсатувчи омиллар мажмуи бўлиб, ўқув жараёни субъектларнинг ўз-ўзини билиш, ривожлантириш, назорат қилиш, баҳолаш каби хусусиятлари орқали таъсир этиш даражалари таҳлил қилинади. Сифат менежментида субъект вазифаларини мақсадли шакллантириш муҳим, таълим берувчи ва таълим олувчи ҳам сифат бошқарувини такомиллаштиришда ўз ҳиссалари билан иштирок этади.

Умумтаълим муассасаларида таълимга таъсир этувчи омилларни таҳлил қилишда сифат назоратининг бир қатор халқаро усулларини ҳам ўрганиб, умумтаълим муассасаларида таълим сифатига таъсир этувчи омиллар халқаро Ишикава усулида келтириб ўтилди (1.2.2-расмга қаранг). Токио университети профессори, сифат менежменти мутахассиси Каору Ишикава томонидан муаммо ва таъсирларни аниқлаш, сабабларини таҳлил қилиш ҳамда уларни бартараф этиш мақсадида тақдим қилинган Ишикава усули диаграммасида 5М га асосланилган, яъни, тап (инсон омили), machines (жиҳозлар), materials(материаллар), methods (усуллар) ҳамда measurements (ўлчовлар) билан боғлиқ омиллар асос қилиб олинган [157]. Тадқиқотда таълим сифатига таъсир қилувчи омилларни халқаро Ишикава усули орқали ифодаш мазкур омилларни тартиблашган ҳолда аниқ ифодалаш, сабабларни таҳлил қилиш ва мавжуд муаммоларни тезкор бартараф этишга хизмат қилади. Таълим муассасаси таълим сифатини ошириш сифатни аниқлаш, баҳолаш, ташкил қилиш, таъминлаш, назорат қилиш ва бошқариш жараёнларидан иборат умумий педагогик компонентлар алгоритми асосида олиб борилади. Таълим сифатига таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш билан бир қаторда таълим сифатини аниқлаш индикаторларига эътибор

каратиш муҳим. Таълим сифатини аниқлаш бўйича олиб борилган кўплаб тадқиқотлар натижасида кластерли ёндашув асосида таълим сифатини аниқлашнинг кўрсаткичлари такомиллаштирилди (1-илова).

Таълим сифатини аниқлаш уни баҳолашнинг муҳимлигини асослайди.

1.2.2-расм. Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар. Ишикава усули.

Бугунги кунда мамлакатимизда таълим сифатини баҳолашнинг бир қатор мезонлари аниқланиб, улар натижавийлик даражаси, ютуқлар ва ҳаракат, мактаб таълими мониторинги, ўқув ресурслари ва тузилмалари каби мезонларда бирлаштирилди. Маълумки, мамлакатимиз умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари билимини баҳолаш бўйича халқаро дастурларида иштирок этишни режалаштириб, бу, ўз навбатида, муассаса таълим сифатини баҳолашнинг ҳам асосий мезонларидан бири бўлиб хизмат қилади. Бугунги кунда давлат ва жамият аҳамиятига молик долзарб масалалар қаторида таълим сифатини ошириш, 2021 йилдаги PISA халқаро баҳолаш

жараёнларига муносиб тайёргарлик кўриш масаласини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Мамлакатимиз дунёда таълим сифатини баҳолаш бўйича етакчилик қилиб келаётган халқаро баҳолаш дастурларида, жумладан, PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS иштирок эта бошлади. Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида 2030 йилга келиб Ўзбекистоннинг PISA халқаро баҳолаш дастурининг рейтинги бўйича жаҳоннинг 30 та илғор мамлакати қаторига киришига эришиш устувор вазифа этиб белгилаб берилганини [6] таъкидлар экан, ушбу масъулиятли вазифани бажариш учун олдинда турган устувор вазифалар ҳақида маълумот берди.

Таълим менежменти сифатни баҳолаш ва таъминлашда муассаса фаолиятини самарали йўлга қўйишнинг юқори кўрсаткичларига эришиши, унга тўсқинлик қилувчи муаммоларни ўз вақтида аниқлаб, бартараф этиш чораларига эга бўлиши керак. Ваҳоланки, умумтаълим муассасалари амалга оширилиши керак бўлган ислохотларни йўлга қўйишда ҳали хануз ташкилий-ҳуқуқий механизмларга эҳтиёж сезилмоқда. Таълим соҳасидаги юқори вакиллик ташкилотлари ҳам муассаса фаолиятини таҳлил қилишда ўзига хос мезон ва кўрсаткичлар орқали эмас, фақатгина статистик маълумотларни тўплаш орқали амалга оширилмоқда. Бу таълим муассасасининг ҳолис бўлмаган баҳосини беради ва унинг эртанги натижаларига ўз таъсирини кўрсатади. Таълим муассасаси сифатини белгилаб беришда истеъмолчилар нуқтаи назаридан эътибор қаратиш сифатга объектив баҳо берилишини таъминлайди. Шу ўринда сифатга баҳо берувчи истеъмолчиларни ҳам икки гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчиси, муассаса хизматларига эҳтиёжи бор ўқувчи, иккинчиси эса, муассаса ишлаб чиқарадиган ижтимоий буюртма истеъмолчиси (барча ташкилотлар, касбий ва олий ўқув юртлари ва б.). Ўқувчи назарида таълим муассасасининг баҳоси таълим берувчига берилган билим, кўникма ва малакалар асосидаги эҳтиёжларни таъминлаш даражаси билан белгиланади.

Кейинги истеъмолчилар, касбий ва олий ўқув юртлари ҳамда бошқа ташкилотлар назарида эса, ҳар бир ўқувчи истеъмолчининг идоравий ва индивидуал эҳтиёжларига жавоб бериш қобилиятларига эга бўлиши керак деб ҳисоблайди ва бу истеъмолчилар муассаса сифатини шу асосда баҳолайди. Демак, таълим сифатига эришишда бундан манфаатдор бўлган барча томонлар биргаликда ўзаро фаолият олиб бориши мақсадга мувофиқ. Шу нуқтаи назардан таълим сифати таълим турларининг барча соҳаларига фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлайдиган инновацион-интеграцион тузилмани татбиқ этишни тақозо этади.

Тадқиқот давомида умумтаълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг энг муҳим шартларидан бири таълим жараёни иштирокчиларининг ўзаро самарали ҳамкорлик қилиш механизмининг ташкил қилишдир. Бунда рус тадқиқотчиси Т.А.Котованинг юқорида қайд этилган механизм талаб ва эҳтиёжларга мос ҳамкорликка эришиш ва таълимнинг ривожланишига тўсик бўладиган омилларни муҳофаза қилиш ҳамда уларни бартараф этишга кенг жамоатчиликни жалб қилишнинг энг самарали тизими сифатида фаолият олиб боради [46; 95-б.], дея билдирилган фикрига қўшилиш мумкин. Олим ўз тадқиқотида умумтаълим муассасаларининг бу механизмдаги биринчи ҳамкорлари ўқувчиларнинг ота-оналари бўлиши эҳтимоли катталигини таъкидлаб ўтади. Тадқиқотчининг фикрлари муайян даражада асосли, шу билан биргаликда, бизнингча, таълим сифатини оширишдаги механизмнинг биринчи даражадаги ҳамкорлари муассасанинг сифатли битирувчиларига талабгор олий ўқув юртлари ва ишлаб чиқариш ташкилотлари бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳақиқатан, мактаб ва оиланинг ўзаро муносабатлари ҳар доим ҳам таълим соҳаси талабларига жавоб бермайди. Ваҳоланки, оила таълим сифатига таъсир кўрсатувчи катта кучлардан бири, лекин миллий таълим тизимимизда юқорида тавсия этилаётган механизмнинг биринчи ҳамкори ота-она бўлиши учун дастлаб, ота-оналарда жаҳон талабларига жавоб берадиган рақобатбардош мутахассисга қўйиладиган талаб ва мезонлар нималардан иборат эканлиги,

ўқувчининг психологик хусусиятларини ўрганиш қобилияти, таълим сифатига таъсир кўрсатадиган омилларни таҳлил қилиш даражаси ва бошқа сифатларни шакллантириш лозим. Тавсия қилинаётган механизм орқали ота-онанинг ҳам юқоридаги сифатларини такомиллаштириш имконияти ортади.

Шу билан бир каторда юқоридаги механизм ишини янада такомиллаштириш доирасида изланишлар олиб борган яна бир рус олими А.Р.Косарев таълим сифатини баҳолаш ва таъминлашда муассаса даражасида таълим сифати мезонлари ҳам инобатга олиниши мақсадга мувофиқлигини таъкидлаган [45; 62-б.]. Таълим сифати – таълим муассасаси даражасига кўра, қуйидаги асосий мезонларга эга бўлади:

- ўқувчиларни ўқув ва ҳаётий эҳтиёжларига мувофиқ равишда ўқитишни таъминлайдиган ўқув дастурлари мажмуининг мавжудлиги;
- таълим дастурлари таркибидаги амалиётга йўналтирилган қисмнинг кучли буюртмачилар талабларига мувофиқ келиш даражаси;
- таълим олувчилар танлаган ихтисослаштирилган ўқув дастурларини ўзлаштириш даражаси;
- ўқувчиларнинг ўқув натижаларидан қониқиш даражаси ва ҳоказо.

Тадқиқотда тақдим қилинаётган механизмда ушбу мезонларнинг инобатга олиниши нафақат муассаса даражасида, балки минтақавий даражада ҳам сифатни таъминлашга хизмат қилади. Умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини таъминлашга таъсир кўрсатувчи тамойиллар, мезон ва кўрсаткичлар орқали таълим муассасаси мониторинги амалга оширилади. Бунинг натижасида эса, таълим сифатига таъсир этувчи салбий омиллар ўз вақтида бартараф этилади. Кутилаётган натижалар асосида сифатни таъминловчи самарали чоралар қўлланилиб, унинг давлат ва халқаро даражадаги талабларга мувофиқлиги таъминланади.

Ўқитиш сифати ўқув жараёни, унинг самарали натижалари ва ўлчовини ифодалайдиган ажралмас жараён бўлиб, унинг мақсади жамият мақсадларига мос келиши лозим. Таълим муассасасига ижтимоий-педагогик тизим сифатида қарайдиган бўлсак, ўқитиш сифатини ички ва ташқи хусусиятларга

ажратиш мумкин. М.М.Вахобов илмий изланишларида айтиш мумкин, шу хусусиятлар баён этилган [94; 47-б.]. Ички хусусиятларида ички таркибий қисмларнинг ташқи муҳит фаол муносабати назарда тутилади. Ташқи хусусиятларда эса, таълим ташкилотига бевосита таъсири бўйича ўқув жараёнига таъсир қилувчи қуйидаги омилларни келтириш мумкин:

- таълим истеъмолчилари (таълим олувчилар, ота-оналар, жамоатчилик ташкилотлари, меҳнат бозори ва б.);
- меҳнат ресурслари манбалари (умумтаълим ва касбий таълим муассасалари, академик лицей, олий ўқув юртлари ва б.);
- турли даражалардаги рақобатбардош таълим муассасалари;
- ходимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш муассасалари;
- давлат бошқарув органлари.

Бу хусусиятлар тадқиқотда тақдим қилинаётган таълим сифатини ошириш инновацион моделларининг шартларидан бири бўлган интеграцион жараёнларни янада мувофиқлаштиришга ҳам ёрдам беради.

Таълим ташкилотига бевосита таъсири билан бирга билвосита таъсир қилувчи омиллар - мамлакат иқтисодиёти, минтақанинг ижтимоий-маданий ва сиёсий ҳаёти, фан ютуқлари ва бошқалар ҳам ўқув жараёнига таъсир кўрсатади. Бундан кўриниб турибдики, ўқитиш сифати - давлат, жамият ва шахснинг таълим эҳтиёжларини қондира оладиган, замонавий талабларга жавоб берадиган, комбинациялашган педагогик назария сифатида қаралади.

Юқорида айтиб ўтилган таълим сифатига таъсир қилувчи омиллар ва тўсиқларни бартараф этиш учун бугунги кунда мамлакат таълим тизимининг асосий вазифасини белгилаб олиш муҳим. Бу шахс, жамият ва давлатнинг долзарб ва истиқболли эҳтиёжларини таъминлаш орқали таълимнинг замонавий сифатини ошириш ҳамда таълим жараёнини ривожлантириш ва таълим сифатини таъминлаш орқали амалга оширилади. Таълим тизими фаолиятида тегишли даражадаги зарур педагогик шароитлар таъминланса, муассасаларда ўқувчиларни ўқитиш сифати яхшиланиши ва юқори натижалар қафолатланиши мумкин. Бунинг учун:

сифатли таълим олиш мақсадига эришиш учун йўналтирилган педагогик тизимни яратиш;

доимий равишда ўқувчиларнинг таълим сифатини ошириб бориш учун уларда ижобий мотивацияни ривожлантириш;

ўқитишнинг сифат самарадорлиги ва юқори натижа билан ўзаро боғлиқлиги;

шахсга йўналтирилган педагогик технологиялардан фойдаланиш;

таълим муассасасида таълим олиш учун қулай психологик муҳитни яратиш кабиларни таъминлайдиган инновацион сифатли бошқарув механизмини ишлаб чиқиш лозим.

Илмий адабиётларни таҳлил қилиш “сифатли таълим” тушунчасига қуйидагича изоҳ беришимизга асос бўлди: сифатли таълим мамлакат келажаги, инсон эркинлиги ва жамият фаровонлигини таъминлайдиган асосий манба бўлиб, унинг асосий мақсади эркин, ўз тақдирини ўзи белгилайдиган шахсни тарбиялаш, уни жамоага ва жамиятга мослаштиришдан иборат. Шундай экан, бугунги кунда мактабларда шахсга йўналтирилган таълим технологияларини такомиллаштириш катта аҳамиятга эга.

Сифатли таълим – бу аввало, шахсни шакллантириш, ўз-ўзини англаш, унинг қиёфасини, яъни, индивидуаллик, маънавият, ижодкорлигини ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуидир. Таълимнинг мамлакат ҳаётига таъсири бўйича қуйидаги асосий жиҳатларини таъкидлаб ўтиш мумкин. Демак, таълим:

- ижтимоийлаштириш ва тарбия амалиёти сифатида;
- индивидуаллаштирилган, ихтисослаштирилган, табақалаштирилган юқори даражадаги таълим хизматлари сифатида;
- ўқув муассасаларида ижтимоий ҳаётни шакллантириш механизми сифатида намоён бўлади.

Таълим муассасалари учун энг муҳим умумий мақсад алоҳида бўлган элита гуруҳларни шакллантириш ва улар билан янада кўпроқ иш олиб бориш

эмас, балки ҳар бир шахснинг сифатли ҳаётга эришишида, касбий жиҳатдан ўз-ўзини белгилайдиган, зарур вазиятларда ҳатто касбини ўзгартиришга қодир бўладиган ижтимоий ва касбий ҳаракатчанлик, мослашувчанликни таъминлайдиган, жамиятдаги янги ижтимоий ўрин ва вазифаларни тез ўзлаштира оладиган рақобатбардош шахсларни шакллантиришдан иборат бўлиши керак. Таълим алоҳида гуруҳларнинг эмас, балки жамиятнинг умумий савиясини ўстиришга йўналтирилгандагина ўз мақсадини тўғри белгилаган ҳисобланади. Буни амалга ошириш учун умумтаълим мактабларида сифатли таълимнинг асосий вазифалари қуйидагиларда намоён бўлади:

таълим муассасасида хорижий тажрибалар ва жамиятнинг замонавий талабларига мос сифатли таълим олиш имкониятларини яратиш;

таълим хизматлари бозорида инсон капиталига катта эътибор берган ҳолда мамлакат келажагини таъминловчи рақобатбардош шахсни тайёрлаш;

таълим мазмуни ва тузилишини сифат жиҳатдан замонавийлаштириш;

таълим турлари ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтириш ва ривожлантириш;

таълим беришга нисбатан компетентлик ва шахсга йўналтирилган ёндашувларни кучайтириш;

педагог-ҳодимларнинг сифат таркибини ошириш бўйича янгича инновацион тизимли фаолиятни ташкил қилиш;

касбий йўналишлари белгиланган ўқитувчиларни касбий жиҳатдан қўллаб-қувватлаган ҳолда уларни янада ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш;

ўқувчиларнинг индивидуал, маданий ва миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқитиш ва шахсиятни ривожлантиришни таркибий қисмларга ажратишни таъминлайдиган янги педагогик технологияларнинг таянч ва минтақавий стандартлари асосида ишлаб чиқиш;

шахс манфаатларининг устуворлигини таъминлаш, таълимни инсонпарварлаштириш;

таълим шакллари хилма-хиллиги, билиш асослари ва шакллари орқали демократлаштиришни ривожлантириш;

таълимнинг ҳуқуқий асосларини таъминлаш ва ҳ.к.

Шу ўринда педагогдан фанга доимий қизиқишни ривожлантириш, ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришга ёрдам берадиган қандай усул ва воситаларни жорий этиш мумкин, деган савол туғилади. Бунинг учун, биринчи навбатда, айнан шунга хизмат қиладиган машғулотларни ташкил қилиш, ўқув муаммоларини ҳал қилиш учун маъқул шароитларни яратиш, қўлланиладиган ўқув материалларини диққат билан танлаб олиш, ўқитишда фанлараро, мавзулараро, курс ва бўлимлараро интеграцияни таъминлаш, ўқувчининг креатив имкониятларини шакллантирувчи методларни тақдим қилиш, таълим сифатини таъминловчи хусусиятларни бирлаштириш, ривожлантириш орқали таълим сифати вазибалари ҳал қилинади. Умуман, дарс машғулотида қандайдир қолиплар асосида (догма сифатида) ёндашмаслик, аксинча, самарадорликни таъминлашга хизмат қилувчи ҳар қандай усул, восита ва шакллардан эркин фойдаланиш мумкин бўлган педагогик, психологик ва энг муҳими, ижодий жараён сифатида қараш сифатли таълимни таъминлайди.

Таълим берувчилар раҳбарлигида дарс жараёнларида ўқувчиларнинг мустақил ҳолда ижодий фаолият олиб боришларига шароит яратиб бериш таълим сифатини такомиллаштиришнинг самарали усулларидадир. Бу мақсадга эришиш учун, албатта ўқувчиларнинг билим фаоллигини янада оширадиган ва таълим сифатини ривожлантирадиган муҳит яратиш биринчи ўриндаги вазифа ҳисобланади. Юқоридагилардан келиб чиқиб, ҳар бир ўқувчининг имкониятлари ва қобилиятларини ҳисобга олишни ўз ичига оладиган таълимни индивидуаллаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Таълим сифатини таъминланишда танлов назарияси ҳам муҳим саналиб, бу орқали ўқувчи рағбатлантирилади, ўзига хос бўлган сифатли мавжудлик ва унга эришишга олиб келадиган фаолиятни танлаш имкониятига эга бўлади. Ўқитувчи ўқувчига ўқитиш ва ўрганиш

вазиятларида тасаввур қилишга ёрдам беради. Танлов назариясининг яна бир муҳим жиҳати таълим жараёнидаги қийин вазиятларда ҳам ўқувчиларни мажбурламасдан уларни бошқаришнинг самарали усуллари орқали яхши натижаларга эришишдир. Бошқача қилиб айтганда, танлов назарияси орқали ўқитувчилар ўқувчиларнинг эҳтиёжига қараб нималарга кўпроқ эътибор қаратишни билиб олиши мумкин.

Шу билан бирга, танлов назариясининг заиф томонлари ҳам мавжуд бўлиб, бу ўқитувчининг масъулияти ва ўқувчининг хатти-ҳаракати ўртасидаги зиддиятда ўз аксини топади. Ўқитувчи мактабда ўқувчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган муҳит яратишга масъулдир, лекин баъзан ўқувчилар ўз хатти-ҳаракатларини ўз эҳтиёжларидан келиб чиқиб танлайди, кўп ҳолларда бу танлов таълим сифатига салбий таъсир этиши ҳам мумкин. Бундай ҳолатни вужудга келмаслиги учун ўқитувчи ўқувчини танлов назариясида нималар муҳимлиги, ўз-ўзини ривожлантиришга хизмат қиладиган танловларни танлаш бўйича тавсиялар бериши мақсадга мувофиқ.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, таълим сифатини аниқлаш ва баҳолашнинг самарали тизимини яратиш, кўплаб мамлакатларда таълимни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири саналади. Бугунги кунда умумтаълим муассасаси хизматлари сифатини унинг минтақавий даражадаги ютуқлари ва истиқболлари бўйича белгилаш мумкин. Лекин унинг бу баҳоси ким томонидан берилиши аҳамиятлидир. Таълим муассасасининг ўз сифатига берган баҳоси билан у ишлаб чиқарадиган ижтимоий буюртмачининг баҳоси ҳар доим ҳам бир-бирига мувофиқ келмайди. Таълим турлари ўртасидаги интеграция шу каби муаммоларни бартараф этишдаги муҳим мезонлардан бири ҳисобланади.

Юқорида келтирилган таълим сифати педагогик компонентлари таълим турлари бўғинларининг фанлараро, курслараро узлуксизлиги, узвийлиги, таълим муассасаларида индивидуаллаштирилган, дифференциаллашган ўқув дастурларининг ишлаб чиқилганлиги, таълимни баҳолашнинг миллий ва халқаро дастурларга мувофиқлиги, таълим-тарбиянинг муаммоли ўқитиш

технологиялари асосидаги шахсга йўналтирилган таълим асосида олиб борилиши, ўқув дастурларида таълим истеъмолчилари талабларининг инобатга олиниши, таълим турлари хизматларида интеграллашган дастурларнинг, ихтисослашган, табақалаштирилган курсларнинг ташкил этилиши, таълим берувчиларнинг таълим самарадорлигини ошириш бўйича компетенлилик даражалари, мактаб таълими мониторингининг натижавийлик даражаси каби кластерли ёндашув мезонлари асосида такомиллаштирилди. Кластер ёндашувининг умумтаълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг энг муҳим шартларидан бири сифатида таълим турлари ва таълим жараёни иштирокчиларининг самарали ҳамкорлик қилиш механизми, субъект-субъект муносабатидаги янги ҳамкорлик тамойилларининг такомиллаштирилганлиги алоҳида аҳамиятга эга. Айни шу муаммолар ҳисобга олинган ҳолда, таълим сифати ташкилий-педагогик компонентлари (баҳолаш мезонлари ва аниқлаш индикаторлари ҳамда таъминлаш кўрсаткичлари) такомиллаштирилди (2-илова).

Умумий ўрта таълим муассасаларида олиб борилган таҳлиллар натижасида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш таълим сифати самарадорлигини оширишга хизмат қилади, деган хулосага келинди:

таълим муассасасида ўтказилган мониторинг натижалари асосида ўқитувчилар учун таълим сифатини ошириш бўйича илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

ўқитувчининг касбий фаолиятини такомиллаштиришнинг қулай усуллари орқали, шу жумладан, баъзи мавзулардаги дарс машғулотларига ўзаро дарс ташрифлари ташкил қилиш орқали ўқитувчиларнинг ўз-ўзини ўқитиш тизимини кучайтириш, ўқитувчилар касбий маҳоратини оширишни ташкил этишда услубий уюшмаларнинг ўрнини ошириш;

ўқувчилар иқтидорини аниқлаш ва улар билан ишлашни янада самарали ташкил этиш (ўқитувчиларни ўқувчиларнинг илмий, лойиҳавий фаолияти учун шароит яратишга ундаш);

иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшлар билан аниқ мақсадга йўналтирилган ишларни амалга ошириш тизимини яратиш;

педагогик ходимларнинг профессионал педагогик талаблари - олий ва умумий ўрта таълим даражасида самарали ҳамкорлик механизмларини ишлаб чиқиш;

ўқитувчиларнинг таълим технологияларини ривожлантиришдаги ишлари устидан аниқ назорат ва мониторинг ўрнатиш;

ўқитувчи ўқувчиларнинг умумий, махсус ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришни таъминлайдиган инновацион технологиялар ва таълим жараёни иштирокчиларининг замонавий АКТ кўникмаларини ривожлантириш;

ўқув-тарбиявий муаммоларни ҳал қилишда мактабда ўз-ўзини бошқаришнинг ролини кучайтириш;

умумий таълим дастурларига истеъмолчи талабаларидан келиб чиққан ҳолда қўшимча дастурларни киритиш;

битирувчиларни касбга йўналтириш механизмларини кучайтириш ва ҳаёт тарзи давомида дуч келадиган муаммоларини олдини олиш чораларини белгилаган ҳолда қўшимча касб танлаш мақсадга мувофиқлигини таъкидлаш;

ўқувчиларни соғлом турмуш тарзини олиб бориш ва соғлиғини сақлаш учун барқарор кўникмаларни эгаллашга ундаш ва ҳоказо.

Мазкур чора-тадбирларни амалга ошириш, таълим муассасаларининг миллий ва халқаро рейтинглардаги нуфузини ошириш, умумий ўрта таълимда самарадорликни таъминлаш мақсадида таълим тизимида кластер тузилмасини жорий қилиш тавсия қилинади. Буни амалга ошириш олий таълим муассасалари билан ҳамкорлик тамойиллари асосидаги механизмларни йўлга қўйиш, ўқитувчилар таркиби, услубий уюшмалар, умумий ўрта таълим муассасаси ва маъмуриятнинг услубий кенгаши аъзолари, ўқитувчилар томонидан тўпланган тажриба, мавжуд ютуқлар ва аниқланган муаммолар йўналишлари, уларни ҳал этиш усуллари, шакллари ва воситаларини интеграциялаштириш орқали таъминланади.

Тадқиқот давомида маълум бир минтақада соҳа мутахассисларини тайёрлашда эҳтиёжни ҳисобга олган ҳолда, ўқишга киришда имтиёзлар яратиш (мақсадли таълим), олий таълим муассасаларининг касбий йўналишлардаги ўқув дастурлари, фанларига оид ўқув-услубий ҳамда ахборот манбалар мазмунини янгилаб бориш, амалиётларда касбий фаолият компетенцияларини тўлиқ қамраган ҳолда, битирувчиларда танлаган касб бўйича фаолият олиб бориш мотивациясини ривожлантириш каби вазифаларни амалга ошириш учун таълим турлари, хизматлари, ресурслари ва иш берувчилар ўртасидаги ҳамкорликни таъминловчи кучли механизмларга эҳтиёж сезилмоқда. Тақдим қилинаётган таълим кластери айнан шу эҳтиёжларни таъминлашга қаратилган.

Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар ва уларнинг таъсир даражалари аниқланиб, янги инновацион ёндашувдан кутилаётган натижалар прогноз қилинди. Уни амалга ошириш учун барча турдаги ресурсларни жалб қилган ҳолда стратегиялар ишлаб чиқилди. Бу бўйича Тошкент вилоятида минтақавий таълим тизимини ривожлантириш учун тадқиқотда тавсия қилинаётган таълим кластери аҳамиятини педагогика соҳаси бўйича асослаб ўтиш мақсадга мувофиқ. Тошкент вилоятида халқ таълими тизимида кадрлар тайёрлаш бўйича истиқбол режаларнинг бажарилмаслиги ва тақсимотнинг тўғри йўлга қўйилмаслиги натижасида юзага келган кадрлар тақчиллиги масаласи бугунги кунда ҳудуднинг ўта долзарб ижтимоий масалалари сирасига киради. Вилоят халқ таълими тизимида назарда тутилган таълим турлари ўртасидаги узлуксизлик, узвийлик ва интеграциянинг таъминланмаганлиги, ҳудудларда кадрларга бўлган талабнинг истиқбол режалари мавжуд эмаслиги билан юзага келган.

Минтақада таълим сифатини таҳлил қилиш асносида қуйидаги муаммоларнинг ҳал этилмаганлигини кўриш мумкин:

умумий ўрта таълим тизими ўқитувчилари орасида ўз-ўзини ривожлантириш мотивациясининг йўқлиги;

ўқитувчиларнинг ўқувчилар билимини ошириш учун замонавий воситалар, усул ва механизмлардан самарали фойдаланмаслиги;

ўқитувчиларнинг асосий таянч тайёргарлиги инновацион усуллардаги фаолият механизмларига ҳисса қўшмайдиган анъанавий ўқитиш усулларида фойдаланиш билан чекланганлиги;

дарс машғулотларини ташкил этишда табақалаштирилган ёндашув амалга оширилмаганлиги (тез ўзлаштириш имконияти мавжуд ўқувчи билан секин ўзлаштирадиган ўқувчилар учун бир хил дастур ва топшириқлар билан чекланганлиги);

таълим турлари ўртасидаги узвийликнинг ҳисобга олинмаслиги;

таълим муассасаларида таълим сифатини бошқаришда тизимли ёндашувнинг йўқлиги ва ҳ.к.

Маълумки, мамлакатимизда 2018 йилда умумтаълим муассасаларининг миллий рейтингини аниқлаш жараёнида хорижий тажрибалар ўрганилиб, асосан, АҚШ, Россия Федерацияси, Япония, Австралия, Голландия, Канада, Украина каби давлатларнинг умумтаълим мактаблари рейтингини баҳолаш методикаси чуқур таҳлил қилинди. Умумий ўрта таълим муассасалари рейтингини аниқлаш учун унинг ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилди. Ушбу рейтинг якуний натижаларга кўра, умумий ўрта таълим мактаблари миллий рейтингида Тошкент вилояти сўнгги ўринда эканлиги аниқланди [55] ва бу муаммони бартараф этиш мақсадида тадқиқотда тавсия қилинаётган кластер ёндашув асосидаги таълим сифатини ошириш модели ишлаб чиқилди. Умумтаълим муассасаларида таълим сифатини оширишни назарий таҳлил қилиш педагогик шароитларни аниқлашга ёрдам берди.

Умумтаълим муассасаларида таълим самарадорлигини оширишнинг энг муҳим шартларидан бири сифатида таълим жараёни иштирокчиларини ўзаро бирлаштириш, самарали ҳамкорлик механизмини ташкил қилишга эътибор қаратиш лозим. Бу механизм талаб ва эҳтиёжларга мос ҳамкорликка эришиш ва таълимнинг ривожланишига тўсиқ бўладиган омилларни муҳофафа қилиш, уларни бартараф этишга кенг жамоатчиликни жалб

қилишнинг энг самарали тизими сифатида [46; 95-б.] намоён бўлади. Умумтаълим муассасаларининг интеграцион механизмдаги биринчи ҳамкорлари, юқорида таъкидланганидек, таълим муассасасининг муваффақиятли фаолиятидаги барча иштирокчиларнинг масъул вакиллик органлари, ишлаб чиқариш субъектлари, ижтимоий ташкилотлар, ижтимоий институтлар ва ҳоказолар билан алоқалари бўлиши мумкин. Ижтимоий ҳаракатлар интеграцион механизмлар фаолияти туфайли мавжуд бўлади. Таълим тизими ва сифатини бошқаришни ижтимоий ҳамкорлик томонидан таҳлил қилиш унинг мақсадга йўналтирилган, ўз-ўзини ташкил қиладиган ва тартиблаган бошқарув тизимларини ажратиб кўрсатишни тақозо этади. Бу тизимлар муносабати мавжуд имкониятлардан фойдаланиш, уларнинг амал қилиш доираси ва муаммоларни олдини олиш мақсадида интеграциялашади.

Таълим муассасаларидаги мавжуд муаммоларнинг илмий ва амалий ечимларини топиш таълим тизимига нисбатан янгича ёндашувларни, илмий-амалий тадқиқотлар олиб боришни, инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқишни талаб қилмоқда. Бу йўналишдаги мазкур тадқиқот давомида таълим кластерлари негизида “мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари ташкил қилиш мақсадга мувофиқ деб топилди. Бу каби амалий аҳамиятга эга мажмуаларда кластер ёндашувидаги тизимлараро манфаатдорлик тамойиллари (мақсад умумийлиги, манфаатлар хусусийлиги) асосида таълим самарадорлигини оширувчи бир қатор дастур ва лойиҳаларни амалиётга жорий қилиш муҳим шартлардан саналади.

Тизимга таълим самарадорлигини оширишнинг интеграцион механизмларини татбиқ этиш қўйидаги хулосаларни чиқаришга имкон беради: ўқув жараёнидаги бошқарув тузилмасининг модернизациялашувига эришилади; ўқув жараёнида юритиладиган ҳужжатлар мажмуи оптималлашади; таълим муассасалари, педагог кадрлар ўртасида соғлом рақобат муҳити вужудга келади; таълим олувчиларнинг рақобатбардошлиги ортади; таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги интеграция кучаяди ҳамда илмий тадқиқот натижаларининг самарадорлиги ортади.

Биринчи боб бўйича хулосалар

Таълим сифати ва уни такомиллаштиришнинг таълим тизимидаги заруратидан келиб чиқиб, қуйидаги **хулосаларга** келиш мумкин:

1. Тадқиқ этилаётган муаммо бўйича педагогика соҳасидаги назарий билимлар асосини ўрганиш таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини ошириш вазифаларини аниқлашга имкон беради.

2. Турли даражадаги (давлат, минтақа, шаҳар ва муассаса) умумтаълим сифатини мустақил, холисона баҳолаш ва таъминлаш мезон кўрсаткичларини такомиллаштириш билан таълим сифати самарадорлиги таъминланади.

3. Умумтаълим мактаблари таълим самарадорлигини ошириш жараёни таълим сифатининг хусусиятларига мувофиқ давлат, жамият ва шахс эҳтиёжларини мувофиқлаштириш, сифат бошқарувини кенгайтириш, таълим самарадорлигини ошириш бўйича инновацион-интеграцион дастурлар, режаларни жорий этиш ҳамда турли даража, босқич ва бўлимлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни кенгайтириш орқали таъминланади.

4. Давлат, минтақа ва муассаса даражасида таълим сифати оширилса, уни такомиллаштириш харажатлари самарали тарзда ортса, унинг натижаси халқаро стандартларга жавоб беради, рақобатбардош кадрлар тайёрланади.

5. Таълим сифатини бошқаришни ижтимоий ҳамкорлик томонидан таҳлил қилиш унинг мақсадга йўналтирилган, ўз-ўзини ташкил қиладиган ва тартиблашган тизимларини ажратиб кўрсатишни тақозо этади. Бу тизимларнинг ўзаро муносабати таълим сифатига таъсир кўрсатадиган муаммоларни олдини олиш, самарадорликни оширишда мавжуд имкониятлардан фойдаланиш мақсадида интеграциялашади.

6. Умумий ўрта таълим самарадорлигини ошириш жараёнида зарур бўлган фаолият таркиби вазият ва шароитлар уйғунлигини таъминлайдиган, таълимда самарали бошқарувни белгилайдиган кластер муҳитини яратиш ҳудудий тизимлар ва умумий таълим муассасаларини гуруҳлаштириш орқали мониторинг ишлари, таълимга янгича ёндашувлар, умумтаълим

муассасалари таълим самарадорлигини оширишнинг интеграцион тузилмаси (модель)ни ишлаб чиқишни тақозо этади.

7. Умумий ўрта таълимда сифат самарадорлигини таъминлашда таълим муассасаларининг куч ва салоҳиятларини тўғри йўналтириш ва мувофиқлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада тизимга кластер ёндашувини татбиқ этиш мақсадга мувофиқ.

II БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ ПЕДАГОГИК- МЕТОДИК ЖИҲАТЛАРИ

2.1-§. Интеграция шароитида таълим самарадорлигини оширишнинг дидактик имкониятлари

Жамият тараққиёти ва кишиларнинг турмуш тарзидаги юксалишларни таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг фаол интеграциялашувисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Интеграция термини амалиётда икки ва ундан ортиқ субъектларнинг бир мақсад атрофида бирлашиши, уйғунлашуви билан боғлиқ жараёнларни англатади [25; 193-б.]. Интеграциялашув жараёни турли хил кенгайиш даражаларига таъсир қилувчи композицион ва коммуникатив таркибий қисмларни ўз ичига олади. Композицион қисмлар таркиб ва тузилиш билан боғлиқ бўлиб, бирлашувчи субъектларнинг норасмий ва меъёрий чегараларини аниқлашни талаб қилади. Коммуникатив қисм эса, таркиб ва субъектлар ўртасидаги алоқадорликнинг шакли, янги шароитда уларнинг тамойил ва механизмларининг ўзгаришларини назарда тутди.

Замонавий жамиятда таълим тизимида интеграциянинг ўрни ортиб, умумий ўрта таълим муассасаларининг ўқув фаолиятида, олий ўқув юрти талабасининг шахсий ривожланиши натижаларида ҳамда уларнинг ижодий ва илмий қобилиятларида намоён бўлмоқда. Айтиб ўтиш керакки, фақат зарур билим ва кўникмаларни эгаллаш билан чекланган анъанавий таълим стратегияси шахснинг умуминсоний ва маданий қадриятларни қабул қилишдаги эҳтиёжларини қондирмайди, унинг маданиятли ва компетентли шахс сифатида ривожланишига етарли даражада жавоб бермайди. Мазкур масаланинг ечимларидан бири таълим жараёнидаги интеграция муаммоси бўлиб, у кўплаб тадқиқотларда, илмий манбаларда ўз аксини топган. Таълим тизимининг амалий жараёнларига интеграцион ёндашувларни жорий этиш, амалий тадқиқотлар олиб боришда интеграциянинг тарихий ривожланишини билиш, кузатиш, таҳлил қилиш ва таълим тизимига мос ҳолда жорий қилиш билан боғлиқ бўлган энг долзарб ёндашувларни танлаб олиш имкониятини

беради. Шу ўринда тадқиқотчи олим А.Тожхоновнинг таълимда интеграция таълимни ташкил этишда унинг умумий тузилмаларини қайта ислоҳ қилиш, таълим оловчиларни берилган ахборотни тушуниш, идрок этишга йўналтириш, уларга бутун дунёдаги барча жараёнларнинг ўзаро алоқаси ҳақидаги тушунча ва ғояларини шакллантиришга ёрдам берадиган жараёндир [63; 170-б.], дея эътироф этган фикрига қўшилиш мумкин.

Интеграция терминининг илмий ҳолати биринчи марта XVII асрда интеграл ҳисоблаш назариясида келтирилган. Бу ерда интеграция бир томондан, дифференцияцияга тескари жараён сифатида кўриб чиқилган, иккинчи томондан эса, бирлаштиришнинг ўзига хос тури сифатида қаралган.

Таълимда интеграция ғояси Я.А.Коменский томонидан илгари сурилган бўлиб [110], бу кўп маъноли тушунча XVIII асрдаёқ Спенсер томонидан изоҳлаб ўтилган [137]. Интеграция ижтимоий педагогикадаги энг муҳим тушунча сифатида унинг назарий асосларини Б.М.Кедров [43], Н.В.Кузьмина [114], В.А.Лекторский [48], В.Н.Максимова [120], А.П.Огурцов [131], А.И.Ракитов [56], В.С.Степин [58], М.Г.Чепиков [148], Б.Г.Юдин [153] ва бошқа тадқиқотчиларнинг илмий изланишларида кўриш мумкин.

Бугунги кунда бу илмий тушунча педагогика фанининг контекстига ҳам сингдирилган. А.Я.Данилюк, Н.И.Кондаков, Ю.С.Тюнниковларнинг тадқиқотларида интеграция “яхлитлик, бутунлик, тизимлилик, умумийлик” ўрнида “тамойил, жараён ва натижа”, “бутун тарқоқ бўлакларнинг бирлашуви” сифатида тавсифланади [99; 111; 141].

Фанлар интеграциясини уларнинг ўзаро алоқалари шакли сифатида тушуниш кераклигини таъкидлаб ўтган Б.М.Кедров, билимларнинг турли соҳаларида умумий тадқиқот мақсад ва вазифалари мавжудлигини, ундаги муаммоларни ҳал қилиш ва амалга ошириш учун муайян ягона билим воситалари тизими зарур [43; 82-б.], деган фикрга келади.

Таълим тизимини модернизациялаш шароитида уни интеграциялаш инновацион парадигма ҳисобланиб, таълим турларининг ажралмас ўзаро

муносабатлари, ҳамкорлиги доирасида ижодий, рақобатбардош шахсни шакллантириш мумкин. Таълим интеграциясининг икки муҳим хусусиятини келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ:

таълим фан ва маданиятни ривожлантиришда дунёнинг умумий кўринишида ёш авлоднинг интеграл билимлар тизимини шакллантириш мақсадида интегратив тенденция сифатида;

инсон фаолиятининг дунё билан алоқа ва муносабатлари тизимида интегратив умумий предмет сифатида тасвирланади.

Иزلанишлар натижасида кўплаб тадқиқотларда интеграцион жараёнлар турли хил тавсифланганлиги таҳлил қилинди ҳамда уларнинг бир-бирини кўллаб-қувватлаш билан бирга фарқли жиҳатлар ҳам мавжудлиги аниқланди (4-илова).

XXI аср бошларида мамлакатимиз таълим тизимида ҳам интеграцион жараёнлар фаол ривожлана бошлади. Таълимни замонавийлаштиришнинг ҳозирги даврида бу соҳага интеграцион жараёнлар билан боғлиқ инновацион ривожланиш тенденцияларини ишлаб чиқиш, интеграцион таълим дастурлари, интеграциялашган технологияларни жорий этишга алоҳида аҳамият берилмоқда. Натижада мактабгача таълим-тарбия + умумий ўрта таълим, мактаб + академик лицей, мактаб + касб-ҳунар коллежи, мактаб + профессионал таълим, мактаб + олий таълим каби интеграллашган таълим муассасалари тизими вужудга келмоқда. Буларнинг барчаси В.Н.Максимованинг фикрига кўра, интеграцияни “замонавий таълим тизимларини ривожлантиришнинг тамойили ва омили” [120; 82-б.], деб ҳисоблаш имконини беради.

Педагогика соҳасида интеграциянинг икки жиҳати: барча таълим тизимларининг ўзаро интеграцияси ҳамда таълим мазмунининг интеграцияси Т.Ю.Ломакин [117] тадқиқотларида кўриб чиқилган.

Н.М.Белянкова, В.А.Игнатова, В.Н.Максимова ва С.Ю.Полянкиналарнинг тадқиқотларида таълим жараёнларида фанлараро алоқалар каби мавзулараро алоқаларни ҳам интеграциялашган курс, бўлим ва модуллар

ташкил қилиш орқали ўрнатиш самарали эканлиги келтирилиб ўтилган [27; 39; 120; 54] ва бу ҳам тадқиқот мақсадига эришишда энг мақбул тавсифлардан бири ҳисобланади. Тадқиқотда таълим самарадорлигини ошириш ва унинг натижасини белгилаб берувчи юқори натижали таълим олувчини таъминлаш бўйича назарий ва амалий асосларни тақдим қилиш мақсадга мувофиқ. Айнан шу мақсадга эришишда юқорида интеграцияга берилган тавсифни қўллаб-қувватлаган ҳолда, юқори билим даражасига эга ўқувчини таъминлаш учун ўқув жараёнини фанлараро, мавзулараро, бўлимлараро интеграллашган усулларда олиб бориш орқали амалга ошириш самарали усул эканлиги таъкидлаб ўтилди.

Европа олимларининг таълимдаги интеграция жараёни ва унинг самарадорликни оширувчи омил сифатидаги эътирофларига қўшилган ҳолда, айтиш мумкинки, таълим соҳасидаги интеграция жараёнларини амалий аҳамиятга эга сифатни таъминлашга моддий ва молиявий, технологик, информацион, услубий ва кадрлар соҳасидаги барча ресурсларни жалб қилиш зарурати мавжуд [50]. Интеграция таълимда асосан икки тушунча сифатида, яъни таълим тизимининг интеграцияси ҳамда таълим мазмунининг интеграцияси сифатида намоён бўлади.

Замонавий таълимда чуқур интеграцион жараёнлар муқаррарлигини таъкидлаган И.Э.Кашекованинг фикрича, “замонавий дунё интегратив асосда қурилган бўлиб, у кўп қиррали билим, компетенция, ахборот оқимини тўғри танлаш ва тўғри ишлатиш қобилиятини талаб қилади” [42; 137-б.]. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, таълим интегратив асосда қурилиши, инсонни дунё билан таништириши ва уни ўзлаштиришига ёрдам бериши керак, деган ҳулосага келиш мумкин.

Таълим тизимида фан ва ишлаб чиқариш интеграциясида назарий асослар мавжуд бўлиши билан бирга, амалий натижалар ҳам етарли даражада. Биринчи навбатда кадрлар тайёрлаш тизимида фан, таълим, ишлаб чиқариш ва иқтисодиётнинг интеграциясини таъминланиши катта аҳамиятга эга, бу тайёрланаётган кадрлар сифати ва миқдори давлат томонидан

белгиланган талабларни, истеъмолчи ташкилотлар ижтимоий буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқишини белгилаб беради. Узлуксиз таълимнинг асоси бўлган кадрлар тайёрлаш соҳаси айни пайтда жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий эҳтиёжларини таъминловчи энг устувор соҳа ҳамдир. Ўз навбатида шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий эҳтиёжлари ишлаб чиқариш билан, илмий-техникавий эҳтиёжлари фан билан таъминланади. Таълим соҳасининг самарадорлигини ошириш ва унинг миллий иқтисодиётга таъсирини кучайтириш борасида қуйидаги муаммолар мавжудлиги интеграцион тизимни янада такомиллаштириш заруратини намоён қилмоқда:

таълим тизими ва меҳнат бозори ўртасидаги алоқаларнинг сустлиги;

“таълим-фан - ишлаб чиқариш” ўртасидаги боғлиқликнинг етарли даражада эмаслиги;

кадрлар тайёрлашнинг илмий педагогик асосларини такомиллаштириш негизида интеграциянинг сифатини ошириш;

таълим хизматлари бозорининг хусусий субъектларини вужудга келтириш зарурати билан унинг фаолияти самарадорлигини ошириш ва ҳ. к. [66; 50-б.].

Фан интеграцияси таълим мазмунини ўзгартиришнинг асоси бўлиб, ҳозирги замон таълим тизимида шахсни оила, мактаб, жамият ва давлатнинг асосий қиймати сифатида унинг ривожланиши таълим билан боғлиқлигини ҳисобга олиш лозим. Интеграция айнан шу мақсаддаги таълим тизимининг ривожланишини амалга оширишни ҳал қиладиган мураккаб илмий, педагогик ва ижтимоий омилдир.

Берилган таъриф ва тавсифлардан интеграцияда узлуксизлик ва изчиллик тушунчалари ўзаро алоқадорлик ва бир бутунликни ҳосил қилиши англашилади. Бу тушунчаларнинг табиий алоқадорлигини илмий нуқтаи назардан асослаш, шубҳасиз, улар ўртасидаги интеграция жараёнларини янада тезлаштиради, бу хусусиятларнинг самарадорлиги учун хизмат қилади. Демак, ҳар бир соҳа ёки тармоқнинг ривожланиши, аввало, уч омил: таълим,

фан ва ишлаб чиқариш жараёнларининг ўзаро ҳамкорлиги, яхлитлашуви ва интеграциясига боғлиқ. Бу учликнинг ўзаро интеграцияси нафақат соҳаларнинг, балки шу тизим субъектларининг ҳам инновацион жараёнлар сари юз буришига сабаб бўлади.

Маълумки, ишлаб чиқариш ҳар доим инновация ва илмий ёндашувга эҳтиёж сезади, бу ишлаб чиқаришнинг турли даражаларига ҳам тааллуқли бўлиб, унинг тўғрилиги ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Чунки ишлаб чиқариш эндиликда ўзининг тор соҳасидагина ваколатларга эга эмас. У илмий услублар ва юқори малакали кадрлар ишлаб чиқаришнинг имкониятларини кенгайтиради. Ҳозирги кунда илм-фан ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда мавжуд бўлиши мумкин эмас. “Соф” илмий тажрибалар даври ўтди, “фан-фан учун” ўлик формула бўлиб, эндиликда илм-фан ва ишлаб чиқариш йўлидан борсагина юқори натижаларга эришиши амалий тажрибаларда ўз исботини топди.

Интеграциянинг асосида синергия (юнонча “synergos” – “мувофиқлашган”, “ўзаро ҳамкор”) [162] қонуни ётади. Синергия қонунига асосан ҳар қандай субъект ўзида фаолиятининг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи барча жиҳатларни бирлаштира олмайди, у ҳар доим бошқа субъектлар билан ҳамкорлик қилишга эҳтиёж сезади. Турли субъектлардаги мазкур жиҳатларнинг бирлаштирилиши самарадорликнинг ошишига хизмат қилади.

Адабиётлар таҳлилига кўра, интеграциялашиш турлари қуйидагича таснифланган:

1. Ривожланиш йўналишлари бўйича: горизонтал, вертикал, диагонал интеграция.
2. Интеграциялашиш даражасига кўра: ўзаро ҳамкорлик, кооперацион ва тўлиқ интеграция.
3. Фаолият йўналишлари бўйича: ишлаб чиқариш, илмий, таълим, маркетинг, инвестициявий ва инновацион интеграция.
4. Ҳуқуқий асосига кўра: улушли ва қўшма интеграция [85; 23-б.].

Юқоридаги таснифлардан келиб чиқиб, фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясига ривожланиш йўналиши бўйича вертикал, интеграциялашиш даражасига кўра ўзаро ҳамкорлик, фаолият йўналиши бўйича ишлаб чиқариш, илмий ва таълимий интеграция сифатида қарашни белгилаш мақсадга мувофиқ. Умуман, юқоридаги тасниф кўпроқ иқтисодиёт тармоқлари ва бизнес субъектларининг ўзаро интеграциясини назарда тутди. Интеграциянинг умумий мақсад ва қонуниятларидан келиб чиққан ҳолда уни таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясига ҳам тааллуқли дейиш ўринли. Ҳозирги давр назариясида фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясига оид турлича ёндашувлар кузатилмоқда. Бундай нуқтаи назарлардан бирида мазкур жараёнга ички тармоқ ва тармоқлараро интеграция сифатида қаралади. Ички тармоқ интеграцияси дейилганда, фан ва таълимни давлат бошқарувининг бир соҳаси доирасида бирлаштириш назарда тутилади. Тармоқлараро интеграция маъноси эса анча кенгрок, яъни давлат бошқарувининг бир нечта соҳасини қамраб олади ҳамда таълим, фан ва ишлаб чиқаришни бир-бирларига яқинлаштириш сифатида талқин қилинади [33; 63-6.].

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини самарали амалга ошириш учун педагогик салоҳият, инновацион муҳит, интеграцион таълим кампуслари ҳамда “**мактаб-лаборатория**”лар муҳим ҳисобланади. Ушбу компонентларда кадрлар тайёрлашда илмий-педагогик салоҳиятнинг ўрни, ривожланиш тамойилига асосланганлик, замонавийлик, янгиланиш, моделлаштириш, назария ва амалиёт уйғунлиги каби интеграция жараёни учун муҳим бўлган жиҳатлар ўз аксини топган.

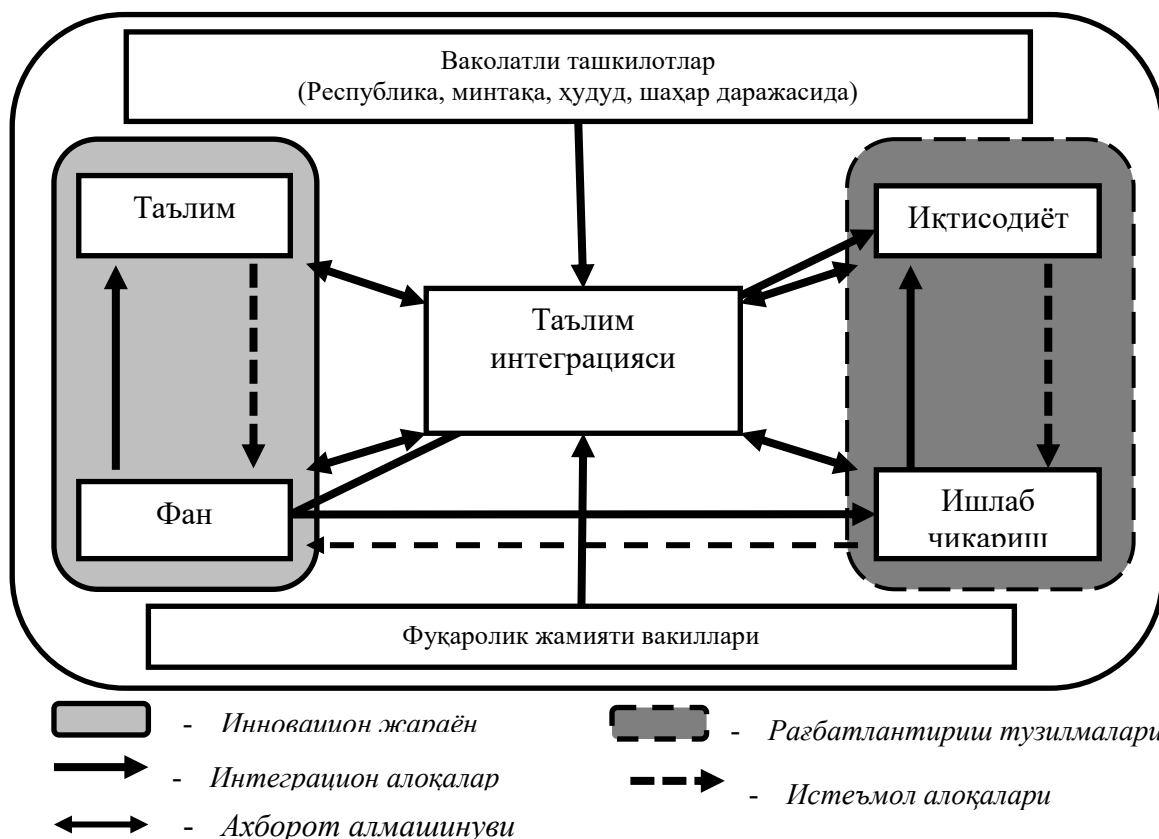
Интеграциялашув жараёнида мазкур соҳалар таълим, фан ва ишлаб чиқариш кетма-кетлигида бўлиши ва бунга нисбатан табиий ҳол сифатида қаралиши лозим. Фаннинг таълимдан, ишлаб чиқаришнинг фан ёки таълимдан илгарилаб кетиши бу соҳалар ўртасида табиий муносабат ва интеграция жараёни мавжуд эмаслигини кўрсатади. Бундай муносабат фаннинг тараққиёт ва ҳаётдан айри “фан - фан учун” тамойилига

асосланишини, таълимда эса назария ва амалиёт уйғунлиги таъминланмаганлигини, ишлаб чиқаришнинг илмий ютуқлардан кўра ҳаётий тажрибаларга асосланганлигини кўрсатади. Соҳаларнинг бу муносабатида ҳам маълум даражада тараққиёт кузатилади, аммо буни замон талабларига мос, рақобатбардош ишлаб чиқариш муносабатлари деб бўлмайди. Интеграция таъминланиши учун ишлаб чиқариш таълим ва фанга, таълим эса, ўз навбатида, фанга истеъмолчи муносабатида бўлиши илмий мантиққа мос келади. Бу эса интеграциялашган муносабатда илмий-педагогик салоҳият компонентининг даражаси – фан ва таълим соҳасида ишлаб чиқариш соҳа вакилларига нисбатан илмий салоҳиятининг устунлигини белгилайди. Жамият контекстида бевосита таълимнинг фан, ишлаб чиқариш ва иқтисодиёт билан ўзаро мақсадли интеграцияси нафақат таълим самарадорлигини оширувчи омил, балки давлатнинг иқтисодий ўсиши ва ижтимоий ривожланишини ҳаракатлантирувчи омил ҳамдир ва бу мамлакат тараққиёти йўлидаги энг самарали ҳамкорлик ҳисобланади (2.1.1-расмга қаранг).

Таълим контекстида эса, таълим турлари ўртасидаги интеграцияни такомиллаштириш олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларини умумтаълим мактабларига бириктирилган ҳолда, фанларни ўқитиш сифатини оширишга қаратилган инновацион моделларни ташкил этишда намоён бўлади. Таълим олувчи назарий билимларини амалий жараёнларда қўллаши орқали “инсон-техника”, “инсон-жамият”, “фан-табиат” муносабатларининг кенг қамровли жараён эканлигига ишонади ва унинг ички дунёси билан жамият ўртасидаги муҳим компетенциялар шаклланади. Таълим турлари ўртасидаги интеграция натижасида таълим олувчи эгаллаган компетенциялар унинг таълимдан кейинги фаолиятида дуч келиши мумкин бўлган муаммоларни бартараф этишида, касбнинг турли соҳаларига тайёр бўлишига ёрдам беради.

Интеграцион таълимнинг ривожини таълим шакли ва мазмунини тўғри, педагогик асосланган тарзда олиб бориш билан боғлиқ бўлиб, бунда

таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадларнинг чуқур таҳлили талаб қилинади. Фанлараро, мавзулараро, курс ва бўлимлараро интеграцияни соғлом муҳит, ўзаро ҳурмат ва ижодий ҳамкорлик мавжуд бўлган педагогик жамоада амалга ошириш мумкин.

2.1.1-расм. Жамият контекстида таълимнинг интеграциялашуви

Ўқув жараёнларини интеграцион ёндашув асосида олиб боришнинг муваффақиятли томонларини қуйидагича башорат қилиш мумкин:

- интеграцион ёндашувдаги ўқув жараёнларида таълим оловчи табиатни бутун, яхлит ҳолда тасаввур этади;

- ўқувчи имкониятлари ортиб, табиатни ўз қобилиятига кўра ўрганади. Шу орқали у мантикий фикрлаб, мавжуд ходисалар, сабаблар ва уларнинг ечимлари бўйича мустақил мушоҳада юритади. Натижада унинг мулоқот, таққослаш, қиёслаш, умумлаштириш ва хулоса чиқариш қобилиятлари, ностандарт фикрлаш даражаси ривожланади;

- бундай ўқув жараёнларида ўқитувчининг касбий компетентлик даражалари ортади.

Демак, дарсларни интеграцион шаклда ташкил этиш дарс сифати ва ўқувчилар дунёқарашининг ҳар томонлама ривожланишини кафолатлайди. Интеграцион ўқув жараёнларини олиб боришда, биринчи навбатда, ўқувчига фанлараро, мавзулараро боғлиқликни етказиб бериш мақсадга мувофиқ. Акс ҳолда ўқувчи идрок қилмаган интеграция давомида тушунмовчиликка дуч келиши, мавҳум ҳолатга тушиб қолиши, жараён охирида ҳам нотўғри хулосага келиши мумкин.

Тадқиқот давомида таълим турлариаро компетенциявий талабларни ишлаб чиқиш ва жорий этишда таълим жараёни интеграциясини кластер ёндашуви асосида ташкил этиш юқори натижалар бериши прогноз қилинди ва таълим самардорлигини оширишда ўқитувчилар билимини такомиллаштириш, ўқувчилар иқтидорини аниқлаш, диагностика таҳлил қилиш ва ривожлантириш кейинги бобдаги амалий тажрибаларда ўз исботини топди.

Таълим тизимидаги интеграция жараёни ҳар бир субъектнинг қуйидаги мақсадларга эришишига имкон беради:

таълимга янгича инновацион ёндашувларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этишда бундан манфаатдор бўлган барча ҳамкорлар имкониятларидан фойдаланган ҳолда ўз мавқеини янада ошириш;

умумий мақсадлардан келиб чиққан ҳолда, хусусий мақсадларига эришиш учун ҳамкорлардаги мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятига эга бўлиш.

Бу билан субъектларнинг ҳар бири алоҳида ва умумий мақсад атрофида бирлашиб, фақат ўз самарадорлигини оширишдангина эмас, шунингдек, бошқа субъектларнинг ҳам юқори самарага эришишидан манфаатдор бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бозор иқтисодиёти шароитида фан – таълим - ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва унга ижобий таъсир кўрсатувчи таълим самарадорлигини оширишни кучайтиришнинг иқтисодий-ижтимоий аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:

ишлаб чиқариш жараёнининг иштирокчиси бўлган инсоннинг билимларни ўзлаштириш, инсон капиталини шакллантириш, уни ривожлантириш айнан таълим мажмуаси томонидан амалга оширилиши;

жамият аъзоларининг билим даражаси давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва аҳоли турмуш фаровонлигини белгиловчи муҳим омил эканлиги;

жамият иқтисодиёти ривожланиши инсон билимининг кучли таъсири натижасида юзага келиши, унинг ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг асосий омилига айланганлиги;

таълим соҳасининг турли тизимларида ахборотларнинг етакчи билимга айлантирилиши;

мамлакат меҳнат тақсимоотида миллий таълим тизими аҳамиятининг ортиб бориши ва ҳ. к.

Таълим самарадорлигининг устувор омили ҳисобланган интеграциянинг турли даража ва йўналишлардаги қуйидагича фаолият турларини келтириб ўтиш мумкин:

мамлакат илм-фанининг жаҳон илм-фани билан интеграцияси;

таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси;

давлат, ҳудуд ва муассаса даражасидаги интеграция;

турли хил соҳалардаги таълим муассасаларининг ўзаро ҳамкорлиги;

таълим майдонида таълим турларининг барчасини узлуксиз таълимнинг ягона тизимига интеграциялаш (мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус таълим, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим, махсус ва қўшимча таълим ва б.);

таълимнинг турли босқичларидаги (бошланғич таълим, ўрта таълим, юқори синф) узвийлик;

турли соҳалардаги билимлар интеграциялашуви (фан, маданият, санъат, иқтисодиёт ва ҳоказо);

касбий билимларнинг илмий тадқиқот билан интеграциялашуви (танлов назарияси асосидаги касбий билимни назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ қилиш);

фанлараро интеграцион таълим (умумтаълим ўқув режаларидаги фанларнинг узвийлиги), мавзулараро ва мавзу ичидаги билимлар интеграцияси (муайян фан негизидаги мавзулар узвийлиги ва изчиллиги);

ўқитиш методлари, технологиялари ва уларни ташкил этиш шакл, усул ва воситалари интеграцияси;

таълим жараёнининг турли иштирокчиларини ягона таълим маконида интеграциялаш (таълим берувчилар, таълим олувчилар, ота-оналар, махсус ижтимоий-маданий гуруҳлар (ногиронлар, мигрантлар) ва б.);

таълимнинг барча иштирокчилари тарбия ва маданиятини интеграциялаш (раҳбар, ходим, таълим берувчи, таълим олувчи, ота-она, ижтимоий буюртма талабгори) ва ҳ. к.

Таълим тизимини интеграциялаштириш жараёни кластер асосида амалга оширилиб, тадқиқотда уни ислоҳ этишга доир бир қатор илмий, услубий, ташкилий ва амалий ишлар олиб борилди. Бу ҳаракатлар натижасида таълим жараёни иштирокчилари компетенцияларини янада такомиллаштириш ва таълим самарадорлигини ошириш бўйича ижобий натижаларга эришилди.

Демак, қуйидаги интеграцион дидактик имкониятларда таълим сифатини ошириш мумкин:

бўлажак мутахассислар билими, иш услуги, қобилият ва фазилатлари бутунлигини таъминлаш орқали тўғри касбга йўналтириш ҳамда касбий фаолиятга тайёрлашда ўқувчилар томонидан педагогик ва техник билимларнинг комбинациялашган, бир бутун ҳолда ўзлаштирилишига эришиш (бу имконият етук, рақобатбардош мутахассисни таъминлашда самара беради);

интеграция шароитида таълим сифатини бошқаришда ўқитувчи фаолиятининг барча компетенцияларини яхлит ҳолда такомиллаштириш ва

юқори натижага эришиш учун ўқув жараёнини режалаштириш, лойиҳалаштириш, технологиялаштириш, қўйилган натижага эришишда танланган усул ва воситаларни ўзаро узвийлик ва изчилликда олиб бориш (бу таълим сифатининг юқори натижаларига эришишга хизмат қилади);

ўқувчи компетенцияларини такомиллаштиришни фанлараро, мавзулараро, курс ва бўлимлараро индивидуаллашган, табақалашган ҳамда ихтисослашган таълим асосида амалга ошириш (бу ўқувчининг келажакдаги касбий муваффақияти гарови бўлиб хизмат қилади);

интеграция шароитида ўқув жараёни ташкилий шакл ва усуллари, уни самарали ташкил этувчи шароит ва қўлланиладаган услуб ва технологиялар билан биргаликда олиб бориш (бунда сифатли таълим таъминланади);

ўқувчи тафаккурини, креативлигини шакллантириш учун муаммоли ўқитиш, индивидуал ишлаш, мотивацияни кучайтириш, мустақил таълимга йўналтириш, ўз-ўзини ривожлантириш, назорат қилиш, баҳолаш каби шахсга йўналтирилган таълим таркибий қисмларини ўзаро интеграциялаш орқали ташкил ташкил қилиш (бу орқали ўқувчи иқтидори ривожланади ҳамда сифатли таълим олиш таъминланади).

2.2-§. Таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатидаги кластер тузилмаси ва уни амалиётга татбиқ этишнинг педагогик шарт-шароитлари

Жамиятда юз бераётган туб ўзгаришлар, шубҳасиз, таълим соҳасини ҳам қамраб олмоқда. Айни пайтда, кадрлар тайёрлаш соҳасида таълим турлари ўртасидаги алоқа ва узвийликнинг таъминланишидаги айрим камчиликлар мақсадни белгилашдаги тарқоқликка ва таълим сифатининг пасайишига сабаб бўлди. Кадрлар тайёрлаш бўйича давлат сиёсатида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ўзига хослиги ва талаб ҳамда эҳтиёжларининг тўлиқ ҳисобга олинмаслиги, меҳнат бозоридаги талаб ва таклифнинг чуқур ўрганилмаслиги натижасида кадрларнинг ҳудудлар кесимидаги тақсимотида мувозанатнинг бузилиши кузатилди. Таълим тизимидаги камчиликларни бартараф этиш мақсадида кейинги йилларда

таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳаларига оид бир қатор қарорлар қабул қилинди [3; 4; 6; 7; 9; 12; 14].

Таълим тизимидаги юқорида таъкидланган масалалар ҳудудий ҳокимликлар ва уларнинг тасарруфидаги тегишли бўлинмаларнинг айна масала бўйича тизимли иш олиб бориши натижасида ўзининг ижобий ечимини топиши мумкин. Ўз навбатида таълим тизимида шундай янги механизм яратилиши ҳаётий заруратга айландики, унда таълим турлари ўртасида ўзаро назорат ҳам, рақобат ҳам, манфаатларнинг қондирилиши ҳам таъминланиши зарур [50]. Таълимнинг жамият барқарор ривожланишидаги юқори ижтимоий аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда замонавий талаблар, тизимдаги муаммолар ва уларни ҳал қилишда таълим турлари ва таълим мазмунини интеграциялаш узлуксиз таълимни кластерлаштириш асосида ривожлантиришни тақозо қилмоқда.

Тадқиқотда кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим сифатини оширишга эътибор қаратилганлиги сабабли дастлаб, кластер тушунчасига, унинг тарихий тараққиёти ва даврий ўзгаришлар мазмуни бўйича келтирилган тавсифларни таҳлил этиш лозим.

Кластер тушунчаси биринчи бўлиб иқтисодиёт соҳасида жорий этилди. Иқтисодиётдаги кластер назариясининг асосчиси Гарвард бизнес мактаби профессори М.Porter кластернинг шаклланиш механизмининг ўзаро рақобатбардошликнинг ўсишига сабаб бўладиган бир-бирига бевосита боғлиқ соҳаларнинг жамланиши, деб тушунтирди ва ушбу ҳамкорликнинг давлат иқтисодиётидаги ролини аниқлаб берди [159].

Рус олимаси Т.И.Шамова эса кластерни рақобатбардош, самарадор-ликка эришишдан манфаатдор бўлган алоҳида соҳалар бирлашишининг ташкилий шакллари кучайтириш механизми [150; 25-б.], дея тавсифлайди. Л.Беспалова кластерни ихтиёрий компонентлар қаторида ўзининг тўлиқ функционал ишчанлик қобилиятини сақлайдиган бир нечта бўлақлардан иборат бўлган тузилма [93; 28-б.], деб ҳисоблайди.

Таълим соҳасига кластер ёндашувининг кириб келиши инновацион жараён бўлиб, умумий ўрта таълим тизимида амалга оширилиши лозим бўлган янгича ёндашувлар сифатида таълим турлари ўртасида ўзаро манфаатли алоқадорликнинг инновацион-интеграцион ёндашувлардаги механизмларини келтириб ўтиш мумкин. Таълим тизимига нисбатан бу каби инновацион ёндашув ҳақиқий ривожланиш жараёнининг мантиғига мос келса, таълим сифати самарадорлиги ортади. Айниқса, таълим муассасаларининг бошқарув тузилмасида мавжуд муаммоларга нисбатан муносиб инновацион ёндашувлар жорий қилинса, мавжуд вазиятни олдиндан баҳолай олиш, ҳодисаларнинг ривожланишини тўғри тахмин қилиш, ўз вақтида чоралар кўриш ва ташкилий бошқарув тузилмасига тузатишлар киритиш имкониятлари пайдо бўлади. Таълим кластери бу каби муаммоларнинг ечимига нисбатан тўғри ёндашувни қарор топтиради. Зеро, кластерли интеграция жараёнлари юқорида таъкидлаб ўтилганидек, моддий, молиявий, технологик, информацион, услубий ва кадрлар соҳасидаги барча ресурслар жалб қилинганлиги билан ҳам энг кучли механизм саналади.

Кластер мослашувчан тарзда ўз тузилмалари учун бошқарув тизимини яратиш, ўзаро ишончни таъминлаш учун ҳақиқий ривожланишни олдиндан тахмин қилиш имконини беради [71; 173-б.]. Таълим тизимининг таркибий қисмларида сифат ўзгаришлари бўлиши, мазмунли фаолият, умумий ва махсус бошқарув функциялари, дастур, технология ва усуллари, иштирокчиларнинг кадрлар салоҳиятини ривожлантириши билан боғлиқ жараёнлар кластер муҳитини яратиш имкониятини беради.

Таълим кластерларининг моделлари Европа амалиётида етарли даражада мавжуд бўлиб, Россия тажрибасида кластер сиёсати асосан уларни шакллантириш ва ривожлантириш тамойилига асосланади [20]. Т.И.Шамова таълимни ривожлантиришга кластер ёндашуви индивидуал субъектлар ва кластер иштирокчиларининг ўзига хос афзалликларини кучайтирадиган ижтимоий ҳамкорлик асосида амалга оширишга асосланганлигини кўрсатади [150; 53-б.]. Таълим кластерлари моделининг ягона типологик хусусиятлари

М.Ю.Баришников, И.И.Чиннова, А.В.Симоновлар томонидан таклиф қилинган [26; 7-б.]. Тадқиқотчи Г.Э.Захидов томонидан ҳам кластерни шакллантириш усуллари норматив-ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий-коммуникатив соҳалар бўйича таҳлил қилинган [103].

Л.В.Овсиенко, И.В.Зими́на, Н.Н.Клинцова каби олимларнинг тадқиқотларида таълим кластерлари ижтимоий шериклик доирасида университетлар, умумтаълим мактаблари, корхоналарнинг тармоқ алоқалари ўртасидаги фаолият сифатида тушунилади [51; 55-б.]. Айнан шу мазмун тадқиқот доирасида тақдим қилинадиган таълим кластери тузилмасида ўз аксини топомқда.

Таълим соҳасидаги кластерли ёндашув борасидаги тадқиқотларни ўрганиш ва таҳлил қилиш бу борадаги бир қанча қарашларни жамлаш, уларни анализ-синтез қилган ҳолда тавсифини бериш имконини берди.

Кластер ёндашуви бу:

алоҳида соҳа (таълим, иқтисодиёт ва б.) бўлиб, рақобатбардош самарадорликка эришишдан манфаатдор бўлган соҳалар бирлашишининг ташкилий шакллари кучайтириш механизми [70; 24-б.];

замонавийлик ва мунтазам ёндашувдан келиб чиққан ҳолда бир ташкилотнинг тузилишига бирлаштирилган бир-бирига боғлиқ бўлган турли соҳа хўжалик субъектларининг мажмуи [50; 41-б.];

ихтиёрий компонентлар қаторида ўзининг тўлиқ функционал ишчанлик қобилиятини сақлайдиган бир нечта тенг ҳуқуқли бўлақлардан иборат бўлган тузилма [93; 31-б.];

ишлаб чиқариш ва таълим дастурларининг эҳтиёжларини бирлаштириш [47; 9-б.];

ташкилотнинг келажак иқтисодиёти учун кадрлар салоҳиятини шакллантиришни ташкил қилишнинг инновацион самарали усули [57; 5-б.];

таълим, фан, ишлаб чиқариш тизимида инновацияларни қўллаб-қувватлашни шакллантириш воситаси [52; 75-б.];

турли таълим муассасаларини (болалар боғчаси – мактаб – коллеж – ОТМ) интеграциялашуви натижасида таълим тизимини изчиллик тамойили асосида қайта ташкил этиш [65; 210-б.] ва ҳ.к.

Таълимга нисбатан татбиқ қилинаётган кластер ёндашувиға муаллифлик асосидаги илмий фаразларни ҳам тақдим этиш мақсадға мувофиқ:

таълим соҳасида унинг ривожланиш назарияси ва технологиясини тартибга солиш учун қўшимча имкониятлар берадиган янги хизмат турларини жорий этиш, узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик асосида таълим соҳаси фаолияти самарадорлигини оширишға хизмат қиладиган тузилма тузиш;

таълим турларининг инновацион-интеграцион ҳамкорлик тамойиллари асосидаги ҳамда мақсад умумийлиги ва манфаат хусусийлигидан келиб чиққан ҳолда белгиланган ижтимоий буюртмани таъминлашға қаратилган педагогик-технологик фаолият уйғунлигини таъминлаш ва ҳоказо. Демак хулоса қилиб айтиш мумкинки, таълимга нисбатан татбиқ қилинаётган кластер ёндашуви бу алоҳида бир соҳада самарали ҳамкорликка йўналтирилган тузилма тузиш, унинг ривожланиш учун қўшимча имкониятлар берадиган янги хизмат бўлиб, ундаги узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик соҳа фаолияти самарадорлигини интенсив оширишға катта таъсир кўрсатади; таълим соҳасидаги кластер ёндашуви белгиланган ижтимоий буюртмани таъминлашнинг қулай тузилмасини тизимға татбиқ этишни назарда тутлади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, тадқиқот доирасида “таълим кластери”ға қуйидагича таъриф бериш мумкин: “таълим кластери таълим турларининг горизантал ва вертикал ҳолатдаги ўзаро боғлиқ таркибий бўлимлардан, ўзига хос интеграл белгилардан иборат, жамият эҳтиёжидаги ижтимоий буюртмани мақсад умумийлиги ва манфаат хусусийлиги тамойили асосида таъминловчи, илмий-технологик инфраструктура ҳамда инсон ресурслари интеграциялашувини, тезкор мулоқот тизимини тақдим қилувчи,

турли даражаларда (давлат, минтақа, ҳудуд, муассаса) рақобат муҳитини шакллантирувчи, инновацион лойиҳаларни самарали оммалаштирувчи тузилма ҳисобланади.

Таълим мажмуасини ташкил қилувчи бўғинлар ўртасида мавжуд табиий алоқани манфаатдорлик ва самарадорлик нуқтаи назаридан, маълум ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда таъминлаш тобора заруратга айланмоқда. Кластер назариясига билдирилган илмий асосларга кўра, кластерга кўшимча тузилмаларни қўшиш унинг фаолиятини янада ривожлантиради, шуниндек, кластер таркибидаги мавжуд тузилмаларини олиб ташлаш унинг фаолиятини ҳалокатли оқибатларга олиб келмаслиги билан қулай.

Маълумки, истеъмолчи талабларига жавоб берадиган мутахассис фақатгина олий ўқув юртида муайян бир йўналишдаги компетенцияларни эгаллаши билан таъминланмайди, бу бўлажак мутахассисни тайёрлашнинг дастлабки бўғинларида индивидуаллаштирилган, ихтисослаштирилган ва табақалаштирилган таълим жараёнларида ўз аксини топади. Олий ва умумий ўрта таълим турлари ўртасидаги кластер тузилмасини тузиш бу мақсадни амалга оширишга нисбатан самарали тенденция ҳисобланади. Тадқиқотда таълим кластерининг юқорида келтириб ўтилган назарий асосларидан келиб чиққан ҳолда унинг фаолиятини йўлга қўйиш технологияси ишлаб чиқилди. Бу технология асосида олий ва умумтаълим муассасалари ўртасидаги янгича инновацион ёндашувни таъминлайдиган кластер тузилмаси ишлаб чиқилди (2.2.1-расмга қаранг). Таълим соҳасида кластер фаолиятини йўлга қўйиш босқичлари ва ҳар бир босқичдаги технологик жараёнлар методологияси ишлаб чиқилди. Таълим кластери қуйидагича босқичда ташкил қилинади:

Биринчи босқичда кластер таркиби аниқланади. Бунда унинг негизи – олий ўқув юрти ёки унга ўхшаш тизимлар (мактабгача, умумий ўрта таълим ва б.), ижтимоий институтлар аниқланиб, улардан вертикал бўйича ўзаро боғлиқ қуйи ва юқори турувчи тизимларнинг технологик занжирлари тузилади. Улар ўртасидаги ҳамкорликнинг мақсадлар умумийлиги ва

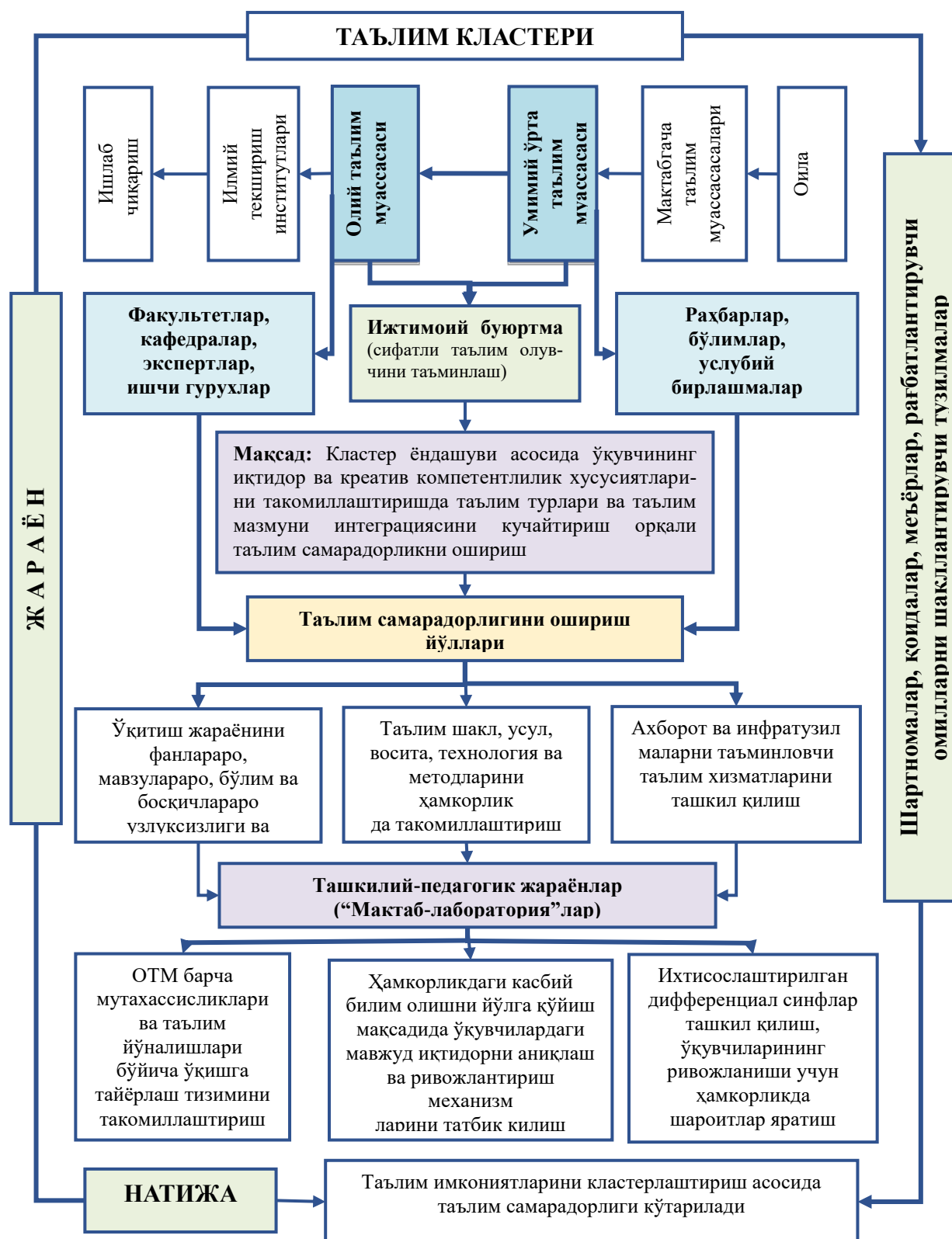
манфаатлар хусусийлиги тамойили орқали ижтимоий буюртма ҳамда таълим хизматларини яратувчи, етказиб берувчилар ҳамда ташкил қилувчилар аниқланади. Биринчи босқичнинг сўнгида эса, барча тизимларнинг умумий манфаатлари асосида фаолият самарадорлиги учун кўшимча ички горизонтал боғланишлар шаклланади. Тажриба шуни кўрсатмоқдаки, кластер чегараларини аниқлаш мураккаб вазифалардан бири ҳисобланиб, кластер тузилмасининг мақсади, концептуал ёндашуви ва ижтимоий буюртмасини белгилаб олиш муҳим шартлардан бири ҳисобланади.

Иккинчи босқичда таълим кластерининг мақсадига кўра кластер қобиғида ички тармоқлараро бўлимлар, айниқса, унинг фаолияти учун самарали бўлган технологиялар, ахборот, капитал ҳамда инфратузилмани таъминловчи қисмлар ажратилади. Уларнинг самарали ҳамкорлик тамойиллари асосидаги фаолият механизмлари ишлаб чиқилади.

Учинчи босқичда кластер иштирокчилари фаолиятига таъсир этувчи (қоидалар, меъёрлар, буюртма ва воситаларни шакллантирувчи) ҳукумат, вазирлик ва бошқа ўрта ва қуйи бошқарув тузилмалари каби вакиллик органлари аниқланади, улар ўртасида шартномалар тузилади. Умумий ва хусусий манфаатлардан ва талаблардан келиб чиқиб, кўшма дастур ва лойиҳалар ишлаб чиқилади. Узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик тамойиллари асосидаги ташкилий-педагогик жараёнлар ҳаракатга келтирилади. Истиқбол натижалар белгиланади.

Таълим мажмуасининг асосий етказиб берувчи буюртмаси рақобатбардош кадрлар ва таълим хизматлари ҳисобланади.

Таълим кластерининг пировард мақсади ўқув ва илмий жараёнларни такомиллаштиришга қаратилган. Бу эса тизимда бошқарув, тузилма ва сифат билан боғлиқ жиддий ўзгаришлар билан бирга мутахассисларни тайёрлаш тизимида айрим ташкилий ва таркибий ўзгаришларни ҳам талаб қилади. Айни пайтда, бу борадаги ишларнинг барча босқичларида янги шакллар ва усулларни излаш, таълимнинг барча турлари бўйича алоқадорликни кучайтириш, интеграцияни таъминлаш масаласи ётади.

2.2.1-расм. Умумтаълим мактабларида таълим кластери тузилмаси

Таълим кластерининг самарали ривожланиши унинг муваффақиятига таъсир кўрсатувчи қуйидаги шарт-шароитлар ва омилларга боғлиқ:

талабга жавоб берадиган технологик ва илмий инфраструктуранинг мавжудлиги [155];

катнашчиларнинг ўзаро ҳамкорликка руҳий жиҳатдан тайёрлиги [140];
кластер субъектлари ўртасида ахборот алмашишни таъминловчи кучли
ахборот технологиялари [124].

Буларга қўшимча равишда қуйидагиларни ҳам келтириб ўтиш лозим:
таълим кластерини ривожлантиришнинг турли даражалардаги
мустақкам стратегиясининг мавжуд бўлиши;

тажрибадан ўтказишга йўналтирилган дастур ва лойиҳаларни
бошқариш ҳамда амалга оширишнинг самарали механизмларини қўллаш
имконияти;

таълимни кластерлаштириш билан боғлиқ илмий-амалий ишларни
муваффақиятли амалга ошириш;

уларда самарадорликка эришиш учун мавжуд технологик ва илмий
инфраструктурани жараёнга мослаштириш;

таълим кластери субъектларида тарғибот-ташвиқот ишларини амалга
ошириш воситасида уларнинг мазкур инновацион жараёни тўла англаб
етишларига эришиш, ҳамкорлик кўп томонлама манфаат келтиришини
англашларига имкон яратиш;

кластерни ривожлантиришнинг пухта ўйланган стратегиясини, лойиҳа-
ни муваффақиятли бошқаришнинг усул ва йўллари ишлаб чиқиш;

катнашчилар ўртасида тезкор ахборот алмашиш имкониятини яратиш
ва ҳоказо.

Демак, таълимни кластерлаштириш билан боғлиқ илмий-амалий
ишларни муваффақиятли амалга ошириш, уларда самарадорликка эришиш
учун мавжуд технологик ва илмий инфраструктурани жараёнга мослашти-
риш, субъектларда тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш воситасида
уларнинг мазкур инновацион жараёни тўла англаб етишларига эришиш,
ҳамкорлик кўп томонлама манфаат келтиришини англашларига имкон
яратиш, кластерни ривожлантиришнинг пухта ўйланган стратегияси-ни,
лойиҳани муваффақиятли бошқаришнинг усул ва йўллари ишлаб чиқиш,
катнашчилар ўртасида тезкор ахборот алмашиш имкониятини яратиш

кластернинг муваффақият гарови, деган хулосага келиш мумкин. Лекин бу жуда кенг кўламдаги ташкилий жараён бўлиб, кўп вақт ва аниқ мақсадга йўналтирилган фаолиятни талаб қилади. Таълимни кластерлаштириш билан шуғулланган Н.Н.Давидова, Б.М.Игошев [36; 75-б.], Г.Э.Захидова[103] ларнинг таъкидлашларича, кластерни ривожлантиришнинг аниқ самаралари 5-7 йилда кўзга ташлана бошлайди.

Таълимга нисбатан кластер ёндашуви бошқарув органларига тизим ичида самарали ўзаро таъсир ўтказиш учун муайян воситалар билан таъминлаш, муаммоларни яхшироқ тушуниш, турли даражалардаги ривожланишнинг илмий асосларини режалаштириш имконини беради. Буларнинг барчаси таълим кластерининг катта илмий-амалий аҳамиятга эга жараён эканлиги ҳақидаги фикрларни тасдиқлайди. Таълим кластери тизимнинг рақобатбардошлигини таъминловчи муҳит ва шарт-шароитни яратган ҳолда, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва технологик аҳамияти орта боради.

Бу жараёндаги бутун тадбирлар мажмуи илмий ва касбий кадрларни тайёрлашнинг асосий пойдевори бўлган таълим сифатини оширишга қаратилган. Аммо кластер доирасида бирлашган субъектларнинг барчаси ҳам дарҳол ҳақиқий натижа бера олмаслигини унутмаслик лозим. Бунинг учун кластер иштирокчиларининг бу йўналишдаги билимларини такомиллаштиришган ҳолда, унинг назарий ва амалий асослари билан таништириш муҳим.

Таълим кластерини мазмуни ва соҳанинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, қуйидаги йўналишларда ташкил қилиш мақсадга мувофиқ: таълим йўналиши, таълим воситалари йўналиши, таълим ва фан йўналиши, таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши ҳамда таълимни бошқариш йўналиши [50; 61-б.]. Бу йўналиш ва тармоқлар мазмуни таълим турлари ўртасидаги таълимий, илмий, услубий, таълим воситалари ва бошқарув билан боғлиқ ҳамкорликнинг барча шакл, усул ва технологияларини ўзида жамлайди. Сўнгги йилларда таълимга нисбатан кўплаб янгича ёндашувлар,

инновациялар жорий этилиб, тақдим қилинаётган таълим кластери ўзига хос белгилари билан улардан ажралиб туради (2.2.2-расмга қаранг).

2.2.2-расм. Таълим кластерининг ўзига хос белгилари

Таълим кластерининг ўзига хос синергетик белгиси ҳам мавжуд бўлиб, бунда ташқи таъсирлардан келиб чиқадиган ва мавжуд оддий тизимлардан фарқли ўлароқ, кластерлар асосан ички ресурслар ҳисобига ишлайди.

Демак, кўп даражали мураккаб тизим сифатида таълим кластери куйидаги асосларга мувофиқ ишлайди:

тизимлилик - бунда таълим кластери яхлит, мураккаб, кўп босқичли тизим сифатида қаралиб, кластер тизимларининг асосий афзалликлари мослашувчанлик ва нисбатан осон бошқариш механизмига эга эканлигидир;

барқарорлик - бунда таълим кластери ташқи таъсирларга бардош бера олиш хусусиятига эга бўлган ички ресурслар ҳисобига ишлайди ва универсал воситалар ёрдамида янада кенгайтирилиши ва замонавийлаштирилиши мумкин;

синергетик таъсир – бу таълим кластери ички ва ташқи омилларининг биргаликдаги ўзаро таъсири ҳисобланади. У таълим кластерининг ҳар бир

тизими учун ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини ташкил этиш ва ўз-ўзини бошқаришга имкон берадиган синергетик таъсир орқали ривожланишига шароит яратади;

мослашувчанлик ва **ўзгарувчанлик** – таълим кластерига янги тизимларни қўшиш унинг фаолиятини янада такомиллаштиради ва аксинча, унда мавжуд бўлган тизимларни олиб ташлаш унинг ривожланишига тўсқинлик қиладиган ҳалокатли оқибатларга олиб келмайди.

Таълим кластери, одатда, бошқа ижтимоий тизимларга қараганда тезроқ ривожланади, лекин ўз фаолияти давомида у юқори даражадаги бутунликка тезда эриша олмайди. Бунинг асосий сабаби ҳар қандай таълим кластерида субъектларнинг авлодлари, яъни ўқувчи, ўқитувчи, ижтимоий буюртма, истеъмолчи, иш берувчи ва бошқалар жуда тез ўзгариб туришидандир. Шу билан бирга, таълим кластерига киритиладиган ҳар бир ташаббус, лойиҳа унга ўз таъсирини ўтказиб, унинг фаолиятига янги омилларни киритиш, белгиланган яхлитликка эришишдаги мақсадини ёки муддатини ўзгартиришга олиб келади. Шунинг учун таълим кластерининг ривожланиши нафақат объектив, балки субъектив омиллар билан ҳам боғлиқ. Таълим кластерида беқарор тизимлар ҳам мавжуд бўлиб, бу беқарорлик унинг салбий тавсифланишига олиб келмайди. Аксинча бу беқарорлик маркази кейинчалик кластерни янада ривожлантириш манбаи бўлиши мумкин бўлган объектни аниқлайди. Шунинг учун рус олими Т.М.Поздеева таъкидлаганидек, таълим кластерини бошқаришда бундай беқарорликнинг ўчоқларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга ва уларни яратилган тизим моделига қўшиш мақсадга мувофиқ [132].

Умумтаълим муассасаларида таълим сифатини оширишга қаратилган кластер тузилмаси минтақавий олий ўқув юртлари билан тенглик тамойили асосида ҳамкорликда ташкил қилинган бўлиб, унинг фаолияти кластер субъектларининг ўзаро биргаликдаги лойиҳалаштирилган дастурларини ишлаб чиқиш ва татбиқ қилиш билан амалга оширилади. Таълим тизимини ривожлантиришнинг стратегик йўналишларидан бири таълим салоҳияти,

психологик-педагогик фан ва субъектларнинг таълим амалиёти интеграциясини таъминлаш ҳамда ривожлантиришга қаратилган кластер тузилмасига ўтиш ҳисобланади.

Тақдим қилинаётган таълим кластерига мувофиқ, кластер - доимий педагогик тафовутнинг миллий таълим тизимини инновацион ривожлантиришдан манфаатдор бўлган ва шартномалар асосида ўзаро ҳамкорлик қиладиган муассасалар ва ташкилотларнинг ихтиёрий бирлашмасидир.

Таълим кластери тузилмасида минтақавий таълим тизими бошқарув органлари, олий таълим муассасалари, профессионал таълим, ўрта махсус, умумий ўрта ва мактабгача таълим-тарбия муассасалари, олий таълимдан кейинги таълим, илмий текшириш институтлари, илмий тадқиқотчилар, маданий ташкилот ва объектлар, ижтимоий муҳит шунингдек, ота-оналар жамоатчилиги ҳамкорлигидаги аниқ мақсадлар йўлида бирлашган субъектлар фаолият олиб боради. Таълим кластери минтақада барча таълим олувчилар салоҳиятига ташқи таъсир кўрсатиш орқали таълим самарадорлигини ошириш, ўз-ўзини ривожлантириш истагида бўлган, ўз ички салоҳиятига ишонадиган, турли соҳалардаги бўлажак мутахассис учун бир майдон яратади.

Умумтаълим мактабларида кластер ёндашуви асосида таълим жараёни иштирокчиларининг компетенцияларини такомиллаштириш бир минтақавий ҳудудда жойлашган олий ва умумтаълим муассасалари ҳамкорлигидаги кластер тузилмаси асосида самарали тус олади. Унинг фаолияти субъектларнинг ўзаро ҳамкорликдаги лойиҳалаштирилган, ҳуқуқий асослар билан таъминланган вариатив ўқув режалар, дастур ва лойиҳаларни ишлаб чиқиш ҳамда татбиқ қилиш билан амалга оширилади. Узлуксиз таълим турлари ўзаро ҳамкорлик асосидаги кластер тузилмасини ташкил қилишда истеъмолчилар талабларига жавоб берадиган ижтимоий буюртма етказиб берувчиларнинг алоҳида ва интеграцион фаолият механизмлари ва бундан кутиладиган натижаларни белгилаб олиш муҳим саналади (2.2.3-расмга қаранг).

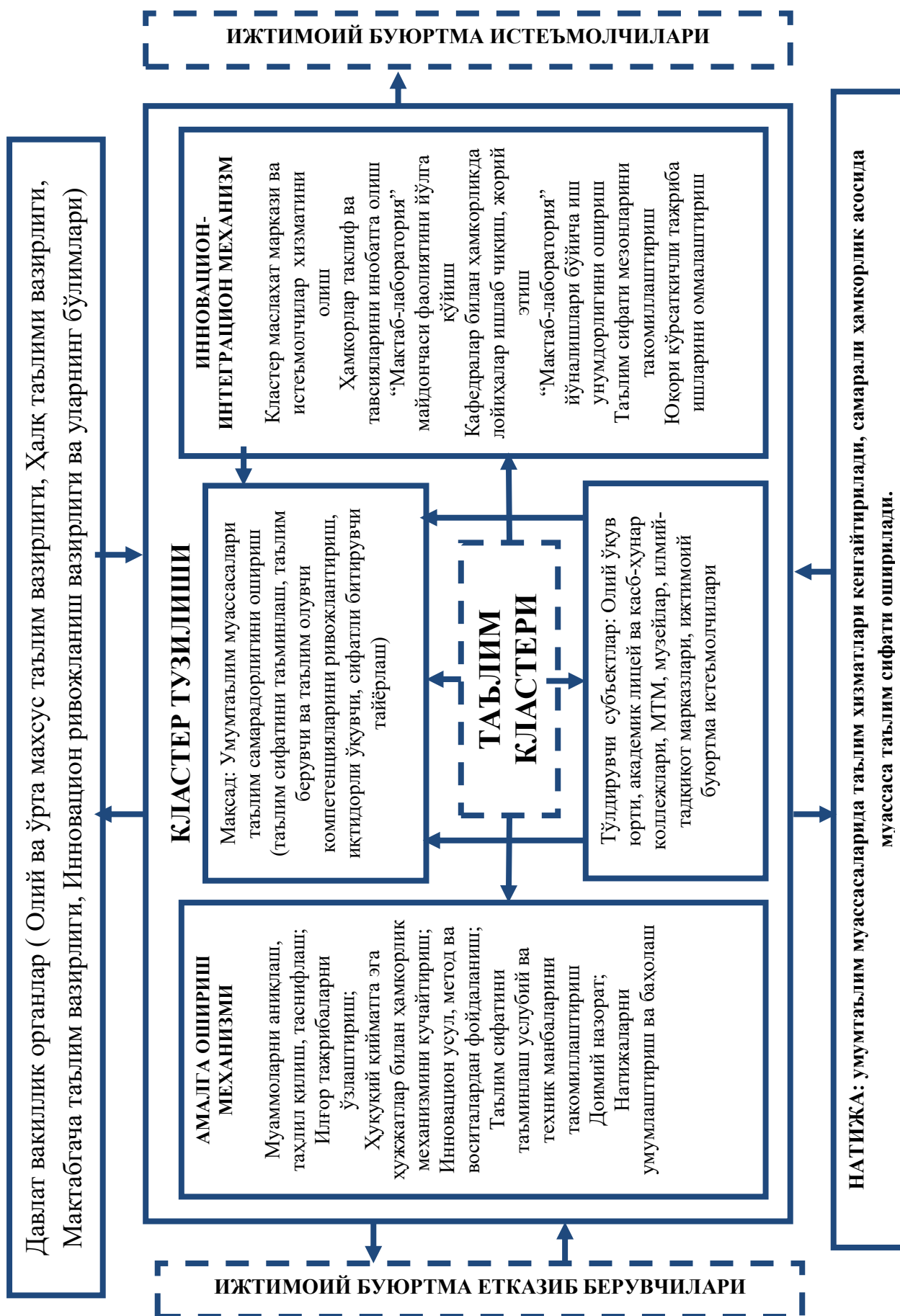
Таълимда кластер ёндашувини татбиқ этиш учун, таълим контекстида кластер шароитини яратиш муҳим вазифа ҳисобланади. Кластер шароити эса, барча таълим турларининг умумий мақсадлари ва хусусий манфаатларини инобатга оладиган ҳамкорликдаги ўқув режа ва ўқув дастурлари орқали амалга оширилади. Таълим кластерида истеъмолчининг асосий талаби таълим олувчиларнинг ўқув дастурлардаги назарий билимлар билан бирга амалий фаолиятга ҳам тайёрлиги, таълимнинг кейинги тури ёки ишлаб чиқаришда ишни дарҳол бошлаш ва таълим муассасасида олинган билимларни муайян вазифаларда қўллай олиш қобилиятида намоён бўлади. Мазкур йўналиш бўйича тадқиқот олиб борган С.М.Черданцев бундай кўникмалар амалиёт давомида шакллантирилиши лозим, бу эса, бир томондан, профессионал билимларни бойитишга имкон берувчи таълим жараёнининг ажралмас қисми бўлса, бошқа томондан, келажакда бўлажак мутахассиснинг иш фаолиятидаги талабларга жавоб беришини баҳолаш учун “синов муддати” ҳам бўлиши мумкин[69; 10-б.], деган хулоса беради.

Бугунги кунда умумтаълим муассасаларида ўқувчиларни касб танлашга йўналтириш масаласининг назарий асослари ва уни амалга ошириш йўллари тўғри таъминланмаганлиги турли муаммоларни келтириб чиқармоқда. Ҳатто ўқувчининг касб танлашга йўналтириш тушунчасининг даврлари, шакллари, касб индикаторларини етказишга аҳамият берилмаслиги бўлажак мутахассисларни таъминлашда салбий таъсир кўрсатмоқда.

Россиялик профессор Н.Д.Левитов касб танлашга йўналтириш тушунчасида уч хил фаолият турини назарда тутди:

а) касбни тарғиб қилиш (бу ишни мактабнинг бошланғич давридан бошлаш таклиф қилинади);

б) тўғри касб танлаш бўйича маслаҳат марказлари ташкил қилиш (бунда ўқувчиларнинг қайси касбга қизиқа бошлаганлигини аниқлаш

2.2.3-расм. Таълим кластерининг фаолият механизми

мақсадидаги дастлабки кузатиш, ўрганиш ва ташхислашни назарда тутилади);

в) касб танлашда ўқувчиларга ёрдам бериш (бунда ўқувчини ўзи танлаган соҳадаги касбга дастлабки тайёрлаш ишларини олиб бориш тавсия қилинади) [24; 105-106-б.].

Голомшток эса, мактабларда олиб бориладиган тўғри касбга йўналтириш ишлари мазмунида икки хил фаолиятни алоҳида ажратиб кўрсатади: ўқувчилардаги қизиқиш мойиллик ва қобилиятни уларнинг ривожланишини билиш мақсадида мунтазам кузатишни; ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари учун ёшларнинг касбга қизиқишлари ҳамда келгусидаги ўқишлари масаласида мактаблар томонидан ташкил қилинадиган маслаҳат марказлари хизматларига жалб қилишни назарда тутди [74; 20-б.].

Касбга йўналтириш ишларини тўғри ташкил қилиш асосидагина ёшларга ҳаёт йўлини ва касбни тўғри танлашда муваффақиятли ёрдам бериш мумкин. Бу ишларни тўғри ташкил қилиш барча соҳаларнинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга.

Таълим кластери асосида ўқувчиларни тўғри касбга йўналтириш ишлари қуйидаги талаблар асосида ташкил қилиниши мақсадга мувофиқ:

умумтаълим мактабларида ўқув-тарбия жараёнида ўқувчиларда умумий меҳнат, шу жумладан, ақлий ва жисмоний меҳнатга қизиқиш уйғотиш;

умуммеҳнат тайёргарлигининг мазмуни ва методини ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари асосида ўзгартира бориш ва бу билан ўқувчининг ўсиши даражасида мутаносибликка эришиш;

ўқувчиларни меҳнат ва касб танлашга тайёрлаш ишларини улар шахсини мунтазам ва ҳар томонлама ўрганиш асосида олиб бориш;

ўқувчиларнинг қизиқиш ва қобилиятлари асосида маълум бир касбга йўналтириш ҳамда улар билан касб танлаш йўлларини аниқлашда индивидуал муносабатда бўлиш;

Ўқувчилар билан мактабда олиб бориладиган касбга йўналтириш ишларида мамлакатимиз халқ хўжалиги талабларидан, ёшларни ишга жойлаштириш ва ўқишни давом эттира олишларининг реал имкониятларидан келиб чиқиш;

Ўқувчиларнинг қизиқишлари ва мойилликлари асосида касб танлашларига эришиш учун уларни меҳнат ва касб турлари билан таништириш, тўғри касб танлаш йўллари кўрсатиб бериш ва ҳ.к..

Тўғри касбга йўналтириш мактаб жамоаси, айниқса, мураббий, оналар, корхона ва бошқа ташкилотларнинг биргаликдаги ҳамкорлигини талаб қилади. Ўқувчиларнинг касб танлаш билан боғлиқ бўлган қизиқишлари мавҳум характерда эмас, балки аниқ, амалий натижа берадиган характерда бўлиши керак. Ўқувчининг касбга бўлган мойиллиги унинг шахсий хусусиятлари билан қарама-қарши бўлиб қолганда, бундай ўқувчига педагогик таъсир кўрсатиб, унинг қизиқишларини ўзгартириш лозим [53; 26-б.].

Ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида онгли истиқбол, кенг имкониятлар, ахборот ва касбий маҳоратни ривожлантириш муҳитининг пайдо бўлиши, олий таълим тизимига мослашувчанлиги, унга мувофиқ таълим мазмуни ва билимларни ривожлантириш, касбий малакаларни эгаллаш усуллари шахснинг эҳтиёжлари даражасига мос келиши лозим. Бунда билим автоматик равишда талаб қилинади ва ўқув режасининг қатъий қолиплари билан белгиланмайди. Бунинг натижасида ўқитиш мотивацияси ва компетенциясининг самарадорлиги ортади. Муайян касбий йўналиш ва мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга мос мутахассисларни тайёрлашда тезкор жавоб бериш қобилияти билан боғлиқ олий таълим тизимининг динамиклиги, унинг синергетикаси ўқувчиларнинг меъёрий-ахлоқий, ахборот-коммуникатив, лойиҳавий фаолият, рефлексив-баҳолаш каби компетенцияларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Умумтаълим мактабларида иқтидор хусусиятларига кўра, ўқувчиларни касбга йўналтиришни такомиллаштириш бўйича мавжуд муаммоларни

таълим кластери шароитида ҳал қилиш бўйича қуйидаги **тавсияларни** бериш мумкин:

- ўқувчиларнинг касб танлашга маълум бир малака ва қобилият талаб қилинишини инобатга олган ҳолда, касбий тайёргарликни ишлаб чиқариш узвийлиги билан боғлаш;
- ўқувчининг тўғри касб танлаш имкониятини таъминлаган ҳолда, оилада болалигиданок ижтимоий фойдали меҳнатга тайёрлаш;
- ўқувчи қобилиятини инобатга олиб, эркин касб танлаш имкониятини бериш;
- таълим кластери субъектлари ўртасидаги мақсадли ва бир-бирига манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш орқали касб танлашда мавжуд мутахассисликлар ҳақида етарли маълумотлар бериб бориш;
- ўқувчини касб танлашда фақатгина шахсий манфаатларни ҳисобга оладиган эмас, балки ватанпарварлик туйғуларини ривожлантириш орқали жамият эҳтиёжидан келиб чиқиб керакли касбга йўналтириш;
- ўқув режа ва дастурларни таълим кластери шароитида ижтимоий буюртма истеъмолчиси талаблари ва улардаги илм, фан ҳамда технологик янгиланишлар асосида такомиллаштириб бориш;
- муассаса таълим сифати ва мактаб битирувчиларини баҳолашда истеъмолчилар иштирокини кенгайтириш, таълим сифатини таъминлашда уларни жалб қилиш;
- меҳнат бозорида кадрларга бўлган талаб ва таклифларни инобатга олган ҳолда профессионал таълим билан бир қаторда умумий ўрта таълим тизимида ҳам дуал таълим жараёнини ташкил этиш ҳоказо.

Шундай қилиб, умумтаълим муассасаси учун кластер механизмининг афзаллиги сифатли таълим олувчи истеъмолчиси бўлган олий ўқув юрти ва иш берувчиларнинг таълим олувчилар малакасига бўлган талабларини янада аниқроқ тушунишга ёрдам беради, олий ўқув юрти ва иш берувчи томонидан умумтаълим муассасаси фаолиятининг сифати билвосита баҳоланади. Кластер ёндашувига мурожаат қилиш зарурати кластернинг таълим

тизимининг самарадорлигини ошириш мақсадида манфаатдор томонларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли сифатида рақобатбардошликнинг бир қатор афзалликлари билан изоҳланади (2.2.4-расмга қаранг).

Таълим турлари ўртасидаги кластер тузилмасини минтақавий даражада ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, кластер ёндашуви асосида умумтаълим муассасалари таълим самарадорлигини оширишнинг асосий шартларини аниқлаш муҳим вазифалардан бири бўлиб, тадқиқот давомида қуйидаги шартлар аниқланди:

ахборот-технологик шарти – таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини оширишнинг автоматлаштирилган (тезкор алоқа ва ахборот алмашунувини таъминлайдиган) тизимини яратиш;

илмий-услубий шарти – илмий асосланган бошқарув модели, кластерли ёндашув асосида умумтаълим сифати, таълим сифатини баҳолаш ва самарадорлигини ошириш жараёнларини ахборот ва услубий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

молиявий шарти - таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини ошириш бўйича кластер модели доирасида ишлаб чиқилган кенг қамровли лойиҳаларни татбиқ этишга давлат, минтақавий ва муассаса бюджетларидан инвестициялар жалб қилиш;

хусусий шарти – таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини оширишдаги барча иштирокчиларни ахборот-коммуникация технологиялари бўйича компетенциялари ҳамда мактаб менежменти бўйича ривожлантириш, малакаларини ошириш ва қайта тайёрлаш;

ижтимоий шарти – минтақадаги таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини ошириш учун таълим тизимида муассаса, шаҳар, вилоят ва давлат бошқарувининг ягона ахборот майдонини (педагогик таълим кластери платформасини) яратиш ва ҳоказо.

Таълимни ривожлантириш назариясининг кластер тузилмаси фаолиятини такомиллаштириш бўйича таълим сифати ва хусусиятларини

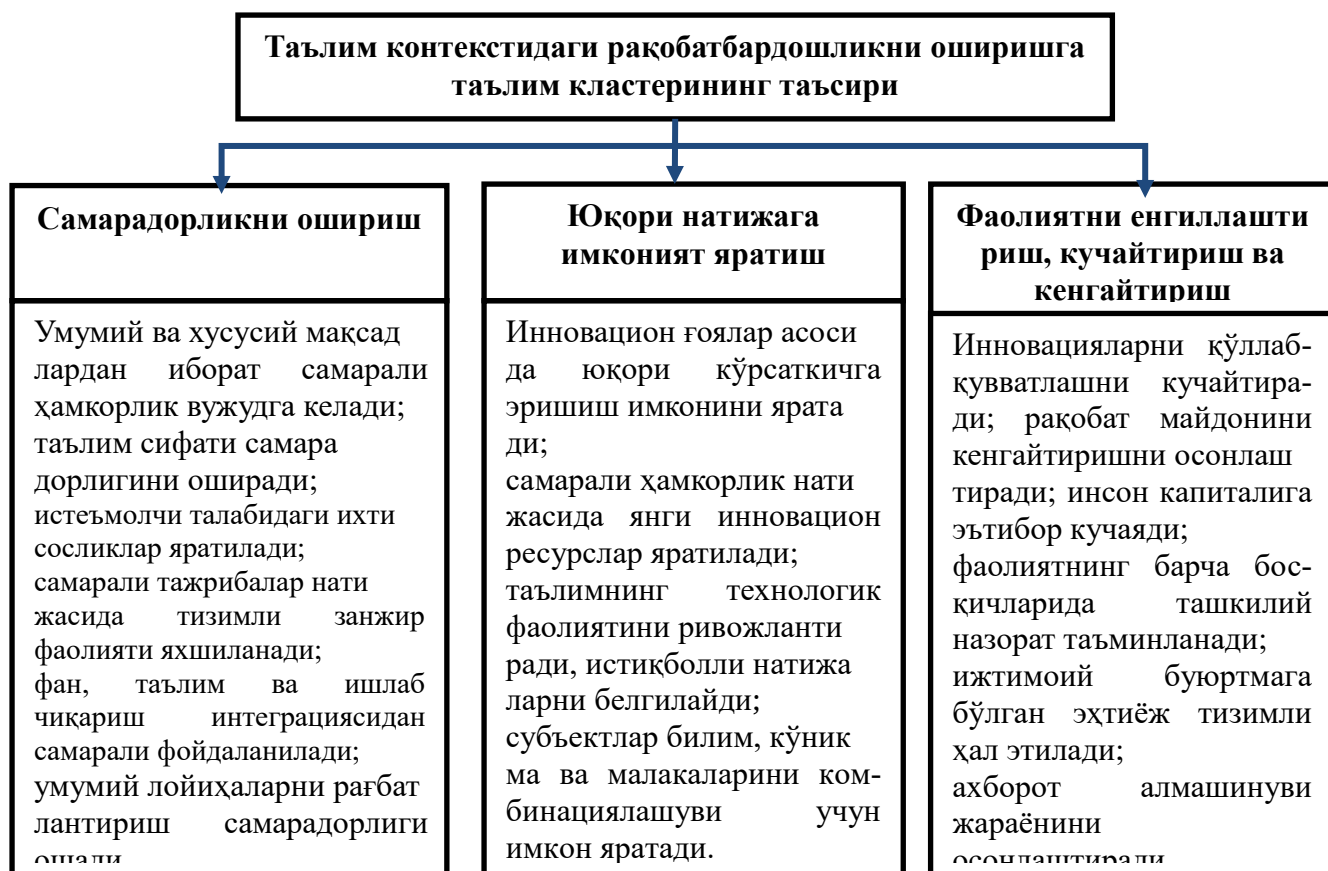
жамият талабларига, муайян ҳудудларнинг манфаатлари ҳамда таълим эҳтиёжларига қаратилган минтақавий даражаларда ҳал қилиниши билан боғлиқ қуйидаги **таклифларни** амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

таълим турлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни кенгайтириш орқали ҳудуднинг рақобатбардошлик устунликлари кўтарилади;

бутун тизимнинг узок муддатли инновациялари ва самарали тажрибаларини оммалаштириш орқали минтақанинг муваффақиятли стратегик йўналишларини белгиловчи етакчиларни аниқлаш имкони яратилади;

ички ва ташқи рақобатбардошликни таъминлайдиган ўқув муассасаси ходимларининг малака даражасини ошириш орқали илмий-тадқиқот имконини берадиган илмий ташкилотлар белгиланади;

бир ҳудуддаги таълим муассасаларининг умумий мақсадидан келиб чиқиб танланган ижтимоий буюртмани таъминлаш таълим сифатига ижобий таъсирини ҳисобга олиб, самарали механизмлар жорий этилади.

2.2.4-расм. Таълим кластерининг афзалликлари

2.3-§. “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари фаолияти

Таълим соҳасига татбиқ этилаётган кластер тузилмаси янги жараён бўлиб, “мактаб–лаборатория” инновацион майдончалари уни амалга оширишнинг энг асосий воситаларидан бири сифатида эътироф этилади. Таълим кластери доирасида таълим турларининг илмий, назарий, амалий, методик салоҳиятларини ягона мақсадга йўналтириш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш ёки таълим муассасаларининг муайян йўналишдаги ишларининг самарадорлигини оширишда улардан оқилона фойдаланиш мақсадида “мактаб-лаборатория” майдончалари фаолияти йўлга қўйилади. “Мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион майдончалари узлуксиз таълим жараёнида таълим турлари ўртасидаги илмий, услубий ва таълим воситаларини ривожлантириш, кластер тузилмасини таълим амалиётига татбиқ этиш билан боғлиқ илмий-педагогик дастур ва лойиҳаларни тажриба-синовдан ўтказиш ҳамда таълим турлари ўртасидаги амалий интеграцион фаолиятни ривожлантиришдан иборат. Бундан кўриниб турибдики, “мактаб-лаборатория”лар фаолияти таълим турлари ўртасидаги ўзаро интеграция жараёнларини фаоллаштиришга, уларнинг салоҳиятлари-дан самарали фойдаланишга, мавжуд муаммоларни бартараф этишнинг инновацион шакллари излаб топишга ва ечимларига нисбатан илмий ёндашувларни шакллантиришга, таълим тизимидаги узвийлик, узлуксизлик ва изчилликни таъминлашга хизмат қилади. Таълим кластери шароитида олий ва умумтаълим ҳамкорлиги доирасидаги назарий ҳамда амалий ишлар муайян тизимга солинади, субъектлар кучларини бирлаштириш асосида тизимнинг умумий салоҳиятини оширишга эътибор қаратилади. Демак, “мактаб-лаборатория” майдончаларига таълим турлари ҳамкорлигининг инновацион шакли сифатида қараш тушунчанинг моҳиятини тўғри англашни таъминлайди. “Мактаб-лаборатория”лар таълим кластери борасидаги инновацион лойиҳаларни амалга оширишда ўзига хос инкубатор вазифасини бажаради. Ўз олдида қўйган мақсадига эришиш учун “мактаб-лаборатория” майдончалари турли йўналишларда, жумладан, У.Н.Ходжамкулов [145; 146;

147] илмий асосларидан келиб чиқиб, инновацион-тажриба, илмий-услубий, илмий-тадқиқот, ахборот-таҳлилий каби йўналишларда фаолият олиб бориши унинг самарадорлигини оширади, деган илмий фаразни келтириш мумкин.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, “мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаси таълим кластерининг субъекти бўлиб, таълим турларининг илмий, услубий, таълимий ва тарбиявий фаолиятини ривожлантириш мақсадига қаратилган, инновацион-интеграцион дастур ва лойиҳаларни амалиётга татбиқ этиш вазифасини бажарадиган мажмуа ҳисобланади.

Тадқиқот давомида умумий ўрта ва олий таълимнинг ҳамкорлиги жамият иқтисодий-ижтимоий йўналишида таянч мажмуани яратишга асос бўлади. Умумий, ўрта махсус ва олий таълимдаги таркибий қисмлар ўзаро фундаментал ва амалий характерга эга бўлган инновацион таркибий қисмларни ўз ичига олиши керак.

Таълим турларининг ўзаро алоқаси натижасида вужудга келган бу интеграцион мажмуа бошқа механизмлардан қуйидаги асосий хусусиятлари билан ажралиб туради:

умумий ўрта таълим муассасалари билан олий ўқув юрти ҳамкорлигида ишлаб чиқилган дастурлар ва лойиҳалар;

қўшимча таълим хизматлари, халқаро баҳолаш дастурлари ва истеъмолчи талаблари бўйича келтирилган фанлар бўйича фундаментал тайёргарлик;

олий ўқув юрти профессор-ўқитувчиларининг мактаб ўқитувчи ва ўқувчиларига услубий тавсиялари;

ўқитувчиларнинг олий ўқув юрти кафедралари томонидан бошқариладиган илмий-тадқиқот ишлари орқали ўқитиш усулларини ўзлаштириши;

олий ўқув юрти билан ҳамкорликдаги механизмлар орқали турли даражалардаги фан олимпиадалари, танловларда фаол иштироки;

мактаб ўқитувчилари ва ўқувчиларининг олий ўқув юрти ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари ва ҳ.к.

Кластер ёндашуви асосида таълим самарадорлигини ошириш фан ва таълимни, пировардида, амалиётда жамиятни ривожлантириш учун янги имкониятларни излаш ҳамда амалга ошириш имконини яратади. Кластер доирасидаги бир нечта субъектларни ўзаро интеграциялаш мураккаб, кўп тармоқли илмий-амалий жараёндир. Ўзаро боғлиқ бир нечта фаолият турларини умумий мақсад атрофида бирлаштириш аниқ ҳисоб-китоблар ва илмий ечимларни, натижаси кафолатланган лойиҳаларни талаб қилади, шундагина кластер тузилмаси субъектлар ишончини қозонади. “Мақтаб-лаборатория” майдончаларида инновацион ва интеграцион таълим парадигмаси ташкил қилиниб, олий ва умумий ўрта таълимни ўзаро муваффақиятли фаолияти орқали таълим самарадорлигини ошириш ва жамиятда ижобий ўзгаришларга эришиш кутилаётган натижа ҳисобланади. “Мақтаб-лаборатория”ларда бу мақсадларга эришиш, фаолиятни ривожлантириш кўп жиҳатдан таълим даражаси, умумий маданият, профессионаллик, компетенция, фуқаролик фаоллиги, ватанпарварлик ҳамда талабалар ва ўқувчиларнинг масъулиятлилиги, шунингдек, таълимдаги интеграция жараёнларининг қанчалик самарали амалга оширилишига боғлиқ. Бу жиҳатдан **“мақтаб-лаборатория”ларни илмий-амалий-интеграцион мажмуа** деб ҳам қараш мумкин.

Олий ўқув юрти ва умумий ўрта таълим ҳамкорлигидаги янги интеграцион мажмуани амалга ошириш шартларидан яна бири бу асосий билим олиш ва касбий ихтисосликнинг ўзаро боғлиқлигини илмий асослаш, шунингдек, фақатгина мавжуд билимларни таълим олувчиларга беришдан иборат эмас, балки илм-фан томонидан талаб қилинадиган янги билимлардан ишлаб чиқишга ўтиш, шакллантириш орқали амалга оширилиши лозим. Таълим олувчиларни илмий тадқиқотлар ва инновацион лойиҳаларга жалб қилиш, ахборот билан мустақил таҳлилий жараёнларни олиб боришга йўналтириш муҳим.

Таълим кластерининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда, тадқиқотда тақдим қилаётган “мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион мажмуаси ўз олдига қуйидаги вазифаларни белгилайди:

Ўқувчилар учун олий ўқув юртининг ўқув-услубий таъминотидан фойдаланишга асосланган халқаро баҳолаш дастурларида эътироф этилган фанлар бўйича юқори сифатли таълим тизимини яратиш ва амалга оширишда олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари ва иқтидорли талабаларини жалб этиш;

олий ўқув юртининг стратегик концепцияси асосида умумий ўрта таълим муассасаси билан ўзаро инновацион-интеграцион ҳамкорлик тамойилларини янада ривожлантириш;

Ўқувчиларни олий ўқув юртидаги барча мутахассисликлар ва таълим йўналишлари бўйича ўқишга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, ҳамкорликда вариатив ўқув режа ва дастурлар ишлаб чиқиш, таълимнинг назарий қисми билан биргаликда амалий қисмини ҳам ташкил қилиш;

интеграцион жараёнларнинг ривожланиш йўналиши бўйича - вертикал, даражасига кўра - ўзаро ҳамкорлик, фаолият йўналиши бўйича - ишлаб чиқариш ҳамда илмий-таълимий йўналишларига асосланган – узлуксиз, кўп босқичли изчил тамойилларини ишлаб чиқиш;

ўқув жараёнини компетенциявий ёндашув асосида ташкил этиш, таянч ва умумфан компетенцияларини такомиллаштириш;

мамлакатимизда замонавий касб мутахассисликлари нуфузини ошириш ва таълим олувчиларда шу касбларни танлашдаги психологик тўсиқларни бартараф этиш;

“мактаб-лаборатория” интеграцион мажмуасининг ташкилий механизмларини такомиллаштириш ва ҳоказо.

“Мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион мажмуалари юқорида баён қилинган вазифаларни бажаришда қуйидаги йўналишларда фаолият олиб бориши мақсадга мувофиқ:

асосий билимларни ўзлаштиришдан ташқари педагогик-психологик имкониятлари орқали олий таълимдаги мутахассислик бўйича мактаб ўқувчилари ва уларнинг ота-оналари ўртасида тўғри касбга йўналтириш ишларини самарали ташкил қилиш;

мактаб битирувчилари учун олий таълимга кириш имтихонларига мос келадиган қўшимча ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва таълим олувчиларнинг ёши, қобилиятига кўра турли таълим хизматларини ташкил қилиш;

қўшимча дастурларни муваффақиятли тугатган мактаб битирувчиларини олий таълимга кириш имтихонларини ўтказиш тартибига мувофиқ дастлабки синов имтихонларини ташкил этиш, адаптация муҳитини шакллантириш;

“мактаб-лаборатория”ларнинг тегишли бўлимларида олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари иштирокида илмий-тадқиқотларга йўналтирилган ўқитувчи ва ўқувчилар тайёрлаган ишларни белгиланган тартибда муҳокама қилиб бориш, уларнинг компетентлик даражаларини такомиллаштириш;

таълим кластери шароитида ташкил қилинган ихтисослаштирилган синф ўқувчилари БКМларини такомиллаштириш учун ҳамкорликда шароитлар яратиш, уларни рағбатлантириш, олий таълимнинг ахборот ресурсларидан фойдаланган ҳолда ихтисослашган фанларни чуқур ўрганишга кенг имкониятлар яратиш;

олий таълимнинг кундузги юқори босқичи, сиртқи ва кечки таълим шаклида таҳсил олаётган талабаларни “мактаб-лаборатория” шароитида касбга узлуксиз тайёрлаш тизимини ишлаб чиқиш, натижада талабаларнинг касбга тайёргарлик жараёни муддатини қисқартириш;

“мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион мажмуалари фаолиятини янада такомиллаштириш мақсадида назарий ва амалий тадқиқотлар ҳажминини кенгайтириш, илмий-услубий қўлланмалар тайёрлаш, фаол, самарали натижаларни оммалаштириш кабилар.

Таълим кластери “мактаб-лаборатория”ларининг муваффақиятли томонларидан яна бири демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш тамойилларига асосланган субъект-субъект муносабатларини шакллантиришдир. Кластер тузилмасида субъект позициясини шакллантириш жараёнига эркин фаолиятдаги ўқувчиларни жалб қилиш бўйича жаҳон тажрибаси шуни кўрсатдики, ўқув жараёнида субъект-субъект муносабатини жорий этишдан асосий мақсад - жараённи ташкил этишни ўзгартиришдир. Агар бу ўзгаришлар тизимли ёндашув асосида юзага келса, унинг самарадорлиги ошади. Бунда бир неча соҳаларни мазмунли (ўзгарувчан таълим дастурлари орқали амалга ошириладиган), фаолиятли (умумий тузилма орқали амалга ошириладиган) ва жараёнли (алоқа турлари ва ўқув фаолиятини ташкил этиш усуллари белгиловчи, уларнинг асосий қисми фаолият, ҳамкорлик) каби ёндашувлар асосидаги ҳамкорлигини таъминлаш юқори натижаларга олиб боради.

“Мактаб-лаборатория”ларда ҳамкорлик тамойилини амалга оширишнинг шarti ўқитувчининг таълим жараёнидаги **“ўқувчи устидан”** назорат ўрнини **“ўқувчи билан бирга”** ўрнига ўзгартиришни талаб қилиши билан аҳамиятлидир. Бу жараёнда ўз-ўзини бошқариш тамойили ривожланади ва бу орқали субъектда **“олдинга силжиш”** жараёни вужудга келади. Таълим кластерида субъект-субъект муносабатларини амалга ошириш икки томонлама жараёндир. “Мактаб-лаборатория”ларда ўқитувчи ўқувчиларнинг ўзига хослигини намоён этишлари учун зарур шарт-шароитларни яратади. Шу билан бирга, у ўз фаолиятини енгиллаштиради. Бу ҳолда ўқитувчи ва ўқувчининг индивидуал услублари таълим жараёни иштирокчиларининг субъект-субъект муносабатларини амалга ошириш воситаси, шarti ва натижаси бўлиб хизмат қилади. Бугунги кунда таълимни ҳамкорликда ташкил этиш тамойили анъанавий педагогикага хос бўлган **“ўқитувчи-ўқувчи + фан-билим”** уйғунлигини **“таълим олувчилар жамоаси + интеграллашган билимлар + қобилиятлар асосидаги ихтисослашган таълим”** уйғунлиги билан алмаштириш муҳимлигини

кўрсатади. Ҳар бир инсоннинг етакчилик, ташкилотчилик кўникмалари, коммуникативлик қобилиятлари ва эркин фикрлаш, саводли нутқ, шахсий жозиба каби фазилатларга эга бўлиши мутахассис учун жуда муҳим. Ушбу кўникмалар ўқувчиларнинг ривожланишини, креативлигини таъминлайди ва бу ижтимоий фаолият орқали амалга оширилади.

“Мактаб-лаборатория” тажриба майдончаларини ривожлантириш стратегиясини шакллантиришда таклиф этилаётган илмий ва ташкилий асослар ҳамда умумий ўрта таълим ва олий таълим интеграцияси механизмларининг амалий татбиғи таълимнинг юқори сифатига, маданиятнинг ривожланиши ва ўқувчилар учун соғлом турмуш тарзига эришишга ҳисса қўшади. Умумий ўрта мактаб ўқувчиси ўқув фанлари дастурини тўлиқ ўзлаштирган бўлса ҳам, кириш имтиҳонларига тайёргарлик кўриш учун кўпинча қўшимча таълим хизматларидан фойдаланишга мажбур бўлади. Бу хизматлардан ўқувчиларнинг ҳаммаси ҳам фойдалана олмайди. Олий ва умумий ўрта таълим муассасаларида кириш имтиҳонларига тайёрлаш хизматлари ўртасида ўқитиш жараёни педагогик технологиялар, шакл ва усуллари билан тубдан фарқ қилади. Олий ўқув юртлиги негизида ўқувчиларни турли касбий йўналишларга тайёрлашга қаратилган таълим хизматларини кластер тузилмасига бирлаштириш мақсадга мувофиқ. Бунинг натижасида “мактаб-лаборатория”лардаги ўқувчилар стандартдаги асосий билим, кўникма ва малакалар билан бирга махсус касбий йўналишларга ихтисослаштирилган таълим асосида ўқитилади. Таълимни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида ўқувчида келажақдаги касб-ҳунар ва тегишли ўқув юртини танлаш муаммоси долзарб бўлиб келмоқда. Бу муаммо ўз вақтида ҳал қилинмаслиги натижасида шахснинг кейинги фаолияти муваффақиятли давом этмаслиги, жамият иқтисодий ривожланишига ўз таъсирини кўрсата олмайдиган мутахассислар сонининг ортишига олиб келади. Мактабларда касбга йўналтириш тизимларини янада такомиллаштириш, энг қулай шакллари татбиқ этиш, таълимни дифференциялаштириш мақсадга мувофиқ.

Умумий ўрта таълим муассасаларида турли хил таълим хизматлари турларини кўпайтириш, мактабларнинг рақобатбардошлигини ошириш ўқувчиларнинг касбий қизиқишлари ва узлуксиз таълимдаги “инсон бутун ҳаёти давомида таълим олиши” принципи асосида шахснинг таълим олишга мўлжалланган мақсадларига мувофиқлигини тўлиқ ҳисобга олиш зарурати билан боғлиқ. Ўқув фани мавзуларини мукаммал ўзлаштириш нафақат давлат дастурлари, ўқитувчилар томонидан ишлаб чиқарилган муассасадаги ички қўшимча дастурларга ҳам асосланган бўлиши лозим. Ўрта таълим муассасалари ривожланишининг янги босқичида улар олий таълим муассасаси билан ҳамкорликни кучайтириши муҳим. Ҳамкорлик муассасаларининг ўқув муҳитини технологик даражада бирлаштириш ўрта ва олий таълим ўртасидаги узвийлик тамойилининг амалга оширилиши ўқувчилар билими сифатини оширишга ёрдам беради. Давлатнинг асосий ўқув дастури таркибий қисмларини тўлиқ амалга оширган умумтаълим муассасаси қўшимча таълимнинг имкониятларидан кенг фойдалана олади. Бу лойиҳа, ўз навбатида, таълим сифатини ривожланишида алоҳида роль ўйнайди.

Таълим кластерлари негизида ташкил қилинган ҳар бир “мактаб-лаборатория” майдончасида олий ва умумий ўрта таълим муассасаси веб-сайтларида қўшимча электрон платформа ташкил қилиниши унинг фаолият самарадорлигини оширади. Бу электрон тизим орқали барча субъектлар муассасада мавжуд “мактаб-лаборатория” майдончалардаги янгиликларга, муассаса таълим жараёни барча иштирокчиларига ижтимоий-педагогик ва психологик хизмат кўрсатиш, муассаса майдонидаги педагогик, ижтимоий, жисмоний муҳитни ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган жараёнлар бўйича маълумотларга, услубий тавсияларга эга бўлиб боради. Бу каби электрон платформа минтақа даражасидаги таълим кластерларини ягона бошқарув доирасидаги технологик жараён сифатида қараладиган кластер тузилмаси субъектлари ўртасидаги мобил ҳаракатли тезкор алоқа, ҳудудий яхлитликни таъминлайди, мулоқот фаолияти ривожланишига, муассаса

нуфузи ошишига ёрдам беради. Муассаса фаолиятдан ота-оналар ҳам шериклик ҳуқуқларида белгиланган ҳолда, ўқитувчилар таркиби, даражаси, таълим муассасасининг ҳаёти, таълимни ташкил этиш жараёнлари, таълим мазмунидаги мунтазам ўзгаришлар, мактабни ривожлантириш истиқбол режалари бўйича айнан шу электрон тизим орқали ишончли маълумотларга эга бўлиб бориши ҳам муҳим. Электрон тизимда ота-оналар нафақат маълумот олиш, шу билан бирга бола билан ишлаш жараёни бўйича педагогик-психологик кўрсатма ва тавсиялар билан таъминланади. Натижада ўқувчини ривожлантиришда таълим берувчи-ўқитувчи билан бир қаторда тарбия берувчи-ота-онанинг ҳам қобилияти такомиллашади, бола шахсидаги ҳар хил хусусиятларга боғлиқ ўзгаришларга муносиб таъсир кўрсатадиган муҳит шаклланади. Ўқувчида ёш хусусияти ва муҳитга боғлиқ бўлган қобилият ҳамда қизиқишлари аниқланади, жиноят, зўравонликка майлликларнинг олди олинади.

“Мактаб-лаборатория” доирасида амалиётчи ва ўқитувчилар таркибидан бир неча йўналишларда лойиҳа гуруҳларини тузиш унинг фаолиятининг тизимли ва кўп тармоқли бўлишини таъминлайди. Тадқиқот давомида мавжуд муаммоларни ўрганиш натижасида умумтаълим мактабларида ташкил қилинган “мактаб-лаборатория”ларда қуйидаги йўналишларда дастур ва лойиҳалар ишлаб чиқилди.

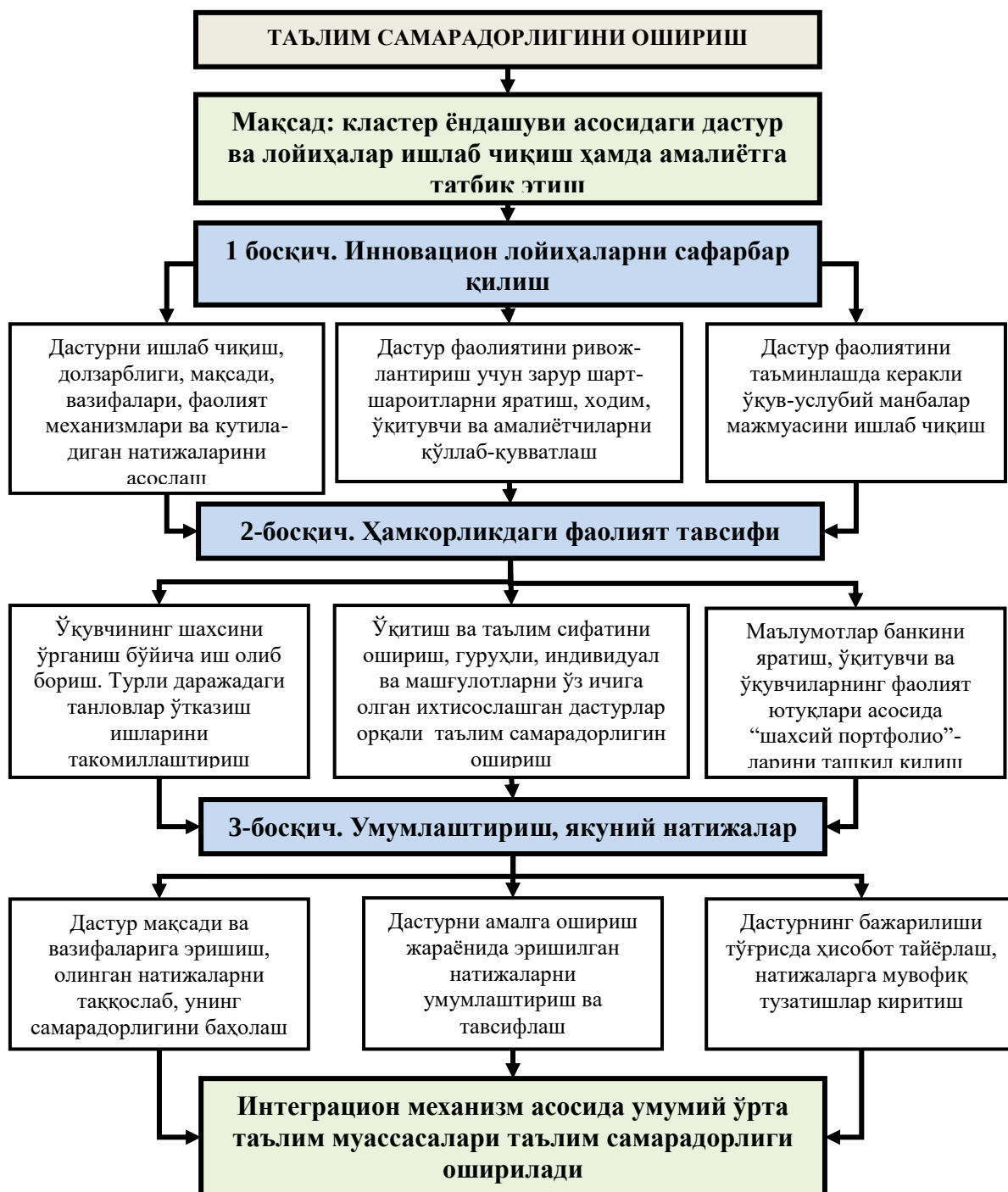
1. “Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши — таълим сифатини оширишнинг мураккаб вазифасини муваффақиятли ҳал этиш, уни такомиллаштириш педагогик фаолиятини ҳар томонлама объектив таҳлил қилиш асосида ўқитиш ва таълим жараёнини самарали қуришга асосланган ҳолда амалга оширилишини назарда тутати. Дастурнинг мақсади - кластер ёндашуви асосида таълим самарадорлигини оширишга қаратилган дастур ва лойиҳалар фаолияти механизмларини интеграциялаш, мувофиқлаштириш, хусусий манфаатлардан келиб чиқиб, умумий мақсадлар сари хизмат қилишга йўналтириш. Бу мақсадга эришиш олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари, экспертлар, ишчи гуруҳлар, тадқиқотчи ва амалиётчилар,

мактаблардаги ўқитувчилар таркиби, услубий уюшмалар, умумтаълим муассасаси ва маъмуриятнинг услубий кенгаши аъзолари, ўқитувчилар томонидан тўпланган тажриба, мавжуд ютуқлар ва аниқланган муаммо йўналишлари, уларни ҳал этиш усул, шакл ва воситалари орқали таъминланади. Таълим самарадорлигини ошириш дастури бутунликнинг ўзига хос белгиси сифатида муассасада амалиётга татбиқ қилинган бошқа лойиҳа ва дастурлар фаолияти самарадорлигини бир бутун ҳолда, бир-бири билан узвийликда олиб борилишини, лойиҳалардаги мақсад ва вазифалар мувофиқлигини таъминлайди. Тадқиқотда айнан шу дастур орқали умумтаълим муассасаларида инновацион лойиҳаларни сафарбар қилиш ва татбиқ қилиш механизми ишлаб чиқилди (2.3.1-расмга қаранг).

2. “Иқтидор” лойиҳа йўналиши – ўқувчилар иқтидорини аниқлаш, уларни қўллаб-қувватлаш, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш бўйича ахборот ресурсларни ишлаб чиқиш; иқтидорли ўқувчиларнинг қобилиятларини рўёбга чиқариш ва тўғри йўналтиришга кўмаклашиш муҳитини яратиш.

3. “Инноватор ўқитувчи” йўналиши – инновацион жараёнларни таълим тизимида фаол татбиқ этиш муҳити ва ахборот таъминотини яратиш, ўқитувчиларни инновацион лойиҳаларга жалб қилиш, ўқувчилар билан ишлаш техникаларини такомиллаштириш, педагогик компетенцияларни ривожлантириш ҳамда уларни қўллаб-қувватлашни назарда тутати. Лойиҳани амалиётга татбиқ қилиш давомида, нафақат синф мураббийи фаолияти билан боғлиқ муаммолар, балки фан ўқитувчиларининг дарс фаолиятидаги ютуқ ва камчиликлари турли усуллар орқали аниқланиб, бартараф қилиш чоралари кўрилади. Бу йўналиш бўйича таълим самарадорлигини ошириш ва иқтидорни ривожлантиришда самарали хизмат қиладиган педагог компетенцияларини “мактаб-лаборатория” фаолияти йўналишлари бўйича такомиллаштириш механизми ишлаб чиқилди (2.3.2-расмга қаранг). Бунда педагогнинг компетенциялари олий таълим билан ҳамкорликда илмий-услубий, илмий-тадқиқот, ахборот-таҳлилий ва

тажриба-инновацион йўналишлар бўйича такомиллаштиришга эътибор қаратилди. Бу йўналишлар таълим муассасалари фаолиятининг деярли барча соҳаларини қамраб олган бўлиб, амалга оширилаётган инновацион лойиҳаларнинг тажриба-синов ишлари, албатта, таълим муассасаларининг тўлақонли фаолиятини самарадорликка олиб чиқиши назарда тутилади.

2.3.1-расм. Таълим самарадорлигини ошириш дастури механизми

“Мактаб лаборатория”ларда умумтаълим муассасалари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган янги лойиҳалар, ишланмалар, инновациялар

тажриба-синовдан ўтказилиши, агар тажриба-синов ишлари муваффақиятли деб топилса, бутун тизимга оммалаштирилиши лозим. Шундагина “мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари фаолияти ўзининг мақсади, мазмун-моҳиятига мос келади. Лойиҳа доирасидаги ҳамкорлик аниқ мақсадга қаратилган бўлиши лозим. “Мактаб-лаборатория”лар фаолиятининг самарадорлиги янги инновацион лойиҳалар устида ишлаш, олий ва умумтаълим муассасалари таълим берувчиларининг инноваторлик ҳамда ижодкорлик салоҳиятига боғлиқ. Янги, долзарб лойиҳалар шакллантириш масаласида тизимдаги муаммолар ва муайян йўналишларни бугунги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда тафтиш қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

2.3.2-расм. “Мактаб-лаборатория” фаолият йўналишлари бўйича педагог компетентлигини такомиллаштириш механизми

Таълим тизимида мавжуд муаммолар “мактаб-лаборатория” учун объект сифатида турли йўналишдаги лойиҳалар ишлаб чиқишда кераклича материал бера олади. Шунингдек, фаолият йўналишларини янада аниқлаштириш ҳар бир таълим йўналишининг ўзига хос хусусияти билан боғлиқ янги лойиҳалар учун асос бўладиган материалларни тақдим қилади.

Бу борада қуйидаги тадбирларни олиб бориш мақсадга мувофиқ: муаммоларни аниқлаш орқали тадқиқот объектини белгилаш; тажриба-синовдан ўтказиш учун лойиҳа йўналишларини аниқлаб олиш; лойиҳа гуруҳларини тасдиқлаш, уларнинг вазифаларини белгилаб олиш; ташкил қилинган ишчи гуруҳларнинг олдига белгиланган муддатда маълум бир йўналиш бўйича янги инновацион лойиҳа ишлаб чиқиш вазифасини қўйиш; таклиф қилинган лойиҳаларни экспертизадан ўтказиш; ҳар бир лойиҳани амалга ошириш дастурини ишлаб чиқиш ва ҳоказо.

Демак, кластер ёндашуви асосида таълим сифатини ошириш бўйича ишлаб чиқилган дастур ва лойиҳа йўналишлари ихтиёрий характерга эга. Бу масала ўзига хос хусусиятидан келиб чиқувчи ва ижодий ёндашув талаб қиладиган ўсувчи, ўзгарувчи кўрсаткичдир. Лойиҳа йўналишлари фаолият давомида ҳам ўзгартириб бориш, қўшимча ресурсларни, механизмларни қўйиш унинг натижасини юқори кўрсаткичга олиб чиқади. Лойиҳа гуруҳларини тасдиқлаш ҳар бир йўналиш бўйича гуруҳларни шакллантиришни назарда тутди. Лойиҳа гуруҳлари таркибини тасодиқий ўқитувчилардан эмас, балки шу йўналишда илмий тадқиқот олиб бораётган, ижодкорлик ва инноваторлик сифатларига эга бўлган ўқитувчилар таркибидан шакллантириш лозим. Лойиҳа гуруҳлари таркибига олий ўқув юрти профессор-ўқитувчиларидан ташқари иқтидорли талабалар, умумтаълим мактаб ўқитувчилари ва ота-оналар ҳам жалб қилинади. Лойиҳа гуруҳларининг вазифаларини белгилаб олиш “мактаб-лаборатория” фаолиятини йўлга қўйишнинг муҳим босқичларидан биридир.

“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаларининг мазмунидан келиб чиққан ҳолда барча лойиҳалар учун умумий характердаги қуйидаги вазифалар таклиф қилинади:

- илм ва таълим амалиётининг долзарб муаммолари атрофида барча таълим турлари ва босқичларининг ўқув-илмий-инновацион салоҳиятларини ўзаро интеграциялаш;
- инновацион лойиҳаларни узлуксиз таълим жараёнида амалга

ошириш, илмий-методик ишланмаларни педагогик амалиётга татбиқ қилиш ва апробациядан ўтказиш, инновацияларни таълимга сингдириш учун тажриба-инновацион майдончалар ташкил этиш;

- ёш педагог кадрларнинг шахсий касб маҳоратини юксалтириш ва ривожлантиришга қаратилган узлуксиз педагогик таълим асосини ўзида мужассам этган таълим муҳитини яратиш;

- касбий педагогик тайёрловни амалга ошириш орқали педагогикага мойиллиги бўлган ўқувчиларни касбга йўналтириш ва танлаб олиш имкониятини яратиш;

- педагогларнинг шахсий-касбий маҳоратларни юксалтирувчи фан ва таълим фазосини яратиш, маслаҳатлар бериш, ижодий ташаббусларини методик ва ташкилий қўллаб-қувватлаш.

Лойиҳани амалга ошириш дастурида: лойиҳа йўналиши бўйича умумтаълим мактабларида айти пайтдаги кўрсаткичларни аниқлаш усул ва воситалари; лойиҳа доирасида умумтаълим мактабларида таълим сифатини ошириш кўрсаткичлари бўйича қилинадиган ишлар мажмуи; лойиҳада ҳар бир ишнинг масъули ва аниқ муддатлари; лойиҳадан кутиладиган натижани прогнозлаштириш параметрлари; лойиҳа якунида кўрсаткичларни қайтадан аниқлаш ва динамикани солиштириш ишлари ўз аксини топиши лозим.

“Мактаб-лаборатория” майдончаларининг фаолияти натижасида таълим муассасалари учун қуйидаги йўналишларда самарадорлик таъминланади:

- ҳар бир йўналишда таълим кластери “мактаб-лаборатория” майдончалари фаолияти билан боғлиқ янги лойиҳалар ва гуруҳлар фаолияти йўлга қўйилади;

- истиқболли дастур ва лойиҳаларни оммалаштириш имконияти пайдо бўлади;

- кафедраларда барча профессор-ўқитувчилар “мактаб-лаборатория” фаолиятига тизимли, тартибланишган механизмлар орқали жалб қилинади;

- “мактаб-лаборатория” ишига таълим олувчиларнинг жалб қилиниши

уларни илмий тадқиқот ишларига рағбатлантиради;

талабаларнинг ўқитувчилик касбига бўлган мослашувчанлик даври қисқаради;

мактаб, мактабгача таълим муассасалари ва олий ўқув юрти ўртасидаги ҳамкорликнинг, таълим кластери фаолиятининг самарадорлиги ортади;

таълим кластерининг амалиётга татбиқи тезлашади ва ҳ. к.

Шундай қилиб, тадқиқотда таклиф қилинган таълим жараёнини биргаликда такомиллаштиришга, узлуксиз таълим тизимини яратишга қаратилган “мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион майдончаларини ташкил қилиш таълим турлари ўртасидаги узвийлик муаммосини бартараф қилишга, таълим берувчи ва таълим олувчи компетенцияларининг такомиллашувига катта имкон яратади. Бу “майдон”да таълим жараёни иштирокчилари ўртасида таълимнинг инсонпарварлик, демократик тамойилларига асосланган муҳит шаклланиб, у шахсга йўналтирилган, ўз-ўзини билиш ва ривожлантиришга асосланган таълимни ташкил этишга ёрдам беради.

2.4-§. Таълим кластери шароитида ижтимоий буюртмани таъминлаш услубиёти

Инновацияларнинг юзага келиши учун инновацион жараёнлар кузатилиши талаб этилади. Инновацион жараёнлар эса, муайян соҳада ўзгаришлар қилишга тайёргарлик кўриш, ушбу ўзгаришларни илмий нуқтаи назардан асослаш ва амалга оширишни тақозо қилади. “Мактаб–лаборатория” тажриба майдончалари ташкил қилиш олий ўқув юрти ташаббуси билан инновацион жараён сифатида амалга оширилса-да, унинг фаолиятида тадқиқот объекти аниқ белгиланган бўлиши мақсадга мувофиқ. Мазкур тадқиқотда таълим турлари интеграцияси асосида ташкил қилинган таълим кластери тузилмасининг асосий аҳамияти унда ижтимоий буюртманинг белгиланганлигидадир. Ҳар бир ижтимоий буюртма истеъмолчиси зарур бўлган вақтдан бошлаб ўз буюртмасига таъсир ўтказа бошлаши,

унинг таълим олишдаги фаолияти давомида маъқул бўладиган, ихтисослашган вариатив ўқув режа ва дастурлар, таълим хизматларини жорий этиб бориши ва ўз навбатида, уларни рағбатлантириб бориши ижтимоий буюртманинг истеъмолчи талабига мувофиқ тайёрланишини таъминлайди. Демак, ижтимоий буюртма таълим кластерини яратиш ва ривожлантиришнинг асосий векторидир.

Таълим кластерида ижтимоий буюртма ижтимоий онгининг ўзига хос хусусиятлари ва ҳаётнинг турли соҳаларида инсонлар ўртасидаги коммуникатив муносабатларни такомиллаштириш асосидаги давлат талабларини бажаришга қаратилган. Кластер ижтимоий буюртмаси субъектлар умумий мақсадлари ва хусусий манфаатларидан келиб чиқиб белгиланади. Уни таъминлаш ҳамкорлик тамойиллари асосида шартнома тузиш йўли билан ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳа ва дастурларни амалга ошириш ҳамда амалий тажрибалар ўтказиш орқали амалга оширилади.

Мамлакатнинг аҳоли бандлигини таъминлаш, иқтисодиётда жаҳон талабларига кўра турли соҳаларни ташкил қилиш маҳаллий ҳокимият ваколатлари доирасидаги вазифалардан бири бўлиб, таълим кластерини шакллантириш ва ташкил этиш учун маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатларини кластерга жалб қилиш ижтимоий буюртма тайёрланишининг биринчи шартидир. Кейинги ўринда олий таълим муассасасининг таълим тизими акс эттирилиб, у янги шаклланадиган мутахассисларни умумтаълим мактабларидаги бўғинлардан тайёрлашга қаратилган қуйидаги тамойилларни ҳисобга олиши ва мақсадга мувофиқ равишда жорий қилиши керак бўлади:

ҳар бир ўқувчининг танлаётган мутахассислигини ўзгартириш ёки олий таълим муассасасида ўқиш даврида бир нечта мутахассисликларни олиш имкониятини амалга оширишда ўз таълим йўналишини танлаш ва амалга оширишда фаол иштирок этиш имконияти мавжуд бўлган индивидуаллаштирилган таълим;

ўқувчининг иқтидор тоифаларига кўра тўғри касб танлашга йўналтирилган, шу йўналишда чуқур таълим олиш имконияти мавжуд бўлган ихтисослаштирилган таълим;

ўқувчи билим, кўникма ва малакаларининг юқори кўрсаткичларни таъминлашга йўналтирилган, ўз-ўзини такомиллаштириш имконияти мавжуд бўлган табақалаштирилган таълим ва ҳ. к.

Таълим муассасасини тизимли ривожлантиришга қаратилган раҳбарлар доимий равишда ижтимоий тартибни ўрганиш ва таҳлил қилиш, таклиф этилаётган дастурлар ва лойиҳаларнинг сифатини истеъмолчиларнинг ҳақиқий эҳтиёжларига мос келишини таъминлаш учун унинг ўзгаришини тахмин қилиши муҳимдир. Таълим кластери шароитида ўқувчилар билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш технологиялари асосида мактаб битирувчиларининг инновацион касбий фаолиятга муваффақиятли мослашувини таъминлайдиган ижтимоий буюртма талабларини амалга ошириш учун мўлжалланган дифференциал таълим кластернинг универсал воситаси бўлиши керак.

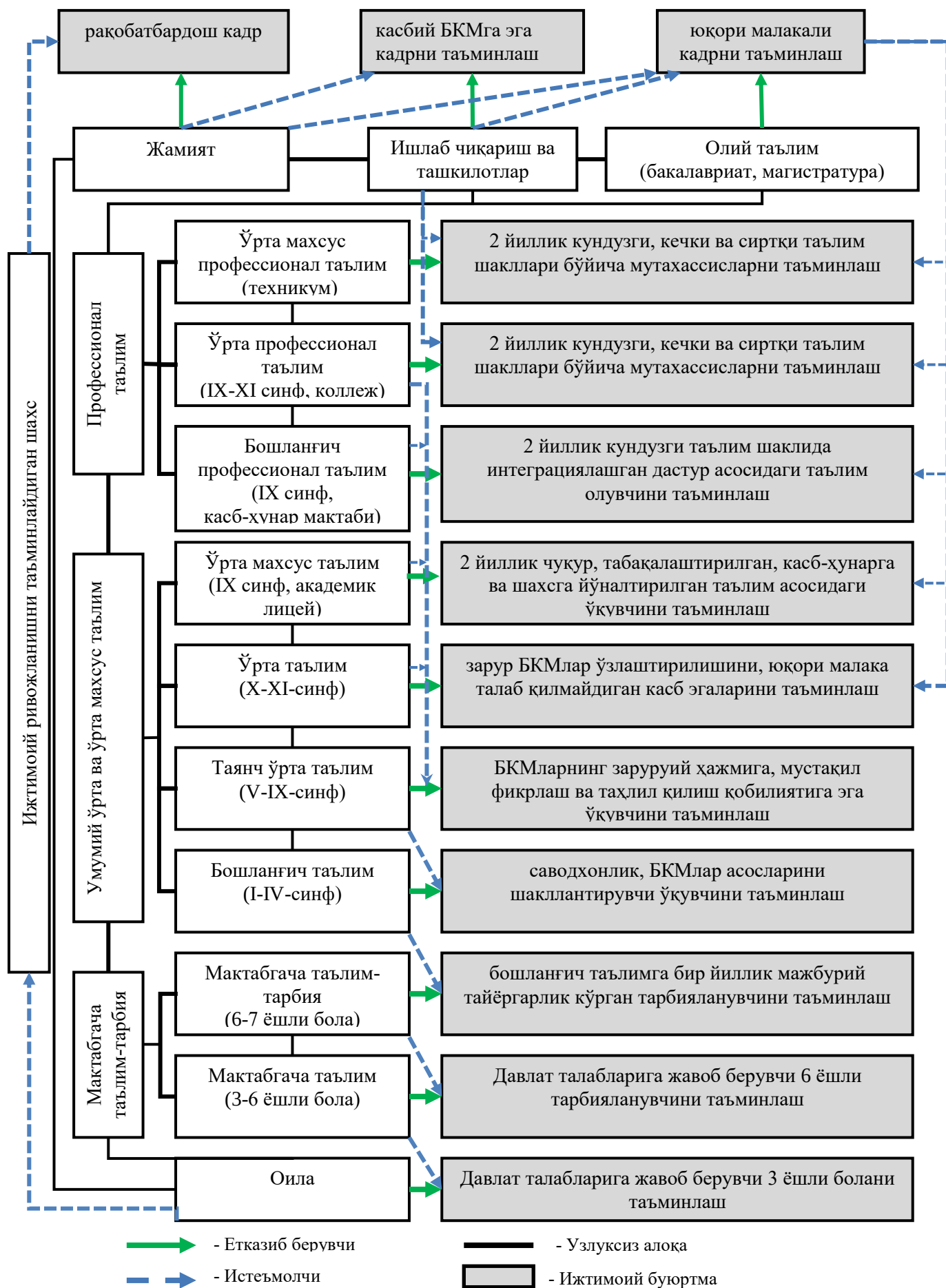
Таълим кластерининг ижтимоий буюртмаси жамият контекстида таълим, фан ва ишлаб чиқариш субъектларининг вертикал ва горизонтал тескари қайта алоқасига асосланган ўзаро таъсир кўрсатиш имкониятини берувчи талаб ва таклифлар мажмуи бўлиб, ушбу таърифдан “ижтимоий буюртма” тушунчасининг қуйидаги белгиларга эга эканлиги англашилади:

ижтимоий буюртма таълим, фан ва ишлаб чиқариш босқичларида кузатиладиган жараён;

горизонтал ва вертикал муносабатда бўлган субъектларнинг етказиб берувчи ва истеъмолчи мақомидаги ўзаро тескари қайта алоқасига асосланган муносабат;

таълим кластерининг ўзаро назорат тамойили асосида талаб ва таклифнинг шаклланиши билан боғлиқ ҳодиса ва ҳоказо.

Таълим кластери ижтимоий буюртмасини белгилаш муаллифлик модели асосида таснифлаб ўтилди (2.4.1-расмга қаранг).

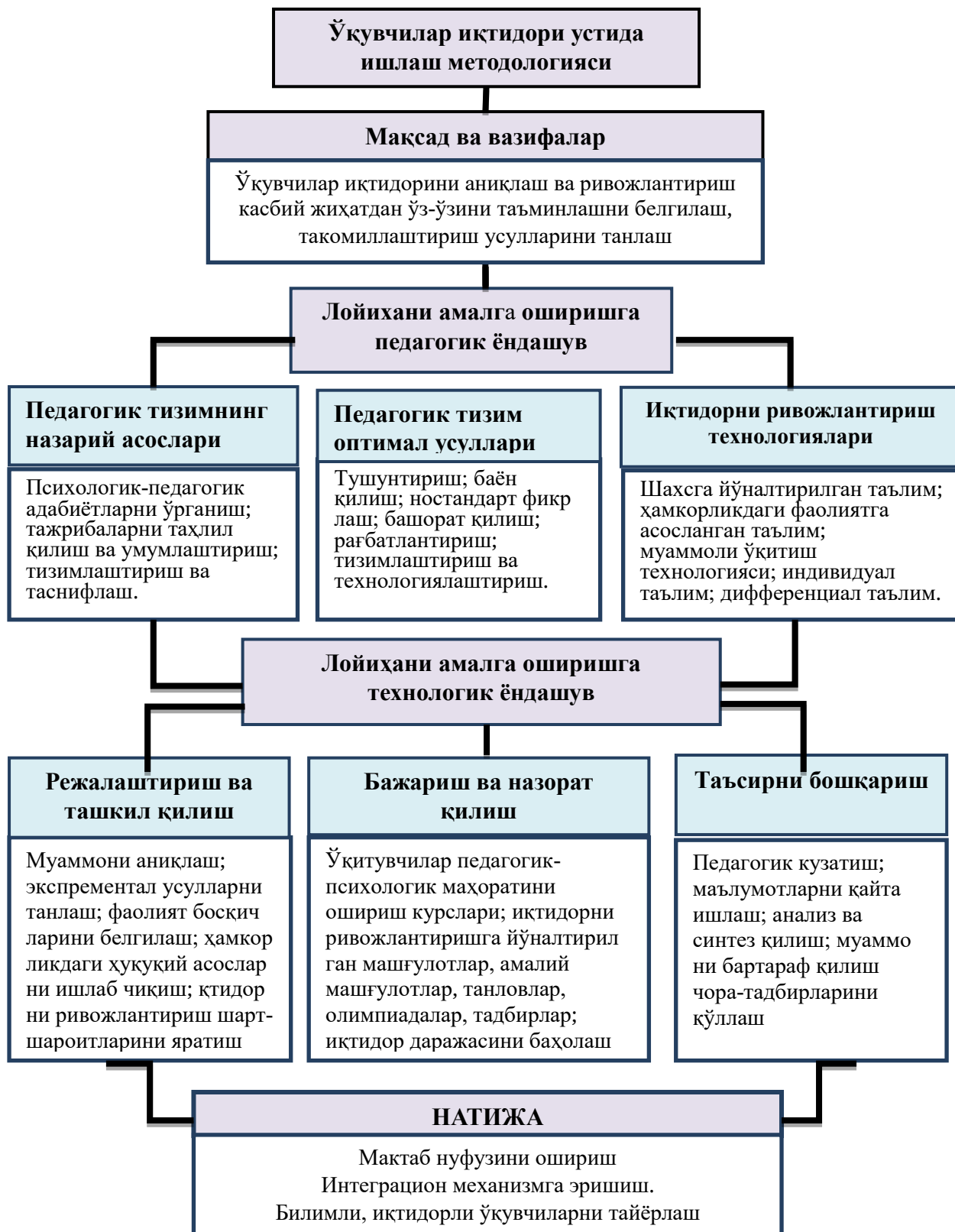

2.4.1-насм. Таълим кластени ижтимоий буюртмаси

Бунда ижтимоий буюртма занжири узвийлик, узлуксизлик, изчиллик таъминлари асосида мувофиқлашганлиги, бу занжирнинг тизимли ишлаши натижасида жамиятнинг иқтисодий ўсиши ва ижтимоий ривожланиши таъминланиши асослаб ўтилган. Таълим кластеридаги ижтимоий буюртма масаласига тўхталиб ўтадиган бўлсак, таълим турлари ўртасидаги ўзаро боғлиқ интеграциянинг умумий мақсади жамият талабларига жавоб берадиган шахсни таъминлаш ҳисобланади. Шу ўринда таълим кластери тузилмасида ижтимоий буюртма етказиб берувчилари ва истеъмолчилари ўрни ўз навбати билан кетма-кетликда алмашиб туради. Оила мактабгача таълим муассасасининг 3 ёшгача бўлган болалар учун Давлат талаблари соҳаларининг йўналишлари бўйича бажарилиш индикаторларига жавоб берадиган болани етказиб берувчи бўлиб, бу жараёндаги истеъмолчи, яъни боғча жараённинг кейинги босқичида ижтимоий буюртмани умумтаълим муассасаларига етказиб берувчи сифатида намоён бўлади. Мактабгача таълим муассасаси 7 ёшгача бўлган болалар учун Давлат талаблари индикаторларини тўлиқ шакллантириши ва бунда кластер тузилмаси орқали мактаб ўқитувчиларини ҳам жалб қилиши лозим. Жараённинг кейинги босқичида умумтаълим мактаби истеъмолчиси олий ўқув юрти ёки ишлаб чиқариш ташкилотлари ҳисобланади. Бу занжир узлуксиз, узвий ва тизимли шаклда мувофиқлашиб, охир-оқибат жамиятга рақобатбардош кадр етказиб берилади. Жамият ҳам жараённинг дастлабки поғонасидаги истеъмолчига, яъни оилага рақобатбардош кадр орқали ижтимоий ҳаёт тарзини таъминлайдиган шахсни етказиб беради. Бу занжирнинг натижаси ўлароқ жамиятнинг иқтисодий ўсиши ва ижтимоий ривожланиши таъминланади.

Тадқиқотда юқоридаги жараённинг умумий ўрта ва олий таълим босқичларидаги ижтимоий буюртмаси, таълим босқичлари кесимида сифатли таълим олувчи ўқувчининг иқтидор хусусиятлари, қизиқишларига кўра таъминланишга эътибор қаратилган. Шу нуқтаи назардан, муассаса сифати бевосита ўқувчи эгаллаган билим, кўникма ва малакалари орқали ҳам

белгиланиши инобатга олиниб ўқувчиларнинг иқтидорини аниқлаш ва ривожлантириш механизми ишлаб чиқилди (2.4.2-расмга қаранг).

2.4.2-расм. “Иқтидор” лойиҳаси механизми

Ўқувчи иқтидорини ривожлантирувчи куч бўлган ўқитувчилар фаоллиги ҳам тадқиқот вазифаларидан бири. Демак, тадқиқот вазифаси бўйича тақдим қилинаётган илмий-педагогик лойиҳаларни амалиётга татбиқ этиш ва унинг натижадорлигини таъминлаш амалиётчи ва мактаб ўқитувчиларининг профессионал салоҳияти ва масъулиятига боғлиқ.

Ўқувчилардаги креатив фикрлаш даражалари иқтидорлилик белгиларини намоён бўлиш шартларидан бири ҳисобланади. Айни креативлик ўқувчининг сермахсул ижодкорлиги, оригинал ғояларни тақдим қилиш, муаммоларни тезкорликда ҳал этиш қобилияти билан белгиланади. Иқтидорлиликнинг таркибидаги ижодий қобилият ҳисобланган креативлик негизида ижодий йўналганлик, мантиқий фикрлай олиш, эрудиция (билағонлик), ижодий таъсирчанлик, мавжуд тажриба ва билимлар асосида янги қарорларни қабул қилиш малакаси акс этади. Шунинг учун сифатли таълим олувчини таъминлашда креативлик кўникмаси муҳим саналади.

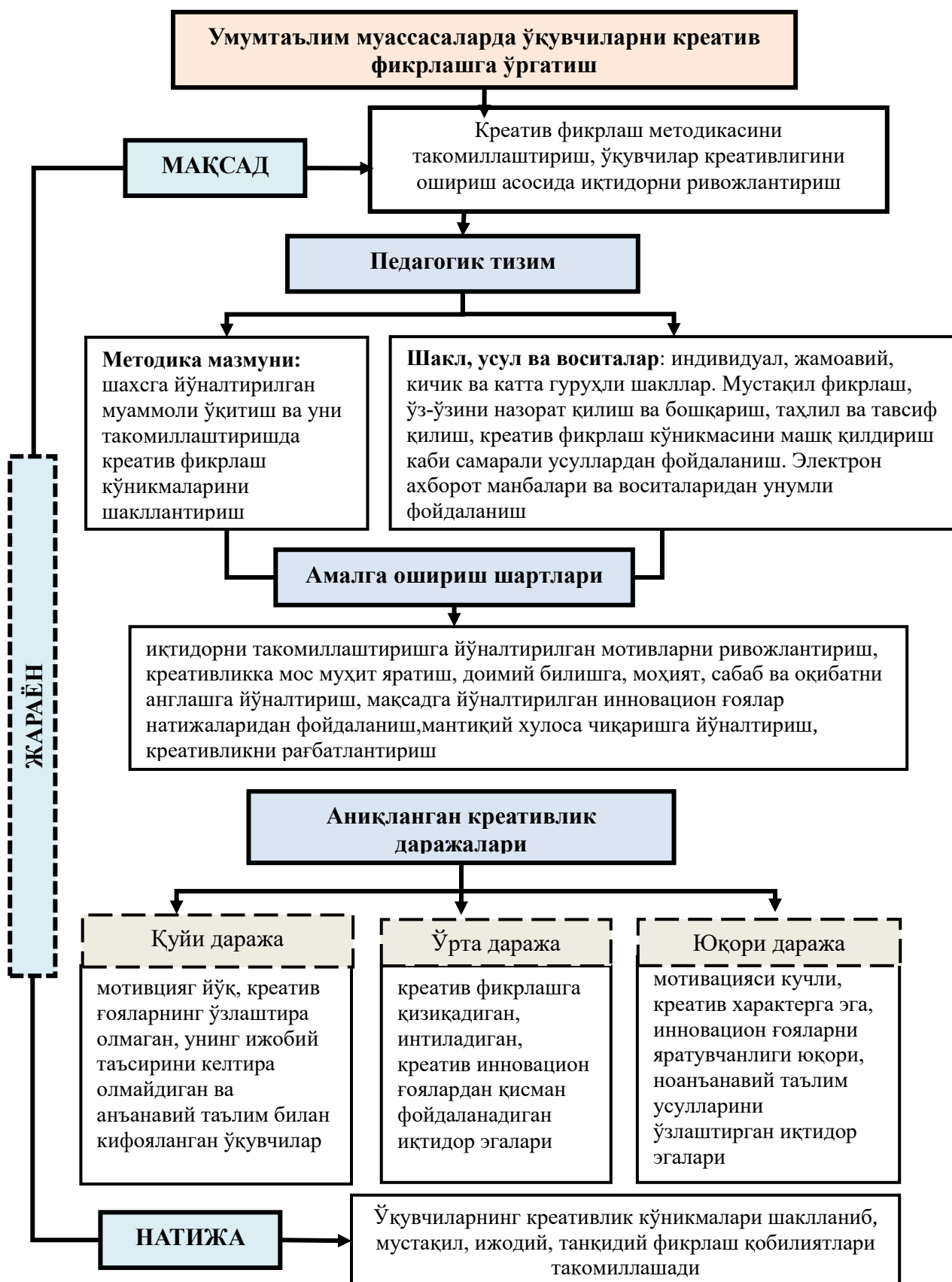
Креативлик (лот., инг. “create” – яратиш, “creative” яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқишга тайёрилигини тавсифловчи ҳамда мустақил омил сифатида ифодаланади [23; 21-б.]. Креатив қобилиятининг асосий мезонларини эластиклик (ақлий тафаккур), тезкорлик

(вақт бирлигидаги ғоялар сони), ўзига хослик (тафаккур, янги ғоялар), метафора (ғайриоддийлик, ғаройиблик), ғоя ва тафсилотларни идрок қилиш, сезувчанлик, қизиқувчанлик (хайратланиш қобилияти, синчковлик, очиқлик), аниқлик (аниқ фикрлаш қобилияти), такомиллаштириш, ижод маҳсулига тугалланганликни бахш этиш, дадиллик кабилар ташкил қилиб, улар зарур мотивация асосидагина ривожланади [138; 24-б].

Демак, креатив фикрлаш - ўқувчиларнинг одатий фикрлаш тарзига мувофиқ бўлмаган ғайриоддий фикрлаши, масаланинг мазмун-моҳиятини тўлиқ англаган ҳолда унинг ечими бўйича ностандарт усул ва йўллар билан ҳулоса чиқариши, вазиятдан чиқишнинг гарчи ғайритабиий бўлса-да, энг маъқул вариантларини излаб топиши, жараёнлардаги вазиятларга нисбатан доимо ижодий фикрлаш кўникмаси ҳисобланади. Ўқувчидаги креатив

фикрлаш кўникмаси табиий бўлмасдан, у йиллар давомида инсоннинг фикрлаш тарзи устида мунтазам ишлаши, машқ қилдириш орқали шаклланади. Таълим кластери ижтимоий буюртмасини таъминлашда ўқувчининг иқтидорини аниқлаш, мактабларда иқтидорлилар сонини орттириш ва ривожлантириш бўйича назарий ва амалий асосларни тақдим қилиш баробарида, креатив фикрлаш кучли иқтидор эгасига хос бўлган кўникма эканлигини таъкидлаган ҳолда, айнан шу креатив компетентлиликни шакллантириш методикаларини такомиллаштириш муҳим эканлиги асослаб ўтилди. Ўқувчининг одатий фикрлаш тарзи унинг иқтидорини юзага чиқармайди ва бу ўз навбатида, ўқувчининг интеллектуал салоҳияти ривожига тўсқинлик қилади. Ўқувчидаги иқтидорни ривожлантириш орқали уни креатив фикрлашга йўналтириш, мамлакат илм-фан ва технологиялар соҳасининг тараққиётига қўшадиган ҳиссаси ортишига ёрдам бериш лозим. Ўқувчи қанчалик иқтидор эгаси бўлмасин, агар у одатий фикрлаш тарзида давом этса, маълумотларни қабул қилиш, хотирада сақлаш каби амалиёти билан таълим контекстида **“билимли таълим олувчи”**, ишлаб чиқариш контекстида эса, **“кучли билимга эга ходим”** сифатидаги жамият вакили бўлиб қолади.

Ўқитувчи ўқув жараёнининг сифатли бошқарувчиси сифатида ўқувчини мавжуд жараён ёки вазиятлардаги муаммоларнинг ягона ечимини эмас, ягона муаммонинг турли ечимларини тақдим қилишга йўналтириши билан унинг креатив фикрлашини шакллантиради, рағбатлантиради. Умумтаълим муассасаларида кластер тузилмасини акс эттирувчи фаолиятни шакллантиришда ўқувчининг ўз фикрлаш механизмларини, когнитив фаолиятини, ўз эгоцентрик нуқтаи назарини енгиб ўтиши, дунёни англашини ва натижада, бу муқобилликка асосланган ижодий ва креатив қобилиятларни шакллантириш методикаси такомиллаштирилди (2.4.3-расмга қаранг). Бунда ўқувчида креатив фикрлашни шакллантиришнинг педагогик ва технологик тизими, унинг даражалари ва натижалари келтириб ўтилди.

2.4.3-расм. Креатив қобилиятни шакллантириш механизми

“Мактаб-лаборатория”ларда ҳар бир ўқувчининг мавжуд яширин ва маълум имкониятларини намоён қилишига, жамият ҳаётидаги иштирокини

кенгайтиришга, шахснинг ижодий, когнитив ва креатив қобилиятларини шакллантиришга имкон берадиган муҳит мавжуд бўлиши лозим.

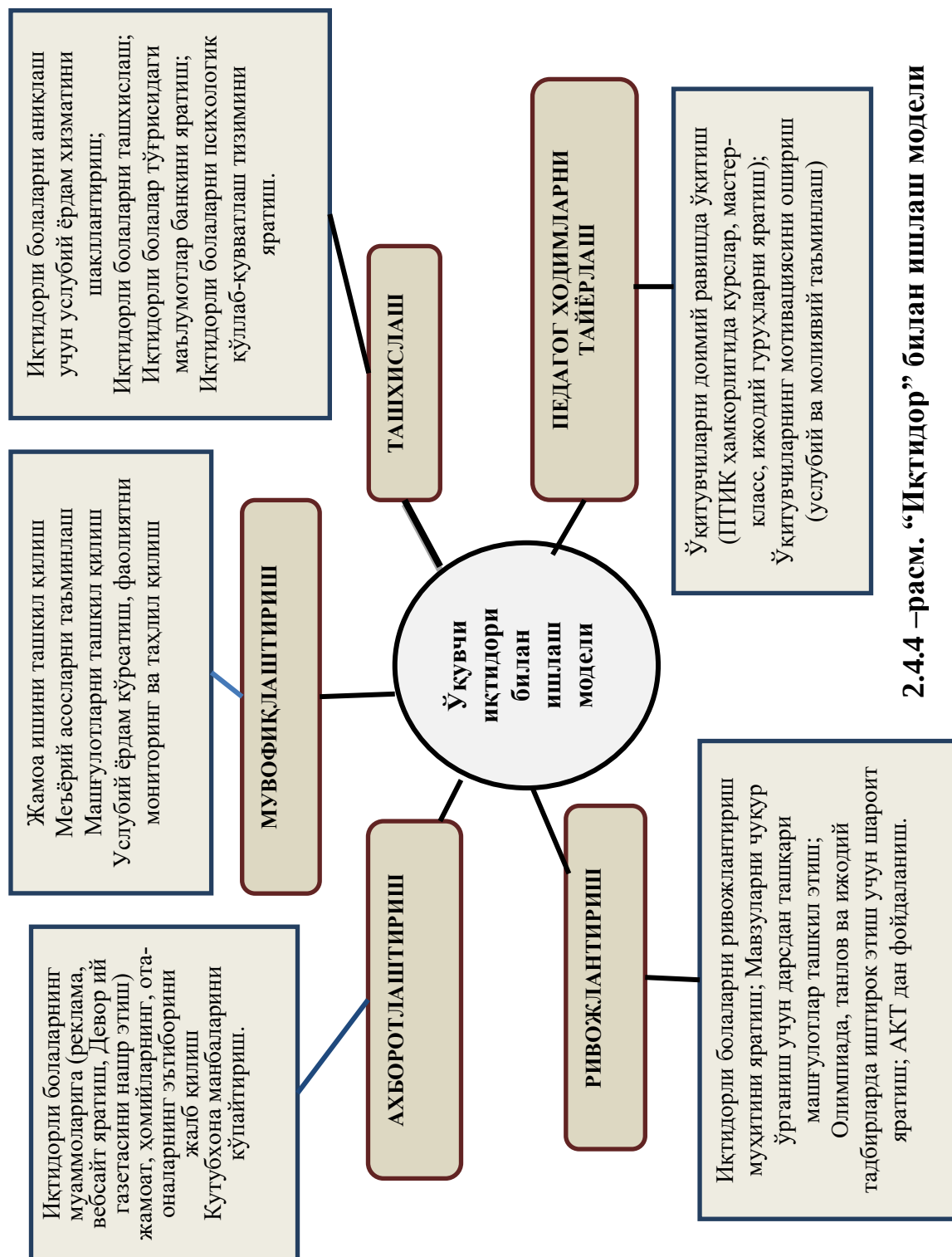
Бугунги кунда иқтидорли ўқувчиларни аниқлаш ва зарур йўналишлар бўйича тавсиялар бериш “Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва психологик- педагогик Республика ташхис маркази”га юклатилган. Улар умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синф ўқувчиларини махсус тайёрланган тестлар ёрдамида педагогик-психологик ташхис қилади. Ўқувчиларнинг қобилиятларига қараб келгусида қандай йўналишда ўқишни давом эттириши мақсадга мувофиқ эканлигини аниқлаб беради.

Умумтаълим муассасаларида кластер ёндашувидаги тузилма фаолияти асосида ўқувчининг ўз фикрлаш механизмлари, когнитив фаолияти ва эгоцентрик нуқтаи назарини енгиб ўтиши, дунёни англаши шу муқобилликка асосланган ўқувчилар иқтидорини, креативлигини шакллантиришнинг модели ишлаб чиқилди (2.4.4-расмга қаранг).

Бунда фаолиятнинг узвийлик, узликсизлик ва изчилликда таъминланиш алгоритми ифодаланди. “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончаларида иқтидорли ўқувчиларни аниқлаш ва ривожлантириш юқоридаги назарий асослар билан биргаликда бир қатор махсус методикаларни ишлаб чиқиш ва тавсия қилиш билан ҳам амалга оширилади. Демак, ўқувчилар умумий ва махсус қобилиятларининг вужудга келишини белгилаб берувчи механизмлар мавжуд бўлиб, уларни педагогик жараёнларда турли услублар орқали такомиллаштириб бориш зарур. Туғма лаёқат белгилари инсонга хос бўлса-да, ўқувчи фаолияти давомида қулай шарт-шароитлар билан ривожлантирилиб борилсагина, иқтидорли шахснинг шаклланишига асос бўлади.

Ўқувчида бирор соҳа ёки фаолиятга нисбатан кучли қизиқиш билан муайян бирор йўналишга мойиллик, интилиш пайдо бўлади. Унинг бу мойиллик хусусиятини айнан шу йўналишга тегишли билимлар, топшириқларни, қизиқарли маълумотларни чалғимай, узоқ муддат давомида билишга интилиши, бажаришга қизиқишида кўриш мумкин. Ўқувчи учун ўзи

қизиққан ва шу соҳада фаолият юритиш, билим олиш, топшириқларни бажариш каби жараёнлар ҳаёт мазмунига айлана бошлаган йўналишнинг шаклланишига қулай шароитлар яратилса, келажакдаги истиқболли касбий фаолияти таъминланади.

2.4.4 –расм. “Иқтидор” билан ишлаш модели

Қобилиятнинг вужудга келиши бевосита кучли ижтимоий таъсирлар орқали ҳам шаклланади. У ички (қизиқиш, ирода, характер, мулоқот, идрок, хотира) ва ташқи (оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамкорлиги, оммавий ахборот воситалари) омиллар таъсирида такомиллашади.

Оиладаги муҳит аста-секин шу соҳага қизиқиш ва қобилиятни шакллантиришга таъсир кўрсатади. Умумтаълим мактабларида педагог-ўқитувчининг дарс жараёнини олиб бориш қобилияти ўқувчининг шу ўқув фанига бўлган қизиқишини уйғотади. Дарс жараёнининг режали, мақсадли, эркин мулоқот тарзида, кутилаётган натижаларга асосланган ҳолда ташкил қилиниши ўқувчининг шу фанга нисбатан қобилияти шаклланишига олиб келади. Иқтидорли ўқувчилар билаш ишлаш ўқув ва дарсдан ташқари машғулотларда, фан тўғаракларида, махсус курслар, ҳамкорликдаги тузилмаларда ташкил қилинган (конференция, семинар, танлов, фан хафталиклари) таълим шаклларида олиб борилади

Бу каби таълим шаклларида педагогик фаолият услублари қуйидаги тамойилларга асосланади:

шахснинг ривожланиши учун имкониятлар яратиш;
дарсдан ташқари машғулотларнинг самарадорлигини ошириш;
ижодий, ностандарт фикрлашни ривожлантириш;
индивидуаллашган, табақалашган ва ихтисослашган таълим асосида шуғулланиш;

кўшимча таълим хизматларини эркин танлаш;

ота-оналарни ўқувчи фаолиятини қўллаб-қувватлашга жалб қилиш.

Ўқувчилардаги иқтидор ва креативлик қобилиятларини такомиллаштириш муаммоли, ҳамкорлик, лойиҳалаш, инновацион, интерфаол, мустақил таълим технологиялари орқали амалга оширилади. Ўқувчилар иқтидорини такомиллаштиришда шахснинг креативлигини ривожлантирувчи интерфаол услублар, гуруҳлаштириш, режа тузиш, туркумлаштириш, мавзу ичида кичик мавзулар ҳосил қилиш, мантиқий занжирлар кетма-кетлигига асосланган эссе тайёрлаш, кластер, эвристик,

рефлексив, ҳамда социометрик методларнинг аҳамияти катта. Шу билан бирга бунда педагогик кузатиш, ўзига хос хусусиятларни аниқлаш, фанларни ўзлаштиришнинг ўрта-даврий маълумотларини тўплаш, ота-оналар билан мулоқот қилиш кабиларга катта аҳамият бериш лозим. Торренс тести, “тугалланмаган расм”, SCAMPER, лойиҳалаш, эссе, дидактик топшириқлар, рефлексив методлар, атамалар занжири ва бошқа қатор интерфаол усуллар алгоритмидан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

Синфдан ташқари машғулотларда **SCAMPER** усулини қўллаш орқали ўқувчидаги ижодий ва креатив фикрлашни шакллантириш мумкин. Бу усул 1997 йилда Bob Eberle томонидан таклиф қилинган бўлиб, зарур бўлган ҳолларда бирор янгиликни яратиш ёки мавжуд ҳолатни яхшилаш учун шу йўналиш билимлари билан инновацион тафаккурни уйғунлаштириш амалга ошириладиган самарали услубдир. Бунда ўқувчида муайян мавзу бўйича мустақил фикр шакллангунга қадар саволлар берилади. Бу савол вариантлари орқали гуруҳнинг тасаввурини билиш ва тўғри йўналтириш имкони пайдо бўлади. SCAMPER саволларида қуйидагиларга эътибор берилади (тарих фани мисолида саволлар тақдим қилинмоқда):

S - ўрнини алмаштириш. Мавжуд тарихий воқеанинг сабаби, моҳияти, мақсади, жараённинг бориши, тузилиши, натижалари каби хусусиятларининг қайси қисмларини ўзгартирган бўлар эдингиз?

C - бирлаштириш. Тарихий воқеа аҳамиятини такомиллаштириш учун унга қўшимча қандай хусусиятларни, объект ёки субъектларни бирлаштириш мумкин?

A - мослаш. Объектга бирлаштириладиган хусусиятларни даврнинг сиёсий-ижтимоий-иқтисодий аҳволига боғлиқ ҳолда қандай мослашлаштириш мумкин?

M - меъёр (камайтириш, катталаштириш, ўзгартириш). Тарихий воқеани жиддий тус олмаслиги, салбий оқибатларга олиб келмаслиги учун қандай ҳолатда ўзгартириш, объект ва субъектлар ҳажмини камайтириш ёки кўпайтириш мумкин?

Р - бошқа макон ва замонда фойдаланиш. Айнан шу тарихий воқеа бошқа даврнинг қайси жараёнига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатиши мумкин?

Е - йўқотиш. Тарихий воқеанинг тузилиши, объект ёки субъектларидан қайси қисмини олиб ташлаш унинг ижобий натижасига таъсир кўрсатмайди (салбий оқибатини камайтиради)?

Р - қайта тартиблаш. Тарихий воқеани тубдан ўзгартиринг?

SCAMPER саволларининг аҳамияти фикрларни умумлаштириш жараёнида ўқувчилар вазифанинг турли жиҳатларини, энг муҳими, ўқув жараёнларида, кундалик малакаларида кўп учратмайдиган, ижодий ва ностандарт фикрлаш қобилиятини шакллантириш имкониятларини кенгайтирадиган хусусиятлари мавжудлигидадир. Ушбу саволлар ўқувчини бошқача фикрлашга мажбур қилади, ғоявий тизимини шаклланишига олиб келади. Бу усул нафақат синфдан ташқари машғулотларда, балки ўқув машғулотларида ҳам самарали бўлиб, ўқитувчи дарс вақтининг тақсимотини тўғри тақсимлаган ҳолда, режали ташкил қилиши бу усулни мақсадига эришишга олиб боради. Бу кўплаб йўналишдаги ўқув фанларининг таркибий қисмларига мос келади ва юқори натижа беради.

Синфдан ташқари машғулотларда, фан тўғаракларида **лойиҳали ўқитиш** методикаси вазифани ижодий ўзлаштиришга асосланган бўлиб, кўпинча ўқувчиларнинг мустақил фаолиятида ўз аксини топади. Лойиҳа маҳсулоти ўқувчи томонидан тайёрланган нутқ, ҳисобот, тақдимот, тезис, ижодий кўргазма кабилар бўлиши мумкин. Ўқувчига тақдим қилинадиган лойиҳа вазифаси табиатан шахсга йўналтирилган бўлиши, ўқувчи фаолияти давомида ўзи эгаллаган малакасида ёки бошқа ўқувчиларнинг тажрибаларидан ўз ишида фойдаланган ҳолда тайёрлаши мумкин. Лойиҳанинг мақсади ва вазифалари, унга ёрдам берадиган методик ва технологик тизим ўқитувчи томонидан етказилади. Вазифа юзасидан манбаларни йиғиш, таҳлил қилиш, солиштириш, ўз хулосаларни баён қилиш орқали ўқувчи лойиҳани муваффақиятли бажаришга йўналтирилади. Бунинг

натижасида ўқувчи ўз ишидан қониқишни ҳис қила бошлайди, ўқув жараёнидаги фаолияти самарали тус олади.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда Европада кенг қўлланиладиган **махсус курслардан** фойдаланиш методикаси ҳам самарали усуллардан биридир. Махсус курслар ўқув жараёнини ташкил этадиган шакллардан бири бўлиб, ўқувчиларга ўз илмий лойиҳаларини бажариш, умумтаълим дастурлари ёки ўзлари танлаган йўналиш, соҳа билимларини чуқур ўрганиш имконини беради. Бу каби махсус курсларнинг аҳамияти ўқувчиларнинг интеллектуал ва ижодий қобилиятини шакллантириш бўлиб, бундан кутиладиган натижа танланган йўналиш бўйича иқтидорли ўқувчилар сонини кўпайтириш, ўқувчилар ўқитиш ва тарбиялаш сифатини яхшилаш, танланган йўналишларда индивидуал ютуқлар портфолиосини яратиш, замон талабларига ўқувчини мослаштириш кабилардан иборат. Иқтидор билан ишлашга мўлжалланган махсус курслар ўқув машғулотларида кўриб чиқилмаган, ўқувчи томонидан ёш хусусиятларига тўғри келадиган қизиқарли мавзуларни муҳокама қилишга асосланади. Бу жараён ўқувчидан кўшимча адабиётлар билан ишлашни, муаммолар сабаб ва моҳиятини мустақил идрок қилишни, турли шаклларда фаолият олиб боришни талаб қилади. Соҳаларга йўналтирилаган бўлимлар босқичма-босқич, бир неча ўқув йилига режалаштирилиши мумкин. Биринчи босқичда курс раҳбари томонидан ўқувчининг имкониятлари, қизиқишлари, мотивацион даражаси аниқланади. Бу орқали курс раҳбари кейинги фаолият лойиҳасини ишлаб чиқади, қизиқиш ва қобилиятига мос мавзуларни шакллантиради. Иккинчи босқичда ўқувчининг яхши натижага эришиши, ўзлаштириш имкониятини ошириш учун маслаҳатлари билан ёрдам бера бошлайди. Агар ўқувчи бирор мавзу лойиҳаси устида ишлашга мойиллиги бўлса, уни ишлаш услубларидан бири сифатида махсус курснинг мақсад ва вазифалари, натижалари билан таништиради. Учинчи босқичда махсус курс машғулотлари бошланади. Машғулотлар муаммоли ўқитиш ва шахсга йўналтирилган таълим технологиялари асосида олиб борилади, бундан кутиладиган натижа олинган

билимларни умумлаштириш ва тизимлаштиришдир. Курснинг сўнгги босқичи кўрилган мавзу ва йўналиш лойиҳаси бўйича ижодий мустақил ишларини тайёрлаш бўлиб, тайёрланган маҳсулот турли шаклларда (тезис, тақдимот, маъруза, нутқ, эссе, ҳикоя, ижодий иш кабилар) илмий конференциялар, танловлар, кўргазмаларда ҳимоя қилинади. Бугунги кунда кўпгина Европа давлатлари умумтаълим мактабларида шу каби курсларни ташкил қилиш, ўқувчининг эришган ютуқлар портфолиосини яратиш таълим муассасаси самарадорлигини оширувчи устувор йўналишлардан бири сифатида эътироф этилмоқда. Ўқувчининг фикрлаш қобилиятини аниқлаш ва шакллантиришда маслаҳат беришга хизмат қиладиган махсус ташкил қилинган машғулотларини “Келажагим гарови”, “Интеллектуал қобилиятларни ривожлантириш”, “Ижодий фикрни тезислаштириш”, “Ютуғим сирлари”, “Шахсий портфолиом” каби мавзуларда ташкил қилиш тавсия этилади.

Ўқув жараёнларида иқтидорли ўқувчи билан ишлаш бевосита педагог-ўқитувчининг маъсулияти ва маҳорати билан боғлиқ бўлиб, иқтидор билан ишлаш педагогдан барча усул, метод ва технологиялардан тизимли фойдаланишни талаб қилади. Бу муайян бир мавзунинг мазмуни, машғулот таркибий қисмларининг ўзаро мутаносиблигини, кенг қамровли ёндашувлардан фойдаланиш имкониятини таъминлайди. Қўлланилаётган методик тизим ўқувчининг ёш хусусиятларига, таъсир кўрсатиш доирасига ва албатта истиқболли натижаларга мос келиши лозим.

Тадқиқот дастур ва лойиҳалари бўйича ишлаб чиқилган педагогик асослар – назарий – педагогик ва амалий тамойиллар, омиллар, шароитлар; технологиялар, методлар, методика, воситалар ўзаро уйғунликка, мутаносибликка эга бўлиб, яхлит ҳолда, ўқувчида креативлик қобилиятини тизимли, босқичма-босқич шакллантириш ва ривожлантиришга хизмат қилади. Ўқувчилар иқтидори билан ишлашда педагогик тизимининг оптимал усулларида самарали фойдаланиш натижасида таълимнинг узлуксизлиги, узвийлиги, ўқувчи шахси, қизиқишлари устуворлиги, ёш хусусиятларига мос

равишда коммуникатив, ахборот билан ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириш, ижтимоий фаол фуқаролик, фан, техника янгиликларидан хабардор бўлиш, улардан фойдаланиш ҳамда миллий ва умуммаданий таянч компетенциялари шаклланади.

Тадқиқот тажриба-синов ишларини олиб боришда ўқувчилар қобилиятини шакллантириш ва янада такомиллаштириш учун тажриба гуруҳларига таълимнинг турли шакл ва усулларида фойдаланишга йўналтирилган педагог-ўқитувчиларга сифатли таълимнинг асосий вазифалари бўйича қуйидаги тавсиялар берилди:

ўқувчиларнинг индивидуал, маданий ва миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ўқитиш ва шахсиятни ривожлантиришни таркибий қисмларга ажратишни таъминлайдиган янги педагогик технологияларни базавий ва минтақавий стандартлари асосида ишлаб чиқиш;

шахс манфаатларининг устуворлигини таъминлаш, таълимни инсонпарварлаштириш;

таълим шакллари хилма-хиллиги, билиш асослари ва шакллари орқали демократлаштиришни ривожлантириш;

индивидуаллаштирилган, ихтисослаштирилган, табақалаштирилган таълимнинг ҳуқуқий асосларини таъминлаш.

Дарс машғулотининг қуйидаги тарзда амалга оширилиши унинг самарали ташкил қилинганлигини белгилайди:

- ўқув хоналарининг ҳолати, кўргазмали қуроллар ва жиҳозлар билан таъминланганлиги, машғулот ҳар бир қисмининг тўғри тақсимланиши, давоматнинг юқори даражаси;

- уй вазифасининг бажарилиш даражаси, унда йўл қуйилган хато ва камчиликлар устида ишлаш;

- ўтилган мавзунинг янги мавзуга изчиллиги, фанлараро, мавзулараро, курс ва бўлимлараро узвийликни, алоқадорликни таъминлаш, саволларнинг мантиқий боғлиқлиги;

- дарс жараёнида фойданиладиган самарали илғор педагогик технология ва методлар, янги мавзуни мустаҳкамлаш жараёнларининг самарадорлик даражаси;

- ўқитувчининг нотиклик ва фасилитаторлик қобилияти;

- ўқувчиларнинг янги мавзуларни ўзлаштириш даражаси, уни аниқлашда ўқитувчининг маҳорати;

- назарий ва амалий билимлар интеграцияси;

- ўқув фани мавзулари учун муаммоли вазиятларни, мисолларни ишлаб чиқиш;

- мавзулар изчиллигини таъминлайдиган топшириқлар мазмуни, метод, технология ва воситалари, дидактик материалларни танлаш қобилияти;

- машғулотларни ўтказиш ва педагогик фаолиятда ўз-ўзини таҳлил қилиш, унинг натижаларидан кейинги машғулот ишини такомиллаштиришда фойдаланиш бўйича илмий-методик ишларни олиб бориш;

- уй вазифасини бажариш учун керакли йўриқномаларнинг берилиши, қўйилган мақсадга эришилганлик бўйича хулосаси.

Тадқиқот объекти кластер ёндашуви асосида самарадорликни ошириш жараёнлари эканлигини инобатга олиб, юқорида келтирилган барча педагогик ва технологик жараёнлар кластер тузилмаси бевосита олий ўқув юрти кафедралари билан мақсадли ҳамкорликлар асосида олиб борилса, қўзланган мақсадга эришиш динамикаси янада ортади.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

Келтирилган илмий-назарий мулоҳазалар ва таклифлардан келиб чиқиб, кластер фаолиятининг изчил ва барқарор ривожланиши учун интеллектуал ва моддий ресурсларни жалб қилиш муҳимлигини инобатга олган ҳолда қуйидаги **хулосаларга** келиш мумкин:

1. Таълим сифатини такомиллаштиришда кластер ёндашуви давлат таълим мазмунини янгидан ташкил қилиб, таълим кластери субъектлари

ўртасидаги муносабатларни таълим сифати ҳолялари орқали ривожланиш ва самарадорлик мезонлари билан қараш имконини берди.

2. Таълим сифатини оширишнинг барча жараёнларини вазият, сабаб ва шароитларнинг уйғунлигини таъминлайдиган самарали бошқарув тузилмасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатди.

3. Таълимни кластерлаштириш инновацион ёндашув сифатида ҳудуддаги инсон ресурслари, ташкилотлар ва технологияларни бирлаштирувчи кучли механизм сифатида унинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

4. Кластер ёндашуви асосидаги умумтаълим мактаблари таълим самарадорлигини ошириш дастур ва лойиҳалари ишлаб чиқишнинг назарий ҳамда технологик жиҳатларини илмий жиҳатдан асослаб бериш орқали лойиҳа йўналишлари фаолиятининг истиқбол натижалари таъминланади.

5. “Мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион мажмуаси кластер моделини амалиётга татбиқ қилиш, таълим турлари ўртасидаги узвийлик муаммосини бартараф қилиш, ўқувчиларнинг асосий билим, кўникма ва малакаларини тўлиқ таъминланиш, иқтидорини юзага чиқариш ҳамда таълим берувчи мутахассисларнинг компетенцияларини такомиллаштиришга имкон беради.

6. Таълим кластерининг мақсадли фаолиятида ижтимоий буюртма масаласи муҳим бўлиб, у таълим соҳасида кластер тузилмасини яратиш ва ривожлантиришнинг асосий вектори ҳисобланади.

III БОБ. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КЛАСТЕР ТУЗИЛМАСИ САМАРАДОРЛИГИ

3.1-§. Таълим самарадорлигини аниқлаш бўйича тажриба-синов ишлари мазмуни ва методикаси

Бугунги кунда мамлакатимизда замонавий илм-фан ва амалиётда илмий асослар билан биргаликда мактаб ҳаётини мақсадли шаклланиши зарурлиги тўғрисидаги амалий ғоялар майдони яратилмоқда, олий ўқув юртлари илмий салоҳиятларини жалб қилган ҳолда умумтаълим муассасалари фаолияти самарадорлигига эришиш тузилмалари ташкил қилинмоқда. Таъкидлаб ўтиш керакки, илмий адабиётларни, тадқиқотларни, норматив ҳужжатларни ўрганиш мактаб амалиётини, таълимни ривожлантириш истиқболларини белгилаш узлуксиз таълим тизимида мактаб ҳаётининг замонавий талабларида қуйидаги муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда:

ижтимоий-педагогик ҳодиса сифатида жамият ва давлат талаблари ўртасида шахснинг маънавий-ахлоқий тарбияланишини таъминлайдиган узвий илмий назариянинг йўқлиги;

тарихий-педагогик амалиётни ўрганишда ички таълимнинг объектив эҳтиёжлари, тадқиқот маълумотларининг етарли эмаслиги;

миллий педагогика тарихида мактабларнинг самарали фаолиятини шакллантиришдаги тажриба ва замонавий педагогик амалиётда намунали мактабларни яратишга эътибор берилмаслиги;

мактабларни замонавийлаштиришда жамият талабларига мос келадиган замонавий ижтимоий дастурлар ва ривожланиш тенденцияларининг назарий жиҳатдан ривожланмаганлиги ва ҳ.к.

Таълим хизматлари бозорида муассаса таълим сифатини аниқлашга қаратилган мақсаднинг натижага нисбати билан белгиланади. Бунда таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ўқув жараёнини самарали

ташкил этиш ва амалга ошириш даражаси ҳамда бунинг учун яратилган шароитлар эътиборга олинади.

Тадқиқотнинг тажриба-синов иши таълим кластерининг амалий фаолиятини олиб борувчи “мактаб-лаборатория” тажриба майдончаларида ўтказилди. У ўз фаолияти давомида минтақанинг Халқ таълими вазирлигига тегишли долзарб муаммоларни, таълим сифатига таъсир этувчи омилларни аниқлашга, ўқувчилардаги иқтидорни аниқлаш ҳамда уни ривожлантириш муаммолари, тадқиқот натижасида аниқланган муаммоларни ҳал этишга хизмат қилди. Сифатли таълимни таъминлаш бўйича педагог кадрлар асосий ахборот маълумотларига муҳтож эканлиги бу каби тадқиқотларнинг янада кенг қўламли ривожланишини тақозо қилмоқда. Таълим кластери доирасида олиб борилган мазкур тадқиқот натижаси ўлароқ, муассаса даражасида таълим сифати даражалари аниқланиб, сифат кўрсаткичларини таҳлил қилиш орқали улар ўртасида рақобат майдонлари яратилди ва бу ўз навбатида таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Таълим сифати таълимнинг мақсади ва стратегияси билан узвий боғлиқ. Бугунги кунда умумтаълим муассасаларидаги таълим жараёнларида аниқ белгиланган мақсаднинг йўқлиги, анъанавий таълим стратегиясининг сақланиб қолинганлиги унинг самарадорлигини янада пасайишига олиб келган. Чунки таълимнинг анъанавий стратегияси ўсиб бораётган авлоднинг умумий ва махсус қобилиятлари ривожланишига тўсқинлик қилади. Бу эса, таълимда кўплаб йўқотишларга олиб келади, айниқса, мактаб битирувчиларининг кейинги ижтимоий мослашув имкониятларини камайтиради.

Тажриба-синов иши мактабларда сифатли таълимни таъминлашга таъсир қилувчи омилларни аниқлаш ва уларни ҳал этиш чораларини кўришдан иборат бўлиб, бу узлуксиз таълим самарадорлигини оширишга қаратилган. Тадқиқот тажриба-синов ишида таълим самарадорлигини оширишда жараённинг асосий иштирокчилари бўлган ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти ривожланишига қуйидаги муаммолар сабаб бўлаётганлиги аниқланди:

таълим тизимида замонавий, юқори компетенцияларга эга педагог кадрларнинг етишмаслиги;

ўқувчиларнинг ахлоқий, эстетик ва жисмоний қобилиятларини ривожлантиришга етарли даражада аҳамият берилмаётганлиги;

таълим самарадорлигини оширишда инновацион педагогик технологиялардан кенг фойдаланилмаслиги;

умумтаълим мактабларида таълим соҳасида илмий фаолиятнинг изчил йўлга қўйилмаганлиги;

таълим муассасаларида таълим самарадорлигини ошириш бўйича мавжуд ҳолатларнинг таҳлил этилмаганлиги;

таълим жараёнларида дидактик шарт-шароитларнинг етарлича аниқланмаганлиги;

таълимда технологик ёндашув, унинг таркибий қисми бўлган ўқув машғулотларини янгича замонавий лойиҳалар асосида ўқитишнинг аҳамияти кўрсатилмаганлиги;

ўқув фанлари кесимида ўқитишни ташкил этишда таълим технологияси инновацион моделларининг аҳамияти инобатга олинмаганлиги;

ўқув машғулотларини инновацион лойиҳалар асосида ташкил этиш методикаларининг ишлаб чиқилмаганлиги;

ҳар бир ўқувчи учун унинг қобилияти ва қизиқишини ҳисобга олган ҳолда таълимни ривожлантиришда умумий психологик-педагогик назариянинг йўқлиги;

таълим муассасаларининг репродуктив таълим технологиялари оммавий амалиётида фикрлашнинг самарали турларини ривожлантириш эмас, балки тайёр билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган технологияларнинг сақлаб қолинганлиги;

ўқитувчиларнинг маълум бир иқтидорга эга ўқувчилар билан ишлаш бўйича назарий жиҳатдан йўналтирилмаганлиги;

таълимнинг ижтимоий мотивациясининг пасайиши ва ҳоказо.

Тадқиқот давомида таълим сифатига таъсир этувчи юқорида аниқланган омиллар таҳлили ва уни ҳал қилиш усуллари тақдим этилди.

Тажриба-синов ишининг мақсади умумтаълим муассасаларида таълим самарадорлигини ошириш, уни амалга оширишда ўқитувчиларнинг таълим сифатини ошириш бўйича компетенцияларини такомиллаштириш. Ўқувчи иқтидори устида ишлашнинг методикаси ҳамда уларни амалиётга жорий этиш тажриба-синовдан ўтказилиб, натижалар асосида илмий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат. Тажриба-синов иши мақсадини белгилашда масаланинг аниқ қўйилиши, энг аввало, тадқиқот олиб боришнинг самарадорлигига ижобий таъсир кўрсатади. Тажриба масаласини аниқ қўйиш тадқиқот объекти моделини (методик, ташкилий-тузилмавий ва ҳ.к.)ни тузиш, тадқиқот ишчи фаразига асосан аниқ мақсад ва вазифани кўрсатишдир.

Тажриба-синов ишининг вазифаси тадқиқот илмий-назарий асосларининг амалий аҳамияти қай даражада эканлигини баҳолашдан иборат. Бунда тадқиқотнинг илмий-назарий асосларини инобатга олиб, таълим технологияларини яратишда қуйидагиларга эътибор берилди:

- режалаштирилган таълим технологиялари ва лойиҳаларда ижтимоий-педагогик асослар нималардан иборат эканлигини аниқлаш;

- таълим лойиҳасининг жараёни босқичма-босқич амалга ошириладиган иерархик қатъий кетма-кетлиги мавжудлиги, уларнинг функционал тузилмаси нималардан иборат эканлигини белгилаш;

- таълим лойиҳаларининг мақсадини тадқиқот объекти (муайян таълим йўналиши ёки жараёнининг) мақсадлари билан мослаштириш.

Шу билан бирга тадқиқотнинг тажриба-синов ишларида қуйидаги вазифалар ҳам белгилаб олинди:

умумтаълим муассасаларида таълим самарадорлигини ошириш бўйича мавжуд ҳолатни ўрганиб, замонавий ёндашувлар асосидаги лойиҳа ва дастурлар ишлаб чиқиш ҳамда кластер тузилмасининг ўрнини белгилаш;

тажриба-синов иши учун “мактаб-лаборатория” майдончаларини аниқлаш, таълим самарадорлигини ошириш методикасини ишлаб чиқиш ва тажриба-синовдан ўтказиш;

ўқувчилардаги иқтидорни аниқлаш ва уларга ҳамроҳлик қилиш тизимини такомиллаштириш, қўллаб-қувватлаш, психологик-педагогик ёрдам кўрсатиш учун олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари ва мактаб руҳшунослари ҳамкорлигида индивидуал хизмат кўрсатишни ташкил этиш;

мустақил фикрлаш, ташаббускорлик, ижодкорлик ва креативликни ривожлантиришга йўналтирилган турли усулларни танлаб олиш, ўқувчилар саломатлигини мустаҳкамлаш учун яратилган шароитларни ўрганиш;

ўқувчиларни мактаб, шаҳар, вилоят танловлари, илмий анжуманлар, ижодий кўргазмалар, турли танловларда иштирок этиш имкониятларини кенгайтириш;

тажриба-синов иши ўтказиш босқичларини аниқлаш, жумладан, дастлаб назорат ва тажриба гуруҳларини белгилаб олиш, амалий тажриба методикасини ташкил этиш ва ўтказишнинг умумий аҳволини, таълим самадорлиги бўйича респондентларнинг назарий ва амалий маълумотлар ҳолатини ўрганиш ва анкета саволларини ишлаб чиқиш;

асословчи босқичда ўтказилаётган тадқиқот бўйича ташкил қилинган тажриба-синов ишларида мавжуд услубий тавсиялар, дастурлар орқали самарали натижаларга эришиш. (тажриба жараёнларида ўқитувчиларга ўқув жараёнларининг замонавий педагогик ва ахборот коммуникацион технологияларига асосланган ўқув машғулоти ишланмалар, қўлланмаларини тузиш асосида услубий ёрдам бериш назарда тутилади);

шакллантирувчи босқичда тажриба гуруҳидаги ишлар тадқиқотда амалиётга татбиқ этилган лойиҳа ва дастурларда келтирилган услубий тавсиялар ҳамда педагогик ва ахборот технологияларига асосланган ўқув адабиётларидан фойдаланган ҳолда ташкил этилишини кўзда тутиш (назорат гуруҳлари эса, амалдаги ўқув адабиётлари асосида умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг одатий тажрибасига асосланиб фаолият олиб боради);

яқунловчи босқичида тажриба-синов ишларига яқун ясаш ва хулосалаш. (тестлар, анкеталар, сўровномалар, тест-анкеталар намуналари, суҳбатлар мавзуларини ишлаб чиқиш ва респондентларга тарқатиш, олинган натижаларни математик-статистик жиҳатдан қайта ишлаш);

тажриба-синов иши якунидаги кўрсаткичларни ўзаро қиёслаш асосида хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Бу бобда тадқиқот назарий қисмида самарали ҳамкорлик дея эътироф этилган индивидуаллаштирилган ва дифференциаллашган таълим асосида ўқувчи иқтидор хусусиятларига кўра БКМларини таъминлаш тажриба-синовдан ўтказилди. Тошкент, Сурхондарё ва Наманган вилоятлари умумтаълим мактабларида ташкил қилинган “мактаб-лаборатория” майдончаларидаги VIII-IX синф ўқувчиларининг муайян фан (она тили ва адабиёти, инглиз тили, тарих) соҳаларидаги академик қобилиятлари ва ижодий (чизмачилик, технологик таълим ва жисмоний тарбия) қобилиятларини аниқлаш ва такомиллаштириш амалга оширилди. Ҳар бир минтақада ташкил қилинган “мактаб-лаборатория”лар тартиблашган ҳолда, ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйган алоҳида-алоҳида кластер субъектлари бўлиб хизмат қилди.

Кластер ёндашуви асосида минтақавий умумтаълим муассаларида таълим самарадорлигини оширишни синовдан ўтказишга жалб қилинган ўқувчилар белгилаб олинди (4-илова). Тажриба-синов ишини олиб бориш учун танлаб олинган умумтаълим мактаблар кластер субъектлари сифатида тартиблашган рақамлар билан белгиланди. Бундан кўзланган мақсад ушбу кластерлар тажриба-синов ишини олиб боришда қай даражада ўзаро ҳамкорликда ва алоҳида фаолияти билан мақсадга эришувини асослаш ҳамда тажриба-синов фаолиятини олиб боришда кластерлар иштирокини даражалашдан иборат.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифаларига мувофиқ тажриба уч босқичда ташкил қилиниб, асословчи (2017-2018 ўқув йили), шакллантирувчи (2018-2019 ўқув йили), умумлаштирувчи (2019-2020 ўқув йили) босқичларда

ўтказилди. Тадқиқот вазифаларини эътиборга олган ҳолда тажриба-синов ишининг предмети белгиланди, уни юқори самарада ўтказиш учун ишлаб чиқилган “Иқтидор”, “Инноватор мураббий” ва “Таълим самарадорлигини ошириш” каби дастур ва лойиҳалардан фойдаланилди.

Тажриба-синов иши предмети қилиб қуйидагилар олинishi мақсадга мувофиқ деб топилди: таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг шуғулланаётган соҳаси (таълим самарадорлиги йўналиши, ўқитиш сифати технологиялари ҳамда ўқув фанлари бўйича ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари) бўйича тарихий-илмий маълумотлар мажмуи ва уларнинг илмий-услубий салоҳияти; соҳа мутахассис олимларининг фалсафий-педагогик мероси; таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг касбий ва маънавий-ахлоқий таълим-тарбиясининг мақсад-вазифалари ҳақидаги компетенциялари, таълим берувчининг педагогик жараёнларда мураккаб ҳолатлар рўй берганда янги педагогик технологияларни қўллаш ёрдамида муаммоларни ҳал қилиш ҳақидаги билим ва тасаввурлари, таълим берувчининг амалиётда янги ахборот технологияларидан фойдалана олиш имкониятлари ва таълим олувчиларнинг яратилган технологиялаштирилган таълим вариантларини қабул қила олиш билим, кўникма, малака ва ҳоказолар.

Тажриба босқичлари тақдим қилинган дастурлар фаолиятининг босқичларига бевосита тўғри келиб, ўқувчиларнинг ўқув фанларидаги билим даражаларини, таълимдаги ютуқларини, компетенцияларини, таълим жараёнларини ташкил этиш шартларини, ўқитувчиларнинг профессионаллик даражаларини, ўқув дастурларининг тузилиши ва мазмунини аниқлаган ҳолда сифат самарадорлигига таъсир этиш хусусиятларини белгилаб берган.

Асословчи босқичда тажриба-синов ишига оид саволлар бўйича ўқитувчилар ва таълим олувчилар билан анкета сўровлари ўтказилди, улар таҳлил қилинди. Ўтказилган суҳбатлар, интервьюлар анкета-сўров ва тест саволлари натижалари бўйича қуйидагилар аниқланди: таълим олувчиларнинг муайян таълим йўналишидан хабардорлиги (йўналиш тарихи,

ривожланиш босқичлари, улардан фойдаланилган илғор технологиялар, уларнинг назарий ва амалий аҳамиятлари); таълим берувчиларнинг муайян йўналиш бўйича илмий-услубий салоҳияти (бу соҳа бўйича фан-техника ютуқлари, технологияларни эгаллаганлиги, мазкур йўналиш бўйича таълим-тарбия жараёнини оптимал бошқара олиш қобилияти, таянч тушунчалар билан қуролланганлиги ва илғор педагогик технологиялар бўйича назарий маълумотлардан фойдалана олиш ҳамда улардан таълим-тарбия жараёнига хосларини танлай билиш қобилияти). Мазкур босқичда танланган кластер субъектларининг таълим самарадорлиги жараёнлари таҳлил қилинди. Бу босқичнинг мақсади тадқиқот иштирокчилари (педагог ўқитувчилар) нинг таълим самарадорлигини ошириш методологияси бўйича назарий маълумотларни аниқлаш бўлиб, бу орқали умумтаълим муассасалари таълим самарадорлигини ошириш йўллари башорат қилиш мумкин бўлади. Тажриба-синов ишида ўқувчилар билимини такомиллаштиришда қатнашган ўқитувчиларининг қуйидаги кўрсаткичлар орқали таълим самарадорлигини ошириш бўйича турли даражалардаги педагогик маҳоратини белгилаб берди:

ахборот-билиш даражаси - когнитив мақсадли компетенция - таълим самарадорлигини ошириш фаолиятида ахборот маълумотларига эга бўлиш, уларни таҳлилий танлаш, мотивацион мақсадни белгилаб олиш ва фаолият давомида қўллаш маҳорати;

ташкилий ва таркибий даражаси - режали ташкиллаштириш компетенцияси - таълим самарадорлигини оширишни режалаштириш ва кутилаётган натижаларни олдиндан айтиб бериш кўникмаларини, бу фаолияти давомида самарали шакл ва усуллардан фойдаланиш амалиётининг мавжудлигини аниқлаш;

тартиблилик ва мулоҳазакорлик даражаси – назорат-тартиблилик компетенцияси – умумий таълим сифатини ошириш жараёнига самарали ўзгаришлар киритиш, ўз-ўзини текшириш ва назорат қилиш асосида ютуқларни ташхислаш қобилиятини аниқлаш;

“иктидор” билан ишлаш даражаси - иктидорни аниқлаш ва уни ривожлантириш методикасини билиш компетенцияларининг мавжудлигини аниқлаш. Ўқитувчиларнинг бу маҳорат даражалари тест тизими орқали амалга оширилди.

Тажриба-синов иши методикасига кўра, асословчи босқичда таълим муассасалари таълим самарадорлигини ошириш, таълим сифатини асосий таъминловчи қисми сифатида ўқувчилар иктидорини аниқлаш ва ривожлантириш бўйича дастур ишлаб чиқиш, уни тажрибадан ўтказиш учун муассасаса имкониятларини аниқлаш ишлари амалга оширилди. Ўқитувчиларда ўқув жараёнларидаги муайян фан йўналиши бўйича компетенцияларининг ривожланганлик даражаларини аниқлаш мақсадида дастлаб тест синовлари, анкета-сўровлар, суҳбатлар ўтказилди. Ушбу назоратни ўтказишдан мақсад тадқиқот доирасида ишлаб чиқилган модел ва дастурларни амалиётга татбиқ этишдан аввал мавжуд дастлабки ҳолатни аниқлаш сифатида белгиланган.

Шакллантирувчи босқичда педагогик фаолиятда муаммонинг ҳолати ўрганилди. Тажриба-синов ишини амалга ошириш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, ишлаб чиқилган таълим мазмуни ва усуллари бевосита таълим-тарбия жараёнида синаб кўрилиши инобатга олинди. Шакллантирувчи босқич методикасига кўра, тадқиқот мақсади ва уни амалга ошириш учун ишлаб чиқилган таълим-тарбия технологияси бўйича тажриба-синов иши олиб борилди, олинган натижалар таҳлил қилинди ва умумлаштирилди. Бу босқичда педагогик самарадорликни аниқлаш мезонларига эътибор қаратиш лозим бўлади. Бу босқич тадқиқотчидан самарадорликни аниқлаш мезонлари ичидан тадқиқот йўналиши ва тажриба-синов иши фаолиятини тартибли амалга ошириш учун юксак илмий-услубий салоҳият талаб этилади. Бу орқали эса шуғулланаётган йўналишни такомиллаштириш ва ривожлантириш учун услубий тавсиялар тизимининг оптимал вариантини тайёрлаш имкониятига эга бўлади [63; 7-б.].

Умумлаштирувчи босқичда тажриба-синов ишининг натижалари математик-статистик методлар орқали таҳлил қилинди. Статистик маълумотларни қайта ишлашнинг инструментал усуллари танлашда уларни минтақанинг умумтаълим самарадорлигини ошириш, олинган кўрсаткичларнинг ишончлилиги ва амалиётга татбиқ этиш учун шароитнинг талаб даражасида эканлигини кўриб чиқишга эътибор берилди. Бундай усулларнинг асослари таълим самарадорлигини ошириш бўйича педагогик маҳорат даражасини аниқлаш имконини берадиган тестлар тизими эди (5-илова).

Ишлаб чиқилган тест тизимининг ҳар бир йўналишида қуйидагилар ҳисобга олинган ҳолда ишлаб чиқилди:

мотивацион мақсадни белгилаш, таълим самарадорлигини ошириш жараёнларида ахборотларни танлаб олиш ва амалиётда фойдаланиш кўникмалари асосида;

режалаштириш ва башорат қилиш кўникмаларини аниқлаш, таълим самарадорлигини оширишни режалаштириш ва бу фаолият давомида самарали усул ва шаклларни амалиётга татбиқ қилиш асосида;

самарадорликни ошириш жараёнига янгича ўзгаришлар киритиш кўникмаларини аниқлаш ва назорат қилиш, эришилган ютуқларни ташхис қилиш асосида;

ўқувчилар иқтидорини аниқлаш ва уни ривожлантириш методикасини билиш компетенцияларининг мавжудлигини аниқлаш асосида ишлаб чиқилган.

Умумтаълим мактаблари педагог-ўқитувчиларининг таълим самарадорлигини ошириш бўйича педагогик маҳорати даражалари тестлар тизими ва амалий фаолиятда ўқув жараёнларини олиб боришда қўлланилган педагогик ва технологик хусусиятлар кўрсаткичлари билан аниқланди. Ҳар бир тест саволи ўқитувчиларнинг ушбу фаолиятга ижобий муносабатининг ортиб бориши даражасига кўра тузилган ва мос равишда бир, икки ва уч балл билан баҳоланган учта жавоб вариантини ўз ичига олади. Саволларга жавоб

беришда баллар йиғиндиси нафақат таълим самарадорлигини ошириш компетентлигининг умумий даражасини, шунинг билан бирга, ҳар бир компетентдаги даражаларини ҳам аниқлаш имконини берди. Таълим самарадорлигини ошириш компетентлигининг умумий даражаси 100 баллгача, ҳар бир компетентликнинг даражаси 25 баллгача деб белгиланди. Тўпланган балларнинг натижалари даражаларга ажратиб чиқилди: 0-25 балл - тажриба иштирокчисининг таълим самарадорлигини ошириш компетентлигининг паст даражасини; 25-50 балл- қониқарли, ўртача даражасини; 50-75 яхши даражасини 75-100 балл - юқори даражасини белгилаб бериши ҳисобга олинди.

Умумтаълим мактабларида таълим-тарбия самарадорлигини юксалтириш, турли фан йўналишларидаги янгиликларни излаб топиш ва таълим жараёнига татбиқ этиш, ўқувчиларни фанга бўлган қизиқишларини, билим самарадорлигини ошириш, ҳозирги замон фан ва техникасини ўрганишга бўлган интилишларини кучайтириш, уларни ижодкорликка ундаш, назарий билимларини амалиётда қўллаш малакасини ҳосил қилишда ўқитиш жараёнида замонавий илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб дарсларни ташкил этиш натижасида мустақил фикрловчи, ижодкор, баркамол шахсни тарбиялашдек масъулиятли вазифаларни фидоийлик билан амалга ошириш лозим. Ўқувчилар иқтидорини аниқлаш ва ривожлантириш алоҳида муаммо сифатида ўрганилмаслиги, бу ҳар доимги таълим методикаларига сингдирилиши, ўқувчининг ўзида ҳам бу бўйича етарли маълумот бўлиши лозим. Агар боланинг қобилиятлари ижодий ривожланишга эга бўлмаса, унда катталар уларнинг табиий қобилиятларини ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни яратмаган ёки ўзларининг догматик ўқитиш усуллари билан табиий қобилиятларини йўқ қилганликлари учун айбдор бўладилар. Шунинг учун нафақат иқтидорни аниқлаш, балки ҳар бир ўқувчининг табиий қобилиятини очиб беришга ёрдам берадиган тегишли ривожланувчи, ижодий таълим муҳитини яратиш керак.

“Мактаб-лаборатория” тажриба синов майдончаларида “Иқтидор” лойиха гуруҳларининг иштирокчилари бир-бирларидан, биринчи навбатда, ўрганиш қобилиятлари билан фарқ қилади. Тажриба-синов ишлари умумий ўрта таълим фаолияти самарадорлигини иқтидорли ёшларни барвақт аниқлаш ва уларнинг иқтидорини рўёбга чиқаришда халқаро тажрибалар ва буюк алломаларимиз меросига таянган ҳолда, халқ фаровонлигига хизмат қиладиган буюк кашфиётлар яратиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Иқтидорли ўқувчиларни ўрганиш қобилияти - унинг кўплаб шахсий фазилат ва қобилиятларига боғлиқ бўлган мураккаб таълим. Биринчидан, интеллектуал қобилият (таҳлил қилиш, таққослаш, умумлаштириш, синтез қилиш, муҳим нарсаларни ажратиб кўрсатиш, таълим муаммоларини кўриш ва уларни ҳал қилиш), шунингдек, когнитив қизиқиш ва мотивация даражаси, қатъиятлилиқ, фикрлашнинг мослашувчанлиги, ўз-ўзини ташкил этиш, ўз тақдирини ўзи белгилаш, мақсадга эришишда барқарорлик ва бошқалар. Ўрганиш қобилияти когнитив мустақиллик нуқтаи назаридан иқтидорли боланинг индивидуал шахсияти сифатида ўрганиш таълимдаги ҳаракатнинг турлича бўлишини аниқлайди. Демак, ўқувчи қобилияти унинг ўқиш суръати билан белгиланади. Ўқувчилар **умумий** (юқори интеллектуал имкониятларга эга бўлиб, муаммо ёки масаланинг ечимини тезда топиши, фаолиятга ижодий ёндашиши билан ажралиб туради) ва **махсус қобилият эгалари** (бирон-бир аниқ, масалан, математика, мусиқа, расм чизиш, шахмат ўйнаш, спорт каби фаолият турига қобилиятли бўлган ва шу фаолият билан шуғулланишни афзал кўрадиган ўқувчилар) бўлади.

Тажриба-синов ишида татбиқ этилаётган “Иқтидор” лойиҳасини амалга оширишдаги субъектлар: умумтаълим муассасалари раҳбарлари, жумладан, мактаб раҳбари ва унинг ўринбосарлари, услубий бирлашмалар, синф мураббийи, хотин-қизлар ва ёшлар ташкилотлари, ота-оналар ҳамда барча ўқитувчилар, олий таълим муассасаси таълим кластери ишчи гуруҳи аъзолари, олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари, илмий-изланувчилар,

талабалар этиб белгиланди. Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда ўқитувчилар фаолияти бўйича ҳам услубий тавсиялар берилди, бу тавсиялар “Иқтидор” йўналиши лойиҳасида келтирилиб ўтилган.

Тажриба-синов иши лойиҳасини тажрибадан ўтказётганда ўқитувчи-амалиётчининг ҳам асосий вазифаларининг аниқ белгиланиши лойиҳа фаолияти самарадорлиги ва натижавийлигини оширади. Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда ўқитувчи-амалиётчининг педагогик ва технологик методикаси ҳам “Иқтидор” дастурида тақдим қилинган. Амалиётчининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат: таълим кластери шароитида иқтидорли ўқувчиларни аниқлаш ҳамда уларнинг мақбул ривожланиши учун зарур шарт-шароитлар яратишда ҳамкорлик тамойиллари асосидаги механизмларни татбиқ этиш.

Демак, ўқувчи шахсини ривожлантиришга йўналтирилган таълим жараёнида унинг ақлий, ижодий хусусиятлари намоён бўлади. Иқтидорли, ҳар томонлама шаклланган ўқувчилар осонлик билан ўз мақсадларига етади, уларда шахсий хусусиятлар, билим ва кўникмаларни тўғри рағбатлантириб бориш ҳам таълим муассасасининг муваффақият мезонларини, таълим кластери ижтимоий буюртмасини таъминлаб беради.

3.2-§. Педагогик тажриба-синов ишлари натижалари таҳлили

Умумтаълим муассасалари таълим самарадорлигини оширишга йўналтирилган кластер тузилмаси ҳамда олиб борилган кузатишларнинг моҳиятидан келиб, таълим сифатини таъминловчи муҳим омил таълим турлари ўртасидаги интеграциялар асосида уни такомиллаштиришга нисбатан янгича ёндашувни шакллантириш ва жорий этишдан иборат. Бу йўналишда турли хил тадқиқот усуллари ўз ичига олган турли даражадаги амалий лойиҳаларнинг ташкил этилиши таълим самарадорлигини ошириш бўйича маълумотларнинг ортишига, бу фаолиятда юзага келадиган муаммоларни аниқлаш ва аниқланган камчиликларни бартараф этиш чораларини белгилашга имкон берди. Тажриба-синов иши умумтаълим

мактаблари таълим самарадорлигини оширишнинг турли даражаларида босқичма-босқич амалга оширилди. Тажриба гуруҳларига минтакаларда умумий ўрта таълим самарадорлигини ошириш бўйича дастурларни амалга ошириш режалаштирилаётган 5 та умумтаълим муассасаларининг VIII-IX синфлардан иборат 458 нафар ўқувчилари жалб қилинди.

Тажриба-синов ишининг асословчи босқичида ўқитувчиларнинг таълим самарадорлигини ошириш бўйича компетентлик даражасини аниқлаш қобилиятини миқдорий баҳолаш амалга оширилди (6-илова). Тажриба ва назорат гуруҳларининг таълим самарадорлигини ошириш бўйича ахборот билиш, ташкилий ва таркибийлик, тартиблилик ва мулоҳазакорлик ҳамда “иқтидор” билан ишлаш компетентлик даражаларининг умумий кўрсаткичи келтириб ўтилди (7-илова). Тест натижаларини таҳлил қилиш тажриба-синов иши давомида ташкил қилинган таълим муассасалари кластери “мактаб-лабораторя”лардаги ўқитувчиларининг амалий тажрибаси таълим самарадорлигини ошириш вазифаларини амалга оширишда 60 % га яқин эканлигини, ўқитувчилар педагогик фаолиятнинг фақатгина маълум бир қисмига эътибор қаратишини кўрсатди. Ваҳоланки, таълим самарадорлигини ошириш бевосита босқичма-босқич ривожланиб борадиган тизимда, қулай табиий алоқадорлик, узвийлик ва узлуксизлик, изчиллик, синергетик, компетентлилик, замонавийлик, йўналтирилганлик, мақсадларнинг умумийлиги, манфаатлар хусусийлиги, ўзаро назорат каби кластер ёндашуви тамойилларининг ўзаро бирлашув фаолияти асосида шакллантирилиши лозим.

Тажриба-синов ишида ўтказилган анкета сўровномалар умумий таълим самарадорлигини оширишга оид билимларни аниқлашга қаратилган таълим сифати бўйича асосий атамаларни белгилаш, улар ўртасидаги алоқалар ва муносабатларни ўрнатиш, таълим самарадорлигини ошириш йўллари ва воситаларини, усул ва шакллари танлаш, бу бўйича махсус қарорларни қабул қилишда изчилликни таъминлаш кабилардан иборат. Анкета-сўровлари давомида таълим сифатини оширишда иштирокчиларнинг алоҳида

ва ўзаро фаолиятини ташкил этишда турли мураккаб вазиятлар, муаммо ва қийинчиликлар мавжудлиги аниқланди. Анкета-сўровнома методи ўз-ўзини баҳолаш методи билан бирлаштирилди, таълим самарадорлигини ошириш бўйича тажриба ва назорат гуруҳи иштирокчилари қуйидаги саволлар асосида ўз фаолиятларини ҳар томонлама баҳолади. “Таълим сифати” ва “таълим сифатини бошқариш” атамалари нимани англатади? Таълим ютуқларининг сифат тизими қандай хусусиятларга боғлиқ? Ўз фаолиятингизда таълим сифатини оширишда қандай ёндашувлардан фойдаланасиз? Умумий ўрта таълим самарадорлигига таъсир этувчи қандай омиллар мавжуд? Таълим самарадорлигини оширишда ота-онанинг ўрнини қандай баҳолайсиз? Ўқувчининг иқтидорини аниқлаш механизмлари бўйича нималарни биласиз? Боладаги иқтидор устида ишлашнинг назарий ва амалий технологияларини билиш даражангиз? каби анкета саволларида (19-иловада анкета саволномалари келтирилган) иштирокчиларнинг жавоб беришида қийинчиликлар мавжуд эди.

Ёзма анкета таҳлили натижасида таълим кластери тузилмасининг умумий мақсад ва хусусий манфаатлардан келиб чиққан ижтимоий буюртма қуйидагича белгилаб олинди. Гуруҳлаштирилган сўровнома натижалари таълим сифати мактаб битирувчиларнинг олий ўқув юртларига кириш ва билим даражалари натижаси билан ҳамда ўқувчиларнинг ижодкорлик қобилияти билан белгиланишини кўрсатди (8-илова). Аниқланган натижалардан келиб чиқиб сифатли таълим олувчини таъминлаш умумий мақсаддаги ижтимоий буюртма этиб белгиланди. Сифатли таълим олувчини иқтидор хусусиятлари орқали ривожлантиришга эътибор қаратилди. Айнан шу йўналишни ривожлантириш мақсадида “мактаб-лаборатория” майдончаларида “Иқтидор”, “Инноватор ўқитувчи” ҳамда “Таълим самарадорлигини ошириш” дастур ва лойиҳалари ишлаб чиқилди.

Сўровнома натижаларида таълим сифатини таъминлашга катта аҳамият берадиган хусусиятлардан ҳисобланган таълимни инсонпарварлаштириш, демократлаштиришга эътибор берилмаганлиги сифатни таъминлашда

аксарият ўқитувчиларнинг етарлича назарий билимларга эга эмаслигини кўрсатди. Ҳатто ўқитувчи ўқувчини доимий сиқувда, мажбуриятда ушлаб туриш, талабларни кучайтириш орқали таълим самарадорлигини ошириш мазмунидаги натижаларнинг борлиги бугунги кунда таълимни замонавийлаштиришга катта тўсиқ бўлиб келмоқда.

Умумтаълим муассасалари ўқитувчи ва ўқувчиларида ўтказилган анкета-сўровлар, саволномалар, тестлар, давра суҳбатлари турли мавзуларда ташкил қилинди. Жумладан, ўқувчилардан олинган таҳлиллардан кейин аниқланадиган камчиликлар ва ўқувчи хоҳиш-истагини инобатга олиб, дарс жараёнлари сифатини такомиллаштириш мақсадида ўқувчиларнинг ўқув жараёнлари сифатига берган баҳоси ҳам таҳлил қилинди (1-5 - сўровномалар).

Шу билан бирга мактабларда таълим самарадорлигини оширишда ўқувчи шахсининг фаоллигини ошириш, мустақил ишлашга йўналтириш, ўз-ўзини ривожлантиришга эътибор бериш учун ўз-ўзини назорат қилиш ва баҳолаш кўрсаткичларини ҳам аниқлаш бўйича анкета-саволлар, суҳбатлар ташкил қилинди (6-сўровнома). Бундан кўзланган асосий мақсад тажриба-синов ишининг асословчи босқичида ўқувчиларнинг ўқув жараёнларидаги ҳолатига ўзининг баҳосини аниқлаш, улар томонидан қилинаётган камчиликлар устида ишлашдан иборат эди.

Тажриба-синов ишининг “Иқтидор” лойиҳаси фаолияти синфлар кесимида олиб борилишининг асосий сабаби умумтаълим мактабларидаги фақатгина иқтидори аниқ бўлган ўқувчилар билан ишлаш эмас, иқтидори яширин бўлган ўқувчилар иқтидорини аниқлаш ва ривожлантиришдан иборат. Иқтидорли ўқувчида маълум бир маънода ўз-ўзини назорат қилиш, ривожлантириш каби хусусиятлар мавжуд. Бугунги кунда иқтидорли ўқувчини янада ривожлантириш устида иш олиб боришдан кўра, мактабларнинг асосий муаммоси ўзлаштиришга қийналадиган ўқувчилар билан янада кўпроқ ишлаш ва уларни юқори кўрсаткичларга олиб чиқиш эканлиги таъкидлаб ўтилди. Тажриба-синов иши иқтидор билан ишлаш

тизимини ислоҳ қилган ҳолда, фақатгина иқтидорли ўқувчилар билан ишлашга эмас, балки иқтидори яширин бўлган ўқувчилар билан ишлашга ҳам эътибор қаратди. Тадқиқотнинг бошқа тадқиқотлардан фарқли томони ҳам шунда бўлиб, синфлар кесимидаги ўқувчиларнинг барчасини қамраб олишга эътибор қаратилди, яширин иқтидор, қобилият, истеъдод эгалари юзага чиқарилди. Лекин шуни айтиш жоизки, бу жараёнда синф ўқувчиларнинг барчасини қамраб олиш мураккаб масала, чунки тажриба-синов ишида ўқувчилар орасида алоҳида психологик ва ижтимоий ёрдамга муҳтож ўқувчилар ҳам аниқландики, бу ўқувчилар билан ишлаш кластер ёндашуви асосидаги махсус психология йўналиши бўйича тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этади.

Иқтидор ўқувчининг айнан бир ўқув фанидаги юқори кўрсаткичи билан белгиланмайди, бу ҳаёт давомида ривожланиб борадиган рухий ҳолатнинг тизимли сифати, уни бошқалар билан солиштирганда бир ёки бир неча фаолият турлари юқори (ғайриоддий, фавқулодда) натижаларга эришиш имкониятини белгилайдиган умумий ёки махсус қобилиятларидир. Табиат томонидан инъом этилган қобилиятлар негизида бирор бир фаолиятда (масалан, таълим, ижодий, касбий, илмий) муваффақиятга эришишни таъминлайдиган қобилиятлар ётади. Иқтидорли бола бир фаолият туридаги ёрқин, равшан, баъзан энг яхши ютуқлари билан ажралиб турадиган ёки бундай ютуқларнинг яширин ички шартларига эга ўқувчидир.

Олий ўқув юрти ва умумтаълим муассасаси томонидан ўқувчига ўз қобилиятларини намоён этишига имкон берадиган турли тадбирлар, танловлар, мусобақалар ташкил қилинди. Асословчи босқичда олиб борилган усул ва воситалар асосида тажриба-синов ишидаги иштирокчи ўқувчиларнинг иқтидор қобилиятлари аниқланди ва тоифаларга ажратилди (9-илова). Иқтидорли ўқувчилар шахсий варақалари шакллантирилди (10-илова). Умумий интеллектуал қобилиятлари жуда юқори бўлган, муайян фан соҳасида, аниқ академик, махсус қобилиятга эга ўқувчиларнинг ижтимоий гуманитар йўналишдаги мутахассисликларга қизиқишлари

борлиги аниқланди ва бу ўқувчилар шу мутахасисликлар бўйича кириш имтихонлари мавжуд фанлар бўйича билим, кўникма ва малакалари тажриба-синовдан ўтказилди. Ижодий (бадий) қобилиятлари юқори бўлган ва муайян сабабларга кўра, ўқув ютуқларига эришмаган, аммо ёрқин когнитив фаолиятга, ўзига хос истеъдодга эга бўлган ўқувчилар эса, чизмачилик (тасвирий санъат), технология ва жисмоний тарбия фанлар бўйича билим, кўникма ва малакалари тажриба-синовдан ўтказилди. Асословчи босқичда тажриба-синов иши гуруҳларининг муайян фанлар кесимида дастлабки кўрсаткичлари олинди (11-илова). Минтақавий таълим муассасалари кесимидаги дастлабки умумий натижалари ҳам тақдим қилинди (12-илова).

Ўқувчиларнинг касбий қизиқиш соҳаларини аниқлаш ҳам уларнинг кейинги фаолиятларида кўпроқ аҳамият бериладиган йўналиш эканлигини белгилашга имкон беради. Гуруҳ иштирокчиларидан касбий қизиқиш соҳалари бўйича ҳам сўровлар олинди (7-сўровнома).

Тажриба-синов ишининг шакллантирувчи босқичида тажриба гуруҳлари тавсия қилинган методика бўйича ўқитилди. “Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар”, “Таълим сифатини бошқариш мезонлари” каби мавзуларда семинар-тренинглар, “Таълим жараёнини педагогик технология асосида ташкил қилишда қўлланиладиган замонавий таълим усуллари”, “Ўқувчининг иқтидорини аниқлаш ва уни ривожлантиришда ўқитувчининг роли” номли услубий тавсиялар ҳамда педагогик ва ахборот технологияларига асосланган ўқув адабиётлари асосида тажриба иши олиб борилди. Синов гуруҳларидаги ўқувчиларнинг ўқиш жараёни эса анъанавий методика бўйича давом этди. Тадқиқот бўйича барча маълумотлар махсус қайдномаларга ёзиб борилди ва уларга статистик ишлов берилди.

Шакллантирувчи босқичда педагог-ўқитувчилардан иборат бўлган тажриба гуруҳи иштирокчилари таълим кластери ишчи гуруҳи томонидан ташкил қилинган замонавий педагогик технологиялар ва АКТ, дарс жараёнларини сифатли ва самарали бошқариш, умумий ва махсус иқтидор

эгаларини аниқлаш, уни ривожлантириш методикалари, илмий-услубий тадқиқотларни такомиллаштириш каби йўналишлар бўйича қатор семинар-тренингларда иштирок этди. Шу ўринда семинар-тренинглар давомида кўп тўхталиб ўтилган педагогдан қандай қилиб фанга доимий қизиқишни ривожлантириш, ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришга ёрдам берадиган усул ва воситаларни жорий этиш мумкин, деган саволга жавоб тарзида ўқитувчиларга услубий тавсиялар берилди.

Таълим берувчилар раҳбарлигида дарс жараёнларида ўқувчиларнинг мустақил ҳолда ижодий фаолият олиб боришига шароит яратиб бериш таълим сифатини такомиллаштиришнинг самарали усулларидан эканлиги айтиб ўтилди. Бу мақсадга эришиш учун, албатта ўқувчиларнинг билим фаоллигини янада фаоллаштирадиган ва таълим сифатини ривожлантирадиган муҳит яратиш биринчи галдаги вазифа ҳисобланади. Юқоридагилардан келиб чиқиб, ҳар бир ўқувчининг имконият ва қобилиятларини ҳисобга олишни ўз ичига оладиган таълимни индивидуаллаштириш ва ихтисослаштиришни унутмаслик керак.

Ўқувчининг ижодий потенциалини, индивидуал қобилиятларини аниқлаш, келажакда ўзи танлайдиган соҳасига оид фазилатларни шакллантириш учун мактаб амалиётларини жорий қилган ҳолда, конференция дарслари, бизнес ўйинлар, семинар ва натижали лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш каби ўқитиш шакллариининг янгича ёндашувларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқлиги сабаб ўқитувчилар бу йўналишлардаги алоҳида машғулотлар, “Ўзингизни билиб олинг”, “Ўз “мен”ингизни яратинг” каби қўшимча дарслар олиб борди. Айнан бу ёндашувларни татбиқ қилишда мактаб таълимида илмий изланишлар олиб бориш ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Юқорида келтирилган ўқитиш усуллари ҳар бир ўқувчининг ўзига хослиги ва ижодий салоҳиятини очишга ёрдам берди.

Умумтаълим мактабларида олий ўқув юрти билан ҳамкорликда ўқувчиларнинг иқтидорни ривожлантириш шарт-шароитлари яратилди. Мактаб ўқитувчилари ўқув жараёнлари сифатига доир услубий тавсиялар,

ўқув адабиётлари билан таъминланди. Таълим турлари орасидаги интеграцияни янада такомиллаштириш мақсадида ўқувчилар билими ва иқтидорини ривожлантириш бўйича таълим кластери негизида “Талаба ўқувчига устоз” тўгараги ҳам ташкил қилинди, олий ўқув юрти иқтидорли талабалари жалб этилди.

Тажриба-синов иши давомида нафақат заиф ўқувчилар билан ишлашга, балки ўқувчилар билимларидаги аниқланган бўшлиқларни тўлдириш учун дарсларни ўз вақтида олиб боришга, ҳаттоки кучли ўқувчилар билан ишлашга ҳам эътибор берилди. Дарсларни режалаштираётганда боланинг эришган ривожланиш даражасига мўлжал олиш керакмаслиги, балки бироз олдинга ўтиб, унинг тафаккурига имконидан юқорироқ талаб қўйиш, яъни фаоллик даражасига эмас, балки яқин ривожланиш зонасига эътибор бериш муҳимдир. Иложи борица ўқувчининг мустақил фикрини уйғотмоқ, фаол, юқори даражадаги - ижодий креатив фикрлашни ривожлантириш тавсия этилди. Дарс машғулотининг амалга оширилиши унинг самарали ташкил қилинганлигини белгилаб берувчи омиллар (13-илова) орқали аниқланди. Шу билан бир қаторда дарс олиб борилаётган гуруҳ ўқувчиларини психологик нуқтаи назардан ҳам ўрганишга, уларнинг имкониятларини янада ривожлантиришга эътибор қаратилди (8-сўровнома).

Юқоридагиларни таҳлил қилиш асносида ўқитувчи фаолиятига, ўқувчиларнинг унга муносабатига умумий тавсиф берилди, ютуқ ва камчиликлари аниқланди, уни батараф этиш чоралари кўрилди. Таълим сифатини таъминлашда дарс машғулотларида ўқувчиларнинг билим, кўникма ҳамда малакаларини шакллантириш, уларнинг қобилияти ва истеъдодларини ривожлантириш жараёнида баҳолаш, шунингдек, билимларни текшириб туриш ўқув жараёнининг асосий вазифаларидан ҳисобланади. Бажарилаётган ишлар ўқувчилардан ҳодиса, тушунчаларни билиш, уларни англаш, турли шароитда қўллаш кабиларни талаб қилади. Шу сабабли тажриба-синов ишида ўқувчиларни ҳолисона баҳолашда ҳам қуйидагиларга эътибор қаратилди: машғулотларга доимий қатнашиши ва

интизоми, тартиб-интизом қоидаларни билиши, ёза олиши, амалий машғулотлар ва ижодий ишларни бажариши, мустақил ишлашни замонавий талаблар асосида бажара олиши, тажриба, лаборатория ишини ўтказа олиши, уйга берилган вазифа, топшириқларни бажариши, оғзаки савол-жавоб, ёзма иш, тест топшириқлари вариантларига жавоблари, мустақил фикрлаши, ижодий қобилияти, билим, кўникма ва малакаларини ҳаётда, турмушда, амалиётда қўллай олиши, замонавий техника ва технологиянинг ютуқларидан хабардорлиги, қўшимча адабиёт, электрон дарслик, интернет тармоғи манбаларидан мустақил фойдалана олиши, график, жадвал, схема, диаграммаларни чиза олиши, мажмуада интерфаол усуллардан фойдаланиши, берилган топшириқларни мустақил равишда бажариб, хулоса чиқара олиши, мақсадга эришганлиги ва ҳоказо.

Тажриба-синов иши материаллари тўпланди, таҳрир қилинди, натижалар умумлаштирилди, хулосаланди ва математик-статистик метод ёрдамида таҳлил қилинди. Оралиқ ва якуний натижаларни баҳолаш дастурни жорий этишнинг асословчи босқичи самарадорлигини аниқлаш вазифасига мувофиқ амалга оширилди. Шакллантирувчи ва умумлаштирувчи босқич тажриба ва назорат гуруҳлари иштирокчилари томонидан текширилган таълим самарадорлигини ошириш ваколатлари шаклланишининг усул ва шаклларидаги фарқларни ҳисобга олган ҳолда тузилган тестлар тизими орқали тақдим этилди (14-илова). Шу билан бирга тажриба-синов ишининг умумлаштирувчи босқичидаги респондент-ўқитувчиларнинг таълим сифатини ошириш йўналишлари бўйича умумий якуний кўрсаткичлари ҳам келтириб ўтилди (15-илова). Тажриба-синов ишининг босқичларида респондент-ўқитувчиларнинг самарадорлик кўрсаткичи умумлаштирилди (3.2.1-жадвалга қаранг).

**Тажриба-синов ишининг босқичларида таълим сифатини ошириш
бўйича ўқитувчиларнинг самарадорлик кўрсаткичи**

3.2.1-жадвал

Йўналишлардаги саволлар кесимида			1-савол	2-савол	3-савол	4-савол	5-савол	Умумий балли	Фоизда
2017-2018 ўқув йили	ТГ	32	51	51	51	50	53	256	51
	НГ	29	46	45	45	45	46	227	45
2018-2019 ўқув йили	ТГ	32	69	70	70	71	68	348	70
	НГ	29	46	47	47	47	49	236	47
2019-2020 ўқув йили	ТГ	32	87	89	90	90	89	445	89
	НГ	29	47	47	46	48	51	240	48
Ўртачаси	ТГ	32	207	210	211	211	210	1049	70
	НГ	29	139	139	138	140	146	703	47

Ўқувчилар билимини баҳолашда ўқув машғулоти янги лойиҳа ва дастурларини тузиш, уни таълим жараёнига қўллаш самардорлигини кўрсатиш мақсадида тажриба ва назорат гуруҳларида ўтказилган тест ва назорат иши натижаларини ҳисоблаш 5 баҳолик тизим асосида олиб борилди. Баҳолаш мезонларида ўқувчининг иқтидор қобилиятлари ҳамда креативлик даражалари ҳам инобатга олинди. Танлаб олинган гуруҳларда ўқитувчиларнинг ўқув фанларини ноанаънавий таълим воситалари ва усуллари, янгича ёндашувлар асосида олиб бориш натижасида таълим самардорлиги оширилганлиги тест ва ёзма ишлар натижалари орқали аниқланди ва ўқувчиларнинг билим даражаси якуний таҳлили натижалари (16-илова) келтирилди. Бу умумий натижалар минтақавий таълим муассасалари кесимида ҳам идодаланди (17-илова). Тажриба-синов ишининг босқичларида ўқувчиларнинг иқтидор хусусиятларига кўра, ўқув жараёни компетенцияларини такомиллаштириш самардорлик даражаси аниқланди (3.2.2-жадвалга қаранг).

**Тажриба босқичларида ўқувчиларни ўқув жараёни
компетенцияларини такомиллаштириш самардорлик даражасини
аниқлаш юзасидан ўзлаштириш натижалари**

3.2.2-жадвал

Гуруҳлар ва тажриба-синов йиллари		Ўқувчилар сони	Ўзлаштириш даражалари			
			Қониқар сиз	Қониқар ли	Яхши	Аъло
2017-2018 ўқув йили	Тажриба гуруҳи	231	60	80	69	22
	Назорат гуруҳи	227	60	76	70	21
2018-2019 ўқув йили	Тажриба гуруҳи	231	40	65	93	33
	Назорат гуруҳи	227	58	78	70	21
2019-2020 ўқув йили	Тажриба гуруҳи	231	10	50	130	41
	Назорат гуруҳи	227	51	81	73	22

Педагогик тажриба-синов натижаларини математик-статистик таҳлил қилишда тажриба ва назорат гуруҳлари (иккита танлама)нинг қуйидаги статистик мезонлари танланма гуруҳларнинг ўртача қийматларини аниқлаш ва улар асосида, танламаларнинг дисперсияси, дисперсиянинг стандарт хатолиги, аниқланиш ва вариация коэффицентлари, ишонч интерваллари ва самарадорлик коэффицентлари аниқланди.

Педагогик тажриба-синов ишидаги статистик таҳлил масаласининг моҳияти қуйидагича:

иккита бош тўплам берилган, бири тажриба гуруҳи баҳолари, иккинчиси назорат гуруҳи талабаларининг баҳолари такрорланишлари сони. Танланган гуруҳларнинг баҳолар нормал тақсимотга бўйсинади деб фараз қилинади. Бу фараз ўринли, чунки нормал тақсимотга яқинлашиш шартлари содда бўлиб, улар бажарилади. Бундан танламаларнинг ўрта қийматларнинг тенглиги ҳақидаги $H_0 : a_T = a_H$ гипотеза, унга қарама-қарши (альтернатив) $H_1 : a_T \neq a_H$ гипотеза олинди. Биринчи тўплам (тажриба гуруҳи) танламалари $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ нинг ва иккинчи тўплам (назорат гуруҳи) танламалари $y_1, y_2, y_3, \dots, y_n$ нинг $\bar{x}$ ва $\bar{y}$ - мос равишда уларнинг ўртача танланма қийматлари деб олинди. Юқоридаги фаразга кўра ҳар иккала гуруҳларнинг параметрлар билан нормал тақсимланган деб фараз қилинди. Фаразни исботлаш учун Стьюдентнинг Т статистика олинди. Стьюдент

статистикасини текшириш маълумотларидан фойдаланилди (3.2.3-жадвалга қаранг). Ушбу статистик маълумотларга кўра тажриба-синов ишида амалга оширилган математик ҳисоблар ва статистик таҳлил натижалари ҳамда 3.2.3-жадвалнинг статистик ҳисоблаш ишлари ва гипотезанинг хулосаси келтириб ўтилди.

Статистик ҳисоблаш ишлари

3.2.3-жадвал

Мезонлар	биринчи танланма (Тажриба гуруҳи)	иккинчи танланма (Назорат гуруҳи)
Ўзлаштириш баҳосининг ўртача қиймати	$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n=4} n_i x_i$	$\bar{Y} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^{m=4} m_i y_i$
Вариация кўрсаткичлари	$C_s^T = \frac{\delta_m}{\bar{X}} \cdot 100\%$	$C_s^H = \frac{\delta_H}{\bar{Y}} \cdot 100\%$
Танланма дисперсия	$D_T = \sum_{i=1}^{n=4} n_i (x_i - \bar{x})^2 / (n-1)$	$D_H = \sum_{i=1}^{m=4} m_i (y_i - \bar{y})^2 / (m-1)$
Стандарт хатолик	$\delta_m = \sqrt{D_m}$	$\delta_H = \sqrt{D_H}$
Ўқув жараёни самарадорлигини баҳоловчи ўртача қиймат	$\eta = \frac{\bar{X}}{\bar{Y}}$	
Бош тўпламларнинг номаълум ўрта қийматлари учун ишонч оралиқлари:	$\bar{X} - t_\gamma \cdot \frac{D_m}{\sqrt{n}} \leq a_x \leq \bar{X} + t_\gamma \cdot \frac{D_m}{\sqrt{n}}$	$\bar{Y} - t_\gamma \cdot \frac{D_H}{\sqrt{m}} \leq a_y \leq \bar{Y} + t_\gamma \cdot \frac{D_H}{\sqrt{m}}$
Гипотезага нисбатан Стьюдент статистикаси	$T = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{\frac{D_T}{n} + \frac{D_H}{m}}}$	
k Стьюдент мезони озодлик даражаси	$K = n_1 + n_2 - 2$	
Педагогик гипотеза	Агар $T > T_{0,95}(k)$ бўлса, H_1 қабул қилинади, акс ҳолда эса H_0 қабул қилинади.	

3.2.3-жадвалдаги қийматларга кўра, самарадорликни аниқловчи қийматда 1,00 бўлгани, Стьюдент статистикасининг қийматлари критик қийматдан кичик бўлганлиги учун дастлабки ўқув йилидаги натижаларда ҳеч қандай фарқ мавжуд эмас. Ўртача хизматлар тенглиги ҳақидаги илгари сурилган фараз ўз тасдиғини топмади. Шунинг учун ҳам дастлабки олинган натижаларда ҳеч қандай ўзгариш бўлмаганлигини қайд этиш мумкин.

Энди тажриба-синов иши охирида олинган натижаларни математик статистик таҳлилини келтириш лозим. Тажриба ва назорат гуруҳидаги баҳолаш натижаларини мос равишда 1 ва 2- танланмалар деб олинса, 3.2.3-жадвал асосида вариацион қаторлар мавжуд бўлади (3.2.4-жадвалга қаранг)

Математик-статистик таҳлил

3.2.4-жадвал

Тошкент вилояти			
<u>1-танланма</u>	X_i :	"5"; "4"; "3"; "2".	
(тажриба гуруҳи)	n_i :	27; 79; 25; 10.	
$n=141$			
<u>2-танланма</u>	Y_j	"5"; "4"; "3"; "2".	
(назорат гуруҳи)	m_j	15; 58; 47; 22.	
$m=142$			
Сурхондарё вилояти			
<u>1-танланма</u>	X_i :	"5"; "4"; "3"; "2".	
(тажриба гуруҳи)	n_i :	8; 21; 72; 22.	
$n=48$			
<u>2-танланма</u>	Y_j	"5"; "4"; "3"; "2".	
(назорат гуруҳи)	m_j :	11; 51; 3 25; 25.	
$m=44$			
Наманган вилояти			
<u>1-танланма</u>	X_i :	"5"; "4"; "3"; "2".	
(тажриба гуруҳи)	n_i :	20; 74; 19; 8.	
$n=42$			
<u>2-танланма</u>	Y_j	"5"; "4"; "3"; "2".	
(назорат гуруҳи)	m_j :	11; 47; 36; 24.	
$m=41$			

3.2.4-жадвал асосида Тошкент, Сурхондарё ва Наманган вилоятларини тажриба-синов натижалари диаграммасини келтириб ўтамиз (3.2.1-расмга қаранг).

3.2.1-расм. Вилоятлар кесимида тажриба-синов натижаларининг диаграммаси

Бу танланмаларга мос келган полигонларни чизамиз, статистик таҳлилини келтирамиз.(3.2.5-жадвалга қаранг).

Вилоят муассасалари кесимида олинган натижалар

3.2.5-жадвал

Таълим муассасалари	Тошкент вилояти		Сурхондарё вилояти		Наманган вилояти	
Гуруҳлар / Статистик мезонлар	Т	Н	Т	Н	Т	Н
Баҳоларнинг ўртача арифметик қиймати	3,87	3,46	3,88	3,39	3,88	3,38
Самарадорлик коэффициенти	1,12		1,14		1,15	
Танланма дисперсия	0,64	0,77	0,59	0,83	0,57	0,83
Ўрта қийматлар стандарт хатолари	0,80	0,88	0,77	0,91	0,76	0,91
Вариация кўрсаткичлари	20,6	25,3	19,89	26,83	3,80	4,07
χ^2 нинг ишончлилик оралиғи	(3,74;4)	(3,32;3,6)	(3,74;4)	(3,23;3,56)	(3,74;4)	(3,22;3,55)
Стьюдент статистикаси	4,09		4,49		4,56	
Статистика озодлик даражаси	281		253		237	
Критик қиймат	1,98		1,98		1,98	
Критерий хулосаси	$T=4,09 > 1,98$ бўлиб, H_1 қабул қилинди		H_1 гипотеза қабул қилинади		H_1 гипотеза қабул қилинади	

3.2.5-жадвалдаги қийматларга кўра, самарадорликни аниқловчи қийматлари ҳар бир вилоят таълим муассасасида мос равишда 1,12, 1,14 ва 1,15 баробарга ошганлигини, Стьюдент статистикасининг қийматлари 4,09; 4,49 ва 4,56 бўлгани учун критик қийматдан катта бўлиб H_1 гипотеза қабул қилинди. Ушбу ўқув йилидаги ўртача қийматлар тенглиги ҳақидаги илгари сурилган фараз ўз тасдиғини топди. Шунинг учун ҳам олинган натижаларида тажриба гуруҳида назорат гуруҳига нисбатан фарқ мавжуд, ишонч ва аниқланиш кўрсаткичлари ҳам фарқли қийматларга эгаллиги илгари сурилган тадқиқот ишининг самарадор эканлигини аниқлайди.

Энди олинган натижаларнинг диаграмма кўрсаткичлари билан танишиш лозим. Қуйидаги жадвалда барча таълим муассасаларининг умумий

ҳолда олинган натижаларининг ишонч оралиқларини геометрик тасвирда ифодаланиши келтирилган (3.2.6-жадвалга қаранг).

Натижалар ишонч оралиқларини тасвирланиши

3.2.6-жадвал

	Вилоятлар кесимида олинган натижалар ишонч оралиқларининг геометрик тасвирда ифодаланиши
Тошкен т ВИЛОЯТ	
Сурхондар ё ВИЛОЯТИ	
Наманган ВИЛОЯТИ	

Ушбу жадваллар ва диаграммадан самарадорлик кўрсаткичи тажриба гуруҳларида назорат гуруҳларига нисбатан энг юқори кўрсаткичга эга эканлиги кўриниб турибди. Бу эса юқорида қилинган хулосаларнинг тўғри эканлигини исботлайди (3.2.2-расмга қаранг).

3.2.2-расм. Якуний босқичлар бўйича педагогик тажриба-синов натижаларининг ўртача қийматлар диаграммаси

Шунингдек, тажриба охиридаги натижалар умумий ҳолда ҳам таққосланди. Улар жадвал кўринишда келтирилди (3.2.7-жадвал қаранг).

Тажриба-синов ишларидаги баҳолаш натижалари

3.2.7 -жадвал

		1-танланма: (тажриба гуруҳи)					2-танланма: (назорат гуруҳи)				
		X_i	2	3	4	5	Y_j	2	3	4	5
Тажриба синовгача бўлган давр	–	$n_i=231$	48	73	88	22	$m_j=22$ 7	47	74	87	19
Тажриба синовдан кейинги давр	–	$n_i=231$	14	43	132	42	$m_j=22$ 7	39	73	92	23

Олиб борилган тажриба-синов натижалари келтирилди (3.2.8-жадвалга қаранг).

Якуний тажриба-синов натижалари

3.2.8-жадвал

Гуруҳлар / мезонлар	Тажриба гуруҳи ($N_T=385$)	Назорат гуруҳи ($N_H=382$)
Баҳоларнинг ўртача арифметик қиймати	$X_T^*=3,88$	$X_H^*=3,42$
Самарадорлик коэффиценти	$\eta=1,13$	
Танланма дисперсия	0,60	0,81
Ўрта қиймат стандарт хатоликлари	$S_T=0,78$	$S_H=0,90$
X^* нинг ишончлилиқ оралиқлари	$3,80 < a_x < 3,75$	$3,33 < a_y < 3,51$
Вариация кўрсаткичлари	20,03%	26,32%
Стьюдент статистикаси	$T=7,57$	
Статистика озодлик даражаси	$K=766$	
Критерий хулосаси	$T=7,57 > 1,98$ бўлиб, H_1 қабул қилинди	

Ўтказилган тажриба-синовнинг якуний босқичида белгиланган тажриба-синов гуруҳлари билан ўтказилган назорат ишлари ва тест натижаларига кўра барча тажриба гуруҳи респондентларининг натижалари назорат гуруҳидаги ўқувчиларникига нисбатан ўртача 13% га юқори экани аниқланди. Амалга оширилган тажриба-синов ишлари муваффақиятли якунланди ва тадқиқот натижаларини педагогик амалиётга жорий қилиш мумкинлиги асосланди. Бундан тадқиқот давомида таълим самадорлигини

оширишга, ўқувчилар иқтидори устида ишлаш бўйича ишлаб чиқилган дастурлар, лойиҳалар, услубий тавсиялар, қўлланмалар, семинар-тренинглар асосида ўқитувчилар ва ўқувчилар фаолияти янгича ёндашувлар билан бойитилган, натижада миқдор кўтарилишига сабаб бўлган деган хулосага келишимиз мумкин.

Тажриба-синов ишида танланган “мактаб-лаборатория”лар, яъни кластерларни тажриба ишидаги фаолиятини баҳолаш мақсадида алоҳида таҳлили ҳам амалга оширилди (18-илова). Бу натижалар асосида ҳар учта минтақа учун алоҳида эмпирик қийматлар текширилиб, таҳлил қилинди. Тошкент вилоятидаги 1-кластер натижаларида минтақадаги бошқа кластерларга қараганда самарадорликнинг нисбатан ўрта даражаси кўзга ташланади. Таҳлиллар давомида таълим муассасасининг моддий-техник базаси, шароитидаги мавжуд ташкилий камчиликлар шу кўрсаткичга олиб келганлиги маълум бўлди. Компьютер билан таъминланганлик, жисмоний тарбия дарсларини самарали олиб бориш учун спорт майдони ва залининг қониқарли аҳволда эмаслиги бунга сабаб дейишга асос бўлади. 5-кластерда ҳам бошқа кластерларга қараганда сифат кўрсаткичининг самарадорлиги ўрта даражада бўлганлиги аниқланди. Бу кластердаги тажриба-синов иши давомидаги фаолият таҳлил қилинганда, мазкур кластер тажриба гуруҳлари иштирокчилари тажриба-синов иши методикасини яхши ўзлаштирмаганлиги маълум бўлди. Бошқа кластерлар билан киёслаганда 5-кластерда мактаб ўқитувчиларига бериладиган юкламаларнинг кўплиги, ўқитувчининг тажриба-синов ишидаги лойиҳа ва дастурлар методикасини, услубий тавсияларни чуқур англамаганлигидан деб белгиланди.

Минтақалар кесимида Наманган вилояти кластери тажриба гуруҳининг кўрсаткичи 67,7 % ни, Сурхондарё вилояти 76 % ни, Тошкент вилояти эса, 74 % ни ташкил этди. Бу жараён таҳлил қилинганда баъзи минтақаларда тажриба-синов ишини ташкил этишда бир оз масъулиятсизликка йўл қўйилганлиги, тажриба жараёнида таълим самарадорлигини таъминловчи омиллардан мақсадли, унумли фойдаланишга жиддий эътибор

берилмаганлиги, ўқувчиларга интенсив таълим бериш, уларда пухта билимни шакллантириш йўналишида самарали таълим шакллари танланмаганлиги маълум бўлди. Шунга қарамасдан, тажриба-синов ишининг умумий натижалари назорат гуруҳларига нисбатан юқори кўрсаткичи билан фарқланди.

Бундан умумтаълим мактабларида таълим самарадорлигини ошириш учун ишлаб чиқилган лойиҳа дастурлар асосида дарс машғулотларини олиб бориш натижасида ўқувчиларнинг ўқув фаолияти маълум миқдорда фаоллашган, деган хулосага келиш мумкин.

Учинчи боб бўйича хулосалар

Кластер ёндашуви асосида умумтаълим муассасалари таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик самарадорлигини аниқлаш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишлари натижалари юзасидан қуйидагича хулосаларга келинди.

1. Тадқиқотда умумтаълим муассасаларининг таълим самарадорлигини янги инновацион ёндашувлар асосида ошириш ва улардан амалий фойдаланиш методикаси тажриба-синовдан ўтказилиб, унда таълим жараёнлари самарадорлиги юқори кўрсаткичларга чиққанлигини амалда кўришдан иборат эди. Тажриба-синов иши Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти ва Халқ таълими бошқармаси томонидан тасдиқланган ва амалиётга тавсия этилган Педагогик таълим инновацион кластери маркази тавсияси асосида ишлаб чиқилган “Таълим самарадорлигини ошириш”, “Иқтидор” ва “Инноватор мураббий” дастур ва лойиҳалари асосида амалга оширилди. Республикамизнинг умумтаълим муассасаларида таълим кластер тузилмаси асосида таълим самарадорлигини ошириш мақсадида ўқув машғулотлари олиб бориш, ўқувчилардаги иқтидорни аниқлаш ва такомиллаштириш бўйича ўтказилган тажриба-синов иши таълим самарадорлигига катта таъсир кўрсатади.

2. Тажрибанинг шакллантирувчи босқичида назорат гуруҳининг таълим самарадорлигини ошириш бўйича кўрсаткичлари тажриба гуруҳи

кўрсаткичларидан сезиларли даражада орқада қолганлиги минтақавий даражада барча таълим муассасаларида таълим сифатини оширишда кластер тузилмасини жорий этиш зарурлиги ва самарадорлигини тасдиқлади.

3. Тажриба гуруҳлари муассасаларда кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим самарадорлигини ошириш моделини тажриба-синовдан ўтказиш бўйича аниқ белгиланган фаолиятни олиб бориш, ишлаб чиқилган дастур, лойиҳалар орқали респондентлар компетентлигининг ривожланиши тажриба кўрсаткичлари ва натижаларининг юқори кўтарилишига имкон берди.

4. Тадқиқотда диаграмма, жадвал, расмлар кўринишида тақдим этилган тажриба-синов иши муассаса, шаҳар, вилоят миқёсида истиқболли натижага йўналтирилган сифатни бошқариш ва самарадорлигини ошириш қарорларини ўзгартириш ва такомиллаштириш, умумтаълим тизимининг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилишга хизмат қилади.

УМУМИЙ ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

“Кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш” мавзусидаги диссертация бўйича олиб борилган илмий тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Таълим самарадорлигини ошириш бўйича тадқиқотлар ҳажмининг ортиши таълим муассасалари сифат даражаларини аниқлаш, уларда минтақа миқёсида сифат кўрсаткичларининг мониторинг қилиниши натижасида таълим субъектлари ўртасида яратиладиган рақобат майдони таълим самарадорлигини ошириш имконини беради.

2. Таълим самарадорлигини оширишга замонавий ёндашувларнинг татбиқ этилиши уни субъективлик, таркиб, тузилиш, ривожланиш, шахс эҳтиёжларини мувофиқлаштириш каби хусусиятлар орқали давлат ва жамиятни ўзаро боғлиқликда инсонпарварлик, узлуксизлик, тараққиёт ва демократлаштириш ғояларига асосланган замонавий таълимнинг янгилалиши ва ривожланишини белгилаб беради.

3. Таълимни кластерлаштиришнинг назарий ва амалий асосларини ишлаб чиқиш натижасида минтақанинг таълим сифати менежменти, таълим мазмуни таркибининг асосий хусусиятларини ҳар томонлама янгилаш ва ривожлантириш имкониятлари ортади.

4. Кластер моделини умумий ўрта таълим тизимига татбиқ этиш шартларининг аниқланиши ва уларнинг жорий этилиши таълим муассасалари фаолияти самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

5. Таълим соҳасида мақсадга йўналтирилган, интеграцион тузилишга эга бўлган умумий ўрта таълим самарадорлигини оширишнинг янги моделларида интеграцион педагогик ва технологик ёндашувларни жорий этишга инновацион самарали механизм сифатида қаралиши мақсадга мувофиқ.

6. Таълим кампусидаги муассасаларнинг умумий мақсади ва хусусий манфаатидан келиб чиқиб белгиланадиган ижтимоийни таъминлаш ва ривожлантириш ўқувчиларни истеъдод, қизиқиш, қобилият, иқтидор

хусусиятларига кўра тўғри касбга йўналтириш орқали олиб борилиши таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатади ва бу юқори самарадорликка эршиш имкониятини оширади. Бу жараённинг узвийлик ва изчилликда ташкил қилиниши жамият эҳтиёжларига мувофиқ рақобатбардош кадр тайёрланишини таъминлайди. Тадқиқот натижалари умумий ўрта таълим мактаблари таълим сифатини оширишда педагогик таълим кластери моделини амалиётга жорий этиш зарурати мавжудлигини кўрсатди.

7. Кластер ёндашуви асосида олий таълимнинг илмий салоҳиятини умумтаълим мактабларига йўналтириш асосида ўқув жараёнларини ташкил қилиш бўйича танланган ўқитиш методика ва ёндашувлари натижасида самарадорлик кўрсаткичи 13% ни ташкил қилди.

Бу билан диссертация мақсадининг тўғри қўйилганлиги, ишлаб чиқилган илмий-назарий асосларнинг тўғрилиги, уни амалиётга жорий этиш борасида таклиф этилган тавсияларнинг асосли эканлиги, тажриба-синов жараёнида қўлланган метод ва усулларнинг самарали эканлиги далилланди.

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Ўқув режа ва дастурларни таълим кластери ижтимоий буюртма истеъмолчиси талаблари ва улардаги илм, фан ҳамда технологик янгиланишлар асосида такомиллаштириб бориш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда барча умумий ўрта таълим муассасаларида 7-синфдан бошлаб вариатив ўқув режалар асосидаги таълимни ташкил қилиш лозим.

2. Муассаса таълим сифати ва мактаб битирувчиларини баҳолашда истеъмолчилар иштирокини кенгайтириш, таълим сифатини таъминлашда уларни жалб қилишнинг инновацион таълим хизматларини йўлга қўйиш зарур.

3. Таълим соҳасидаги кадрларга бўлган талаб ва таклифларни инобатга олган ҳолда олий таълим тизимида умумий ўрта таълим муассасалари билан ҳамкорликда таълимнинг назарий қисми билан биргаликда амалий қисмни

ҳам ижтимоий буюртма истеъмолчилари талабларини таъминлашга қаратилган дуал таълим жараёнини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

4. Таълим кластери субъектлари ўртасидаги мақсадли ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни ривожлантириш орқали таълим оловчиларнинг касб танлаши бўйича етарли маълумотлар бериш тизимини такомиллаштириш, касблар нуфузини ошириш ва бунда юзага келадиган психологик тўсиқларни бартараф этиш лозим.

5. Таълим кластери субъектлари фаолиятининг сифатини мониторинг қилишда истеъмолчилар иштирокини кенгайтириш зарур.

6. Замонавий рақобатбардош кадрларни тайёрлаш мақсадида Республика даражасидаги таълим кластерини ташкил қилиш, бунга ваколатли давлат органларини жалб қилиш, босқичма-босқич ресурслар ҳажминини ошириб бориш лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни. Тошкент ш., 2020 йил 23 сентябрь, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон.
2. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль. –Б.39.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5313-сон фармони, 2018 йил 25 январь.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5538-сон фармони, 2018 йил 5 сентябрь.
5. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. ПФ-5712-сон. 2019 йил 29 апрел. www.lex.uz.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 14 март, ПҚ-2829-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909-сон.
8. 2017 йил 30 сентябрь; Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-3304-сонли қарори, 2017 йил 30 сентябрь.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 30 сентябрь, ПҚ-3305-сон.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон. 2018 йил 5 июнь.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Таълим сифатини назорат қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4119-сон қарори, 2019 йил 16 январь.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини ривожлантириш, иқтидорли болаларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш мақсадида “Президент мактабларини очиш” тўғрисида”ги ПҚ-4199-сон қарори 2019 йил 29 феврал.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли қарори, 2017 йил 6 апрель.

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 304-сонли қарори, Тошкент ш., 2017 йил 22 май.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 апрелдаги “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 213-сон қарори, Тошкент ш., Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.04.2021 й.

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги “Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги Халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 997-сонли қарори.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4884-сон қарори 2020 йил 6 ноябрь.

18. Ўзбекистон Республикаси Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси// Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги // 28.12.2018 й.

19. Таълим бўйича Бутунжаҳон форуми. Якуний ҳисобот. –Дакар, Сенегал, 2000 йил 26-28 апрель.

20. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 8 декабря 2011 г. № 2227-р “О Стратегии инновационного развития РФ на период до 2020 года”.

Монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар

21. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликда янги технологияларнинг ўрни // “infoCOM,UZ” журнал. -2005. №7, -Б. 42-43 .

22. Абдуллаева Н.М. Интеграционный метод обучения в школах и его особенности / Н. М. Абдуллаева. - Текст : непосредственный, электронный // Молодой ученый. 2018. № 12 (198). - С. 141-142.

23. Авазбоев А.И. Талабаларда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг самарали йўллари // Замонавий таълим. 2018. №8. –Б. 21.

24. Акбаров Б. Кластер тизими умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида касбий тафаккурни шакллантиришнинг асосий омилли сифатида // Халқ таълими. 2019. № 4. –Б. 106..

25. Ашихмина Я.Г. Интеграционные проекты в современной России: виды и характеристики // Научный ежегодник института философии и права УрОРАН. – 2010. Вып. 10. – С.193-203.

26. Барышникова М.Ю., Симонов А.В., И.И. Чиннова И.И. Роль образовательных кластеров в подготовке специалистов инженерно-технического профиля в интересах развития приоритетных отраслей экономики / Научный журнал “Инновации в образовании”, № 4 апрель 2014г., ISSN 1609-4646, -С. 5 – 16.

27. Белянкова Н.М. Интеграция естественно-научного и гуманитарного образования как фактор образования личности / Н.М. Белянкова // Нач. шк. 2004. - № 9. -С. 56-62.
28. Боброва С.Я., Жукова Н.В., Ярлова В.В. Актуальные вопросы формирования кластеров как инструмента повышения конкурентоспособности региона // Фундаментальные исследования, 2007. № 12. –С. 45-49.
29. Болотов В.А. Единый государственный экзамен как элемент становления системы независимой оценки качества образования в Российской Федерации / Вестник образования.- 2004. -№23 .-С.15-25.
30. Варченко Е. И. Управление качеством образования в образовательном учреждении // Молодой ученый. 2013. № 3. -С. 471-474.
31. Воронин Д.М., Мишина О.С. Критерии эффективности образовательной организации как основа оценки и повышения качества образования // Перспективы Науки и Образования/ Международный электронный журнал. 2018. 5 (35). - С. 18-25.
32. Газман О.С., Вейсс Р.М., Крылова Н.Б. Новые ценности образования: Содержание гуманистического образования. -М.: Инноватор.- 1995. - №2 -103с.
33. Гордеева А.Н., Пучкова М.В. Правовое обеспечение интеграции науки и образования // Закон. 2006, № 4.
34. Горшунова Н.К., Медведев Н.В. Роль инновационных педагогических технологий в повышении качества высшего медицинского образования // Международный журнал экспериментального образования. – 2009. – № 6.
35. Гуров В. Качества образования в негосударственных вузах // Высшее образование в России № 6, 2004. – С. 149-152.
36. Давыдова Н.Н., Игошев Б.М. и др. Образовательный кластер как системообразующий компонент региональной модели непрерывного педагогического образования, Педагогическое образование в России, 2014. № 10. - С. 75.

37. Эшчанов Р., Lamers J., Бобожонова Г., Бекчанов Д. Priority challenges of education sector reforms in modernizing Uzbekistan // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 12, 2019. -P.92-97.

38. Жуманов А.А. Олий таълим муассасалари ўқув-тарбия жараёнида фанларичра ва фанлараро интеграциясини таъминлашнинг педагогик-психологик масалалари / Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. 2019, № 12. –Б. 237-241.

39. Игнатова В.А. Интеграция и дифференциация как универсальные категории науки и их отражение в теории и практике естественнонаучного образования. Образование и наука. 2013;1(2): - С. 3-17.

40. Игнатова В.А., Трушников Д.Ю. Региональная кластеризация образовательных систем как актуальная проблема социологии образования // Актуальные проблемы социологии молодежи, культуры и образования: материалы международ. конф / под общ. ред. Ю. Р. Вишневого. – Т. 3. – Екатеринбург : УГТУ–УГПИ, 2010. – С. 135-138.

41. Истомина Н.Б. Заяц Ю.С. Практикум по методике обучения математике в начальной школе. –М.: Смоленск «Ассоциация XXI век» 2009. -С. 144.

42. Кашекова И.Э. Технология интеграции и конвергентности с искусством в предпрофильном и профильном образовании. Институт художественного образования российской академии образования электронный научный журнал М.: “Педагогика искусства”, 2008. № 1

43. Кедров Б.М. О синтезе наук // Вопросы философии, № 3, 1973. - С. 81-85.

44. Корчагин Е.А. Социальное партнерство как механизм управления образовательным кластером // Инновации в образовании. 2007. № 6.

45. Косарев Р.А. Управление качеством обучения как педагогическая проблема // Материалы VII Международной студенческой научной конференции “Студенческий научный форум” 2015.

46. Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый. - 2017. № 15.2. - С. 95-97.
47. Кривых С.В. Кластерный подход в профессиональном образовании / С.В.Кривых // академия профессионального образования. -2014. -№ 3-4. - С. 7-13.
48. Лекторский В.А. Человек и культура. Ибранные статьи // монография . СПб. 2018. –С. 640.
49. Мухамедов Г.И. Педагогик таълим инновацион кластери: эҳтиёж, зарурат, натижа // “Халқ сўзи” 15 февраль 2019 йил. <http://xs.uz/uzkr/post>.
50. Мухамедов Г.И, Хўжамкулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери / монография -Т.: Университет, 2020. 280 б.;
51. Овсиенко Л.В., Зимина И.В., Клинцева Н.Н. Сетевое взаимодействие в рамках социального партнерства, реализуемого научно-образовательным кластером. Журнал “Высшее образование в России”, Издательство: Московский государственный университет печати им. Ивана Федорова (Москва), № 12, 2013. -С. 55-59.
52. Осечкина Л.И. Кластерный подход как условие повышения эффективности деятельности вуза / Л.И.Осечкина// Высшее образование в России. -2012. -№8-9. –С.73-76.
53. Панасюк В.П. Моделирование региональной системы управления качеством образования на основе процессного подхода / В.П.Панасюк // Управление качеством образования: теория и практика эффективного администрирования. - 2008. - № 2. –С. 71-92.
54. Полянкина С.Ю. Понятие интеграции в категориальном аппарате философии образования. Интеграция образования. Научно-методическая журнал.- М.: 2013. № 2(71). - С. 76-82.
55. Раджиев А.Б. Ўзбекистон Республикаси умумтаълим муассасаларининг миллий рейтинглари // 3112-рақам билан Адлия Вазирлигидан рўйхатдан ўтган. 2018 йил 29 декабр.

56. Ракитов А. И. Интеграция образования и науки как глобальная проблема // Интеграция образования. 2016. Т. 20, № 3. -С. 331–341.

57. Сидорин А.В. Система формирования кадрового потенциала высокотехнологичных отраслей промышленности на основе кластерного подхода / А.В.Сидорин // Интернет- журнал “Науковедение”. -2012, -№ 4. –С.1-7.

58. Степин В.С. Саморазвивающиеся системы и философия синергетики / В.С. Степин /Материалы Международной конференции “Путь в будущее -Наука, глобальные проблемы, мечты и надежды” , 2007, - С. 24-38.

59. Субетто А.И. Качество образования: проблемы оценки и мониторинга / А.И.Субетто // Образование. 2002, № 2. С. 18-21.

60. Тошпулатова М.И. Методика совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов. / Наука и мир. Россия, -Волгоград, 2014, № 10 (14). – С.78-80.

61. Тошпулатова М.И., Аъзамова Б.М.. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларни математик тафаккурини ривожлантиришда интегратив ёндашув // НамДУ илмий ахб-маси. Наманган. 2019, № 12. - Б. 173.

62. Тоштемирова С.А Кластер ёндашуви асосида минтақавий таълим тизимини бошқариш // Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. Тошкент. 2019, № 11.- Б.362.

63. Тожхонов А. Интегративный принцип организации обучения учителей начальных классов // Бошланғич таълимда интеграциявий-инновацион ёндашувлар. Т.: 2019, № II. - Б. 170.

64. Тўракулов Х.А. Тажриба-синов ишларининг мазмун-моҳияти // “Фан, таълим ва амалиёт мажмуасининг долзарб муаммолари”. -Т.: “Фан ва технология”, 2013, № 8 –Б. 7-8.

65. Фроловская М.Н. Становление профессионального образа мира педагога на основе кластерного подхода / М.Н. Фроловская // Инновационные технологии в науке и образовании: сб. статей II ПНМК, Пенза, 23 янв.

2017 г. / МЦНС “Наука и Просвещение”; под общ.ред. Г.Ю.Гуляева (и др.). – Пенза, 2017. - С. 210-212.

66. Хамракулов Ж. Сифатли таълим - иқтисодий тараққиёт пойдевори // Иқтисодиёт ва молия. Тошкент. 2011, № 11. Б. – 50.

67. Ходжамкулов У.Н. Педагогик таълим кластери илмий-педагогик муаммо сифатида // Замонавий таълим. –Т.: 2019, № 10 (83). –Б. 10-15.

68. Цихан Т.И Кластерная теория экономического развития // “Теория и практика управления”, 2003, № 5.

69. Черданцев С.М. О мерах по совершенствованию профессионально-практической подготовки специалистов в сфере государственного и муниципального управления: доклад на расширенном заседании Совета по вопросам кадровой политики при полномочном представителе Президента РФ в Сибир. федерал. округе 31 мая 2012 г. –С. 10.

70. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и общества в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума. Белгород. 24-26 окт. 2006 г.

71. Шарай Н. Кластерный подход в интеграции, “УГ Москва”, № 15 от 14 апреля 2015 года.

72. Юлдашев М.А. Таълим сифати менежментининг таъқи ва ички назорат механизмлари // Илм ҳам жамият. –Нукус. 2016, - № 1. – Б. 88-90.

73. Якибова Д.Ш. Бошланғич таълимда интеграция – интеллектуал тараққиёт омили сифатида // Замонавий таълим. 2016, № 11. –Б. 73-78.

74. Koshanova N.M. Teacher actions in professional direction of secondary school children // European Science Review 2020, № 3–4. - P. 26.

75. Mardonov, Sh., Khodjamkulov, U., Botirova, Sh., & Shermatova, U. (2020). The Need to Educate Young People with the Spirit of Patriotism in the Context of Globalization. Journal of Critical Reviews, 7(12), P. 166-169.

76. Mardonov, Sh., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and Mechanisms of Action of The Educational Cluster. *International Journal of Psychological Rehabilitation*, 27(07), - P. 8104-8111.

77. Маршалл А. Принципы политической экономии: монография / А.Маршалл. – Москва: Директ-Медиа, 2012. - 212 с.

78. Mukhamedov, G., Khodjamkulov, U., Shofkorov, A., & Makhmudov, K. (2020). Pedagogical Education Cluster: Content and Form. *Theoretical & Applied Science*, 01(81), - P. 250-257.

79. Toshtemirova, S. A. (2020). Factors Affecting the Quality of Education and the Importance of the Education Cluster to Address Them. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(4), - P. 151-156.

80. Usarov. J. Using Teaching Methods for Development Student Competencies // *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 2019. 15(1), -P. 272-274.

81. Khodjamkulov, U. (2020). Necessity and Conditions for Forming a Cluster of Pedagogical Education (on the Example of the Education System of Uzbekistan). *European Journal of Research and Reflection In Educational Sciences*, 8(4), - P. 133-137.

82. Khodjamkulov, U., Botirova, Sh., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters. *Journal of Critical Reviews*, 7(12), - P. 243-247.

Бошқа адабиётлар

83. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари / пед. фанлари докт. дисс. –Т.: 2006. - 265 б..

84. Абдуллаев Ю.Н. Хорижда олий таълим: тажриба ва тараққиёт йўналишлари. –Т. Ўзбекистон. 1999, - 200 б.

85. Абдурахманов О.К. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси. -Т.: Фан ва технология. 2014. - 23 б.

86. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари: Пед.фан.док... дисс. – Бухоро, 2002. – 276 б.
87. Анисимов П.Ф. Регионализация среднего профессионального образования (вопросы теории и практики) / П.Ф. Анисимов - М: Высшая школа, 2002. - 224 с.
88. Архангельский С. И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе. М. : Высшая школ, 1976.
89. Атаева Н., Салаева М., Ҳасанов С. Умумий педагогика. Дарслик. II-китоб. Тошкент. 2013. – Б. 159-160.
90. Аҳлидинов Р.Ш. Мактабни бошқариш санъати. – Тошкент: Фан, 2006. - 206 б.
91. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. М.: Педагогика, 1989, -560 с.
92. Бегимкулов У.Ш. Олий педагогик таълим тизимида замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини жорий этишнинг илмий-педагогик асослари // пед.фанлари доктори дисс. – Т.: ТДПУ, 2007. – 250 б.
93. Беспалова Л. Что такое кластер? URL: <http://siok.rightside.ru/siok/> 2009-12-01-06, - С. 24-41.
94. Вахобов М.М. Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш // педагогика фанлари доктори дисс. –Т., 2016. - 260 б.
95. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века - М.: Совершенство, 1998. – 345 с.
96. Голиш Л.В. Проектирование и планирование педагогических технологий // серия “Современные технологии обучения”. Издю 2-е. –Т.: ТГЭУ. 2010, - 151 с.
97. Горемыко М.В. Управление качеством общего образования региона на основе кластерного подхода // Дис.канд.пед.наук. - Москва, 2010. – 250 с.

98. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. –М., 2004. - 175 б.
99. Данилюк А.Я. Теория интеграции образования. – Ростов на/Д.: 2000. - 440.с.
100. Домбровская М.А. Мониторинг качества обучения в учреждениях профессионального образования региона в условиях рыночной экономики: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.08 / М.А. Домбровская М., 2002. - 175 с.
101. Джураев А.С. Малака ошириш жараёнида тингловчиларнинг касбий малакасини ривожлантиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори дисс. автореф. Самарқанд, 2019. – 52 б.
102. Джураев Р.Х., Турғунов С.Т. Таълим менежменти. –Т.: “Voris Nashriyot”, 2006. -263 б.
103. Захидова Г.Э. Ишлаб чиқаришни кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш услубиёти. -Т.: Фан, 2016.
104. Зиёмухамедов Б. Педагогика // Ўқув қўлланма. Тошкент. “Турон-икбол”. 2006 .-Б. 10.
105. Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси / дарслик –Т.: Фан ва технология, 2008. - 288 б.
106. Ибрагимов Г.И. Формы организации обучения в педагогике и школе. -Казань, 1994. - 168 с.
107. Иноятов У.И. Теоритические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже // автореферат. дисс. докт.пед.наук. –Т.: 2004. –С. 44.
108. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Таълим менежменти. – Тошкент, 2006. – 73 б.
109. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь. –М.: Академия, 2001. –С. 176.
110. Коменский Я.А. Буюк дидактика. –Т.: Ўқитувчи. 1977. –Б. 338.
111. Кондаков Н.И. Логический словари-справочник. – М.: 1976.

112. Красиков А.С. Оценка качества труда руководителя сферы образования. Ученое пособие. Российская академия образования. Вологодский Институт развития образования. - Санкт-Петербург, 2006. - С. 43.
113. Кривых С.В., Макареня А.А. Педагогическая антропозкология. Педагогика жизнедеятельности. – СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2003. – С. 82.
114. Кузьмина Н.В., Кухарев Н.В. Психологическая структура деятельности учителя: /Тексты лекций /. Гомель: Гом. гос. ун-т, 1976. - 57 с.
115. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. – Москва: «Высшая школа», 1991. – 223 с.
116. Леонтьев А.В. Концепция развития регионального рынка образовательных услуг / А.В. Леонтьев, П.Н. Осипов. Казань, 2006. - 33 с.
117. Ломакин Т.Ю. Современный принцип развития непрерывного образования. –М.: Наука, 2006. - 221 с.
118. Мавлонова Р.А. Бошланғич таълимнинг интеграциялашган педагогикаси. Методик қўлланма. – Т.: Низомий номидаги Тошкент давлат университети, 2005.
119. Мавлонова Р. А., Рахмонқулова Н. Х. “Бошланғич таълимни интеграциялашнинг педагогик технологияси” Ташкент, Илм зиё, 2009.
120. Максимова В.Н. Интеграция в системе образования. СПб.: ЛОНО, 2000. - 82 с.
121. Мардонов Ш.Қ. Янги таълимий қадриятлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. – Т.: Фан, 2006. – 232 б.
122. Маҳмудов М.Ҳ. Таълим эталони. –Бухоро, 1999. - 55 б.
123. Маҳкамов С.Т. Тарих таълимида курслараро узвийликни таъминлашнинг дидактик асослари // пед. фанлари номз. дисс. – Т.: 2005. –Б. 180.
124. Мигранян А.А. Конкурентный потенциал стран СНГ в формате региональной интеграции (на примере стран ЕАЭС). -М.: Институт экономики РАН, 2015. - 65 с.

125. Мусурмонов О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини ривожлантиришнинг педагогик асослари // дис.пед.фан.д-ри. –Т.: 1993. -364 б.
126. Мусурманов Р. Педагогик тажриба-синов ишларини ташкил этиш ва бошқариш. –Т.: “Фан ва технология”, 2011. - Б. 144.
127. Мухамедов Ғ.И, Хўжамкулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери. -Т.: Университет, 2020. - 280 б.
128. Мухаметзянова Г.В., Пугачева Н.Б. Кластерный подход к управлению профессиональным образованием. Казань: 2007, - 144 с.
129. Назарова О.Л. Управление качеством образовательного процесса профессионально-педагогического колледжа. Учебно-метод. пособие. / Назарова О.Л. – Магнитогорск: МаГУ, 2003. – С .81.
130. Новиков А.М. Российское образование в новой эпохе / Парадоксы наследия, векторы развития. –М.: — “Эгвес”, 2000.
131. Огурцов А.П. Образы образования. Западная философия образования. XX век/А.П. Огурцов, В.В. Платонов. СПб: РХГИ, 2004. - 520 с.
132. Поздеева Т.М. Организация воспитательной работы в школе // Фестиваль педагогических идей “Открытый урок” [сайт] / Издат. дом “Первое сентября”.
133. Поташкин М.М. Управления качеством образования // пед ред. М.Поташкина. 2003. - 448 с.
134. Рахимов О.Д. “Таълим сифати – ҳаёт сифати” // Ўқув-услугий кўлланма. Қарши. 2015. - Б. 10.
135. Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования. Изд. 4-е, стереотипное. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 95 с.
136. Сластенин, В.А., Исаев, И.Ф., Мищенко, А.И, Шиянов, Е.Н. Педагогика: Учеб. пособие для студ. пед. учебных заведений / Под ред. В.А. Сластенина.М.: Школа-Пресс, 1997. - 512 с.

137. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские. / Пер. с англ. под ред. Н. А. Рубакина. — Мн.: Современный литератор, 1998. - 1403 с
138. Тилакова М.А. VIII-IX синф ўқувчиларида синфдан ташқари машғулотларда креатив қобилиятларни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори дисс.. Чирчиқ, 2019. —Б. 190.
139. Тоштемирова С.А. Умумтаълим муассасаларида таълим кластерини жорий қилишнинг назарий асослари ва амалий жиҳатлари // Услубий қўлланма. —Т.: 2020. - 75 б.
140. Третьяк В.П. Кластеры предприятий. —М.: 2006. —С. 132.
141. Тюнников Ю.С. Политехнические основы подготовки учащихся проф тех училищ. Автореф. дисс. . докт. пед. наук. — Казани:1990. — С. 21.
142. Умаралиева М.А. Инновацион ёндашувлар асосида умумий ўрта таълим муассасалари ўқитувчилари касбий компетентлигини ривожлантириш технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори дисс.. астореф... — Тошкент, —Б. 47.
143. Ушинский К.Д. Сочинение. — М.: Изд-тво АПН РСФСР, 1949. Том 6. — 414 с.
144. Файзуллаева Г.Ш. Адабий таълим узвийлиги асосида ўқувчиларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш (V-IX синфлар мисолида): пед. фан. фалс. док. дисс. автореф... — Самарқанд, 2019. - 46 б.
145. Ходжамкулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари // педагогика фанлари доктори дисс.. — Чирчиқ, 2020. - 270 б.
146. Хўжамқулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тасниф // илмий рисола. —Т.: 2019.
147. Хўжамқулов У.Н. Мактаб-лаборатория // Услубий қўлланма —Т.: 2019.
148. Чепиков М.Г. Интеграция наук - М.: Мысль, 1988. -135 с.

149. Шамова Т.И., Давыденко Г.Н., Шибанов Г.Н. Управление образовательными системами –М.: Академия, 2002, - 384 с.

150. Шамова Т.И. Управление образовательными системами: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений // Т.И. Шамова, Т.М. Давыденко, Г.Н. Шибанова: под ред. Т.И. Шамовой. -3-е изд., стер. – М.: Издательский центр “Академия”, 2006. - 384 с.

151. Шишов С.Е., Кальней В.А. Мониторинг качества образования в школе. Учебное пособие. Москва. Россий-ское педагогическое агенство. 1998. - 354 с.

152. Шмырева Н. А., Губанова М. И., Крецан З. В. Педагогические системы: научные основы, управление, перспективы развития // Учеб. пособие М-во образования Рос. Федерации. Кемер гос. ун-т. Меж вуз. каф. общ. и вуз. педагогики. - Кемерово : Кемер. гос. ун-т, 2002. - 119 с.

153. Юдин Б.Г. Интеграция общественных, естественных и технических наук: основные проблемы и тенденции. Научно-аналитический обзор. М., 1987;

154. Юлдашев М.А. Халқ таълими ходимларининг малакасини оширишда таълим сифати менежментини такомиллаштириш // Педагогика фанлари док.дисс.. Тошкент. 2016. –Б. 14.

155. Ялов Д.А. Кластерный подход как технология управления региональным экономическим развитием // Компас промышленной реструктуризации. 2004. № 2.

156. Қурбонов Ш., Сейтҳалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. – Тошкент. “Турон-иқбол”, 2006. - Б. 101.

157. Исикава К. Японские методы управления качеством /// сокр. Пер. с.англ / К. Исикава –М.: Экономика, 1988. –С. 215.

158. Lerner, Richard M. (2016). Cognitive and Moral Development, Academic Achievement in dolescence.doi:10.4324/97802.

159. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980, - 454 pp.

160. Sandhya Khedekar. Educational Managment, TSCER III.1 Function of Education Managment. 2007. - P. 11.
161. Solvell O., Lindqvist G., Ketels C. The Cluster Initiative Greenbook, 2003. Электронный ресурс: [https:// www.hhs.se/contentassets](https://www.hhs.se/contentassets)
162. Haken H. Synergetik. Springer-Verlag Berlin Heidelberg New York, 1982, ISBN 3-8017-1686-4

ИЛОВАЛАР

1-илова

Таълим сифатини аниқлаш индикаторлари ва баҳолаш мезонлари²

№	Таълим сифатини аниқлаш индикаторлари ва баҳолаш мезонларидаги интеграцион сифат	
1.	ДТС ва ўқув дастурларини самарадорлиги ва мақсадга мувофиқлиги	
2.	ДТС, ўқув дастурлари, ўқув-услубий манбалар ва ўқув жараёни иштирокчилари компетенцияларининг узвий алоқадорлиги	
3.	Услубий ва ташкилий инновацион фаолият	
4.	Янгича инновацион ёндашувларнинг таълим олувчилар натижалари сифати ва билимдонлик даражасига таъсири	
5.	Таълим муассасаси ўқув жараёнларининг моддий-техник бахза билан таъминланганлик даражаси	
6.	Таълим муассасаси бўғинлари мақсад ва вазифаларининг уйғунлиги	
7.	Таълим тизимининг бошқарув, педагогик ва услубий каби таркибий қисмларининг ахборотлаштирилиши, фойдаланиш учун ишончли ва қулайлиги	
8.	Таълим муассасаси томонидан ишлаб чиқилган манбалар даражаси, яъни унинг услубий қувватини ташкил этувчи кўрсаткичлари	таълим муассасаси томонидан ишлаб чиқилган ўқув дастурлари
		услубий ва дидактик таъминотнинг яратилганлиги
		тажрибадан ўтказилган ташхисловчи услубий кўрсатмалар
		сифатни таъминловчи инновацион ғоялар мажмуи
		услубий ишларнинг ташкилий жиҳатдан кўриб чиқиш, илғор тажрибаларни аниқлаш, ўрганиш, оммалаштириш
9.	Ахборот-услубий ва таълим-технологик кўрсаткичлари	таълим муассасасини баҳолашда эксперт хулосаси
		ўтказилган тажриба натижалари материаллари
		мақсадга мувофиқлик даражаси бўйича ўтказилган кенгашлар, йиғилишлар, ҳисоботлар
		таълим жараёни иштирокчилари кесимида ўтказилган услубий семинар материаллари

² Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

10.	Таълим муассасаси моддий-молиявий ресурслар даражаси	таълим муассасасида алоҳида тадбирларининг молиялаштириш имконияти	
		таълим муассасаси моддий- техник базаси ҳолати	ўқув жараёни материалларига тегишли
			бошқарув ва синф хоналарининг компьютер, аудио-визуал техникалар билан таъминланганлиги
			лаборатория жиҳозлари билан таъминланганлиги
			таълим муассасасининг алоқа воситалари билан таъминланганлиги
			ўқув-услубий адабиётлар, дарсликлар билан таъминланганлиги
			спорт майдончалар, заллари, инвентарлари билан таъминланганлиги
		масофавий таълим ташкил этиш учун моддий-техник базанинг мавжудлиги	
11.	Ўқув жараёнининг сифат кўрсаткичлари	жараённи ташкил қилишнинг ва мақсадининг аниқлиги	
		ДТС, ўқув талаб ва меъёрларига мувофиқлиги	
		ўқув режа ва дастурларнинг бажарилиши	
		ўқув жараёни иштирокчилари фаолиятининг тўғри йўлга қўйилганлиги	
		иштирокчилар фаолияти учун ижтимоий- руҳий соғлом муҳитнинг мавжудлиги	
		жараён иштирокчилари саломатлигига ўқув юкламаларининг таъсири	
12.	Ўқув жараёнининг таҳлил қилиш кўрсаткичлари	таълим муассасаси бошқарув иштирокчилари ва услубчиларнинг ўқув жараёни сифатига берган баҳоси	
		дарс жараёнининг дидактик таъминоти даражаси	
		дарс жараёнининг технологиялаштирилганлик	

		даражаси	
		Ўқув жараёнининг ДТС ва дидактик меъёрларга мувофиқлиги	ўқув жараёни иштирокчиларининг тўлиқлиги
			таълим берувчи ҳафталик юкламасининг тўғри тақсимланганлиги
			ўқув жараёни учун техник воситалар билан таъминланган майдоннинг ажратилиши
			ўқув жараёни фанлар кесимида услубий ёрдам кўрсатувчи ахборот-ресурс маркази мавжудлиги
		синфдан ташқари ўқув ишларининг тўғри ташкил қилинганлиги	
		ўқув жадвали, ўқув дастури, тақвим режанинг амалда бажарилганлиги	
13.	Таълим жараёнида тарбиявий кўрсаткичлари	ўқув жараёнидаги ижтимоий-руҳий ҳолатнинг қулайлик даражаси	
		таълим иштирокчиларининг ижобий ҳаракатчанлиги	
		тарбиянинг шахсий йўналтирилганлиги	
		таълим жараёнига тарбия ташкилий шакллари хам мослаштириш	
		тарбиявий ишларнинг моддий-техник таъминланганлиги	тарбиянинг комплекс режаси ишлаб чиқилганлиги
			тарбияга доир кодекслар, эслатмалар, ҳужжатларнинг мавжудлиги
			таълим муассасаси одоб-ахлоқ қоидалари ишлаб чиқилганлиги
			таълим жараёни иштирокчилари учун

		иждодий танловларнинг Низомлари мавжудлиги	
		тарбиявий ишларнинг тўғри режалаштирилганлиги ва бошқарилиши	
		тарбиявий ишларнинг назорат механизмлари мавжудлиги	
		тарбиявий ишларни таҳлил қилиб бориш даражаси	
		таълим муассасасида тарбиявий ишларнинг изчиллиги ва мунтазамлиги	
		таълим жараёни иштирокчиларида таълим- тарбия таъсир кўрсатиш имкониятларидан фойдалана олиш қобилияти мавжудлиги	
		тарбиянинг барча турларига эътибор қаратилганлиги	маънавий тарбия
			ахлоқий тарбия
			жисмоний тарбия
			эстетик тарбия
			экологик тарбия
		тарбиявий ишларда ҳамкорликнинг тўғри йўлга қўйилганлиги	умумтаълим муассасаси жамоаси
			ота-оналар ҳамкорлиги
			васийлик кенгашлари иштироки
			маҳалла фаоллари иштироки
			ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари иштироки
		соғлом турмуш тарзининг йўлга қўйилганлиги	
		тарбия шаклларининг миллий менталитетимиз ва таълим оловчилар талабларига мослиги	

**Таълим сифатини таъминлашдаги таъмойил, мезон ва
кўрсаткичлари³**

№	Таълим сифатини таъминлашдаги таъмойил, мезон ва кўрсаткичлари	
1.	Таълим сифатини таъминлашдаги таъмойиллар	Ўқув дастурларининг таълим олувчилар талабларидан келиб чиқиб, уларни билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришга, касбга йўналтиришга асосланиши
		Таълим мазмуни ва шаклларининг изчиллик, уйғунлик, кўп асослилиқ каби хусусиятларга йўналтирилганлиги
		Таълимни муаммоли ўқитишга асосланганлиги
		Таълим иштирокчиларининг ўқув жараёнида ҳамкорлик асосидаги диалогли мулоқатини таъминланганлиги
		Таълим олувчилар мустақил фаолияти, ўз-ўзини ривожлантириш, назорат қилиш, текшириш, баҳолаш
2.	Таълим сифатини таъминлашдаги мезонлар	Таълим муассасасида замонавийлаштирилган таълим дастурларининг самарадорлиги
		Ташкилий-педагогик шарт-шароитлар ва технологияларнинг ДТС ва ўқув дастурларига мувофиқлиги
		Таълим дастурларини такомиллаштириш
		ДТС, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий ресурсларда таълим босқичларининг узвийлиги ва узлуксизлигини таъминланганлиги
		Ўқув режасида ўқув фанларининг комплекс тарзда ифодаланганлиги ва ундан таълим истеъмолчиларининг талаби эътиборга олинганлиги
		Ўқув дастурларини такомиллаштирилган ҳолда, унда замонавий билимлар, илмийликнинг таъминланганлиги, унинг синовдан ўтганлиги,

³ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

		таълим истеъмолчилари учун қулайлиги
		Ўқув дастурлари ва ундаги мавзуларнинг назарий ва амалий жиҳатдан уйғунлаштирилганлиги
		Дифференциялашган таълимни йўлга қўйиш ишларини такомиллаштириш, ихтисослаштирилган ва чуқурлаштирилган ўқув жараёнларини жадаллаштириш
3.	Таълим муассасаси манбаларининг сифати	Юқори малакали педагогик ўқитувчилар
		Информацион-методик манбалар
		Таълимий-технологик манбалар
		Моддий-молиявий манбалар
4.	Ўқув-тарбия жараёнини такомиллаштириш	Таълим-тарбия жараёнини аттестациядан ўтказиш
		Ўқув дастурларини такомиллаштиришнинг натижалари
		Таълим муассасасида дастурларни ишлаб чиқилганлиги, амалиётга татбиғи ва оммалаштирилганлиги
		Таълим турлари ва хизматлари интеграллаштирилган дастурларнинг яратилганлиги ва жорий этилганлиги
		Ихтисослаштирилган ва кенгайтирилган таълим дастурларининг ишлаб чиқилганлиги ва жорий этилганлиги
		Ташкилий жиҳатдан янгиликларни таълим тизимига киритилганлиги
		Сифат мониторинги бўйича янги кўрсаткичларни ўзлаштириб борилганлиги
		Шахсга йўналтирилган таълим шакллари ва технологияларининг татбиқ этилганлиги
		ТМсида инновацион тажриба-синовларнинг ўтказилиши ва натижалари
5.	Ўқув режасининг бажарилиши	Ўқув меъёрлари ва талабларининг бажарилиши
		Таълим соҳалари
		Синфларни ихтисослаштириш, махсус дифференциаллашган гуруҳларни ташкил қилиш
		Ўқув режасида келтирилган мактаб компонентида риоя қилиш

		Танлов ва Таълим олувчилар билан индивидуал ишлаш кўлами мусобақалар, беллашувларга асосланган ҳолда чуқурлаштирилган қўшимча таълим билан қамраб олиш
		Ўқувчилар ўқув юкламалари ҳажми
6.	Ўқитувчиларнинг шахсий ютуқлари	Таълим жараёнини такомиллаштиришдаги ютуқлари
		Услубий, илмий ва ихтирочилик ютуқлари
		Турли танловлардаги муваффақиятлари
		Таълимдаги билимларини оширишга йўналтирилган фаолиятлари
		Мустақил ҳолда ўз устида ишлаш фаолиятлари
7.	Таълим муассасасининг инновацион фаолияти	Таълим мақсад, вазифалари ва мазмунини модернизациялаш
		Таълим усул, шакл ва воситалари ҳамда технологияларини такомиллаштириш
8.	Таълим муассасасининг ижтимоий фаолияти	Таълим хизматлари истеъмолчиларининг жараёндан қониқиши
		Ўқув жараёнининг режалаштирилиши, ташкил этилиши, якуний натижаларида сифатнинг намоён бўлиши
		Таълим истеъмолчиларининг ўзаро ҳамкорлиги
		Муассаса амал қиладиган стратегиялар
9.	Ўқув жараёнини ташкил қилиш, яхшилаш, самарадорлигини ошириш	Таълим иштирокчилари ва ота-оналар ҳамкорлиги
		Ўқув жараёни иштирокчиларининг жараёндаги маъсулиятларининг тенглиги ва тўғри тақсимланиши
		Ўқув жараёни иштирокчилари учун мақбул педагогик-психологик муҳит яратиш
		Ўқув жараён сифат мониторинги
		Мақсадга йўналтирилганлиги
		Махсус ташкил қилинганлиги

		Таълим сифатида рўй берадиган асосий ўзгаришларни узлуксиз кузатадиган
		Ўқув жараёни билим, кўникма ва малакаларга асосланган, компетенцияларни шакллантирадиган мақсадга йўналтирилганлиги
		Билим, кўникма ва малакалари ёрдамида таълим олувчиларнинг мустақил билиш имкониятларини ривожлантириш
		Барча дастурлар учун дидактик жараён мазмунини мавжудлиги
		Таълим берувчининг раҳбарлик, йўналтирувчанлик, фасилаторлик даражаси
		Таълим берувчининг педагогик фаолияти таълим олувчилар фаоллиги билан уйғунлашганлиги
		Таълим олувчиларнинг юқори кўрсаткичдаги якуний натижалари режалаштириладиган билиш ва тарбия имкониятлари
		Қизиқиш ва майликлари асосидаги ўқув фанлари билимларини чуқур эгаллаш имкониятлари
		Таълим олувчиларнинг ўқув ва тарбия жараён конун қоидаларига муносабати
10.	Таълим сифатига таъсир қилувчи ўқув жараёни таркибий қисмлари	Таълим олувчиларнинг қизиқиш ва эҳтиёжлари асосидаги фаол билиш жараёнларига жалб этиш
		Ўқув жараёнида таълим олувчиларнинг режалаштирилган, тартиблашган ва кутиладиган натижалар акс этган фаолияти
		Ўқув жараёнида ахборот манбаи билан самарали ишлашни йўлга қўйиш
		Таълим олувчилар педагогик ва психологик ҳолатини яхшилаш
		Ўқув жараёнида таълим олувчилар мустақил фаолиятга, ўз ҳаракатларини бошқариш, таҳлил қилиш ва баҳолаш амалиётларига йўналтириш
		Ўқув жараёни барча таркибий қисмларининг узаро алоқадорлиги

**Тадқиқотчилар тавсифларига кўра интеграциянинг педагогик
таҳлили⁴**

№	Муаллифлар	Интеграция тавсифи ва йўналишлари
1.	А. Я. Данилюк	Таълимни интеграциялаш педагогик жараёнга йўғрилган дидактик тамойил сифатида ўрганилган.
2.	Т.Ломакин	Педагогика фанида интеграциянинг икки жиҳати: таълим мазмунининг интеграциясига, барча таълим тизимларининг ўзаро таъсири интеграциясини кўриб чиқилган.
3.	В.Онушкин, Э.Огарев	Интеграция нафақат жараён сифатида, янги потенциал имкониятлар, янги сифат ва натижаларга олиб боралиган ягона тизим сифатида эътироф этилган.
4.	М. Н. Берулава, В. А. Сластенин, В.А. Исаев, И.Ф. Мищенко А.И. Шиянов	Умумий ўрта таълим ва олий таълимда интеграцион ёндашувни қўллаш, улар ўртасидаги самарали ҳамкорлик асосида тавсифланган.
5.	И. Гретченко, И. Г. Тимошенко, Т. С. Кашлачева	Минтақавий ва давлат даражасидаги таълим тизимини жаҳон таълим маконига интеграциялашуви ўрганилган.
6.	Н. М. Белянкова, А. Игнатова, В. Н. Максимова, С.Ю. Полянкина	Педагогик таълим жараёнларида фанлараро алоқалар каби мавзулараро алоқаларни ҳам интеграциялашган курс, бўлим ва модуллар ташкил қилиш орқали ўрнатиш тадқиқ этилган.
7.	А. А. Саламатов, Е. А. Соколов	Ҳаёт ва таълимда икки турдаги илмий билимлар (табiiй ва ижтимоий фанлар)ни интеграциялаш баён этилган.
8.	Л. Г. Савенкова, А. Никитина, Б. П. Юсов	Таълим муассасаларида интеграция таълим тарбия жараёнини ташкил этиш шарти сифатида учта ўзаро боғлиқ йўналиш: экологик, минтақавий ва маданий ёндашувлар асосида амалга оширилиши таъкидланган.
9.	Л. П. Волкова,	Имконияти чекланган болалар учун

⁴ Муаллиф томонидан тайёрланди.

	А. А. Дмитриев, Л. М. Кобрин, Н. Н. Малофеев	ихтисослаштирилган коррекцион ва психологик ёрдам кўрсатиш асосидаги интеграллашган таълим тадқиқ қилинган.
10.	Ю. А. Горячев, В. Ф. Захаров, Л. Е. Курнешова	Мамлакатга бошқа ҳудудлардан кўчиб келган болаларни миллий-маҳаллий маданият билан таништириш орқали уларни ижтимоий мослаштириш асосидаги интеграллашган таълим тадқиқ қилингин.
11.	Р.Н. Авербух, Н.П. Литвинова	Таълим тизимларини ривожлантиришда интеграция педагогик, ижтимоий-маданий, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий омиллар ва бу соҳадаги анъаналар ва инновацияларни ўзаро биргаликда ривожлантириш билан боғлиқлиги таъкидланган.
12.	Я.Г. Ашихмина	Интеграция муайян бирликларни тиклаш, тўлдириш маъноларини билдириб, амалиётда икки ва ундан ортиқ субъектларнинг бир мақсад атрофида бирлашиши билан боғлиқ жараёнлар деб қаралган.
13.	А.Н.Гордеева, М.В. Пучкова	Таълимда интеграция ички ва тармоқлараро интеграция сифатида қаралиб, ички интеграция фан ва таълимни давлат бошқарувининг бир нечта соҳаси доирасида бирлаштириш, тармоқлараро интеграция давлат бошқарувининг бир неча соҳасини қамраб олиб, фан, таълим ва ишлаб чиқаришни бир-бирларига яқинлаштириш сифатида қаралган.
14.	Б. М. Кедров	Интеграция билиш жараёнида миқдорий юқори натижаларни таъминлаб, фаннинг ривожланиши учун замонавий шароитларга хос бўлган ўзаро таъсирнинг сифат жиҳатидан янги тури сифатида ажратиб кўрсатилган.
15.	Н. Б. Истомина	Бўлажак бошланғич таълим ўқитувчилари билимини амалий интеграллаштириш уларни услубий жиҳатдан тайёрлаш зарурлиги, хусусияти махсус (фанга оид) психологик-педагогик ва услубий билимларни бирлаштиришда намоён бўлишини таъкидлаган.
16.	О.К.Абдурахмонов	Интеграция жараёнлари турлари: ривожланиш

		йўналишлари (горизонтал, вертикал, диоганал)га кўра, интеграциялашиш даражаси (ўзаро ҳамкорлик, кооперацион ва тўлиқ интеграция)га кўра, фаолият йўналишлари(ишлаб чиқариш, илмий, таълим, маркетинг, инвестициявий ва инновацион)га кўра ва ҳуқуқий асоси(улушли ва қўшма)га кўра тасниф қилинган.
17.	Б.М.Аъзамова Р.А.Мавлонова, Н.Х.Рахмонқулова, М.И.Тошпулатова, Д.Ш.Якибова,	Умумий ўрта таълим бошланғич таълимда, ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришда интеграцион ёндашув, дарсларни интеграциялаш: интеграцион дарснинг умумий хусусиятлари, интеграцион дарс лойиҳасига доир машғулот структураси ҳамда интеграцион технологияси тавсифланган.
18.	Б.С.Абдуллаева, А.А. Жуманов, С.Т.Маҳкамов, Г.Ш.Файзуллаева Н.С.Файзуллаева,	Фанлараро, курслараро узвийликнинг методологик-дидактик асослари, фанлараро алоқадорликнинг таълим-тарбия тизимидаги аҳамияти ва таълим самарадорлигини оширишнинг йўллари баён қилинган.
19.	Ғ.И.Мухамедов, У.Н.Хўжамқулов	Таълим соҳаси кластер ёндашувида интеграция жараёнлари амалий аҳамиятга эга эканлигига тўхталиб, моддий, молиявий, технологик, информацион, услубий ва кадрлар соҳасидаги барча ресурсларни жалб қилиш зарурати асосланган.

4-илова

**Умумтаълим муассасаларида тажриба-синов ишида иштирок этган
респондент (ўқитувчилар ва ўқувчилар)лар сони**

	Умумтаълим муассасаси	Иштирок этганлар сони	
		Ўқитувчилар	Ўқувчилар
Тошкент вилояти умумий ўрта таълим мактаблари			
	Кластер № 1 (6-мактаб)	13	101
	Кластер № 2 (21-мактаб)	15	98

	Кластер № 3 (15-мактаб)	9	84
	Жами	37	283
Сурхондарё вилояти умумий ўрта таълим мактаблари			
	Кластер № 4 (55-мактаб)	13	92
Наманган вилояти умумий ўрта таълим мактаблари			
	Кластер № 7 (16-мактаб)	11	83
	Жами:	61	458

5-илова

**Тажриба ва назорат гуруҳларининг таълим сифатини ошириш
бўйича компетентлигини аниқлаш имконини берадиган тест тизимлари**

Биринчи йўналиш - таълим самарадорлигини ошириш жараёнида ахборот танлаш ва уни таҳлил қилган ҳолда ўринли фойдаланиш кўникмаларини, мотивацион мақсад мавжудлигини аниқлаш		
1.	Таълим самарадорлигини ошириш талабларининг мазмунини билиш ва буларни таълим жараёнларида қўллаган ҳолда ўз-ўзини ривожлантириш шартми?	1- йўқ 2- баъзан 3- ҳа
2.	Таълим самарадорлигини оширишнинг энг юқори устувор мақсадларини танлаш ва уларни аниқ шакллантиришни биласизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
3.	Сиз керакли вақтларда энг муҳим ахборот маълумотларни танлаш, маълумотларни ўзаро бир-бирига таъсир кучини ўрнатиш қобилиятиги эгамисиз?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
4.	Сиз таълим самарадорлигини ошириш бўйича ахборот-ресурс маълумотларини (лойиҳалар, технологиялар, дастурлар, ҳисоботлар, хабарлар, усул ва шакллар ва б.) куйидан юқорига қараб ривожланиб бориш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тизимлаштира оласизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
5.	Таълим самарадорлигини ошириш бўйича Халқаро тажрибалардан фойдаланиш имкониятига эгамисиз?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
Иккинчи йўналиш - таълим самарадорлигини режалаштириш ва кутилаётган истиқболли натижаларни олдиндан айтиб бериш кўникмаларини, бу фаолият давомида самарали воситалардан, шакл ва усуллардан фойдаланиш компетентлигининг мавжудлигини аниқлаш		
6.	Таълимсамарадорлигини ошириш фаолиятини ўзаро бир-бирига таъсир кўрсатувчи турли йўналишлардаги,	1-йўқ 2-баъзан

	умумий мақсадли тизим сифатида режалаштириш кўникмаларига эгамисиз?	3-ҳа
7.	Таълим самарадорлигини оширишда амалиётдан муваффақиятли ўтган Халқаро ва миллий тажриба-синов ишларнинг якуний натижаларидан фойдаланасизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
8.	Минтақавий таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи педагогик таълим инновацион кластери лойиҳасини амалга оширишдаги иштирокчи эканлигингиздан манмнунмисиз?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
9.	Сиз таълим самадорлигини ошириш бўйича топширилган вазифаларни шу бўйича жамоада фаолият олиб бораётган иштирокчиларга масъулиятларини белгилаб бериш кўникмаларига эгамисиз?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
10.	Сизнингча, кластер ёндашуви асосидаги таълим самарадорлигини ошириш минтақавий таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатадими?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
Учинчи йўналиш - умумтаълим сифатини ошириш жараёнига таъсир кўрсатадиган самарали ўзгаришлар киритиш ва ўз-ўзини текшириш ва назорат қилиш асосида ютуқларни ташхислаш қобилиятини аниқлаш		
11.	Таълим сифатини ошириш фаолиятининг муваффақиятини таъминловчи омилларни белгилаш, маълумотларни таҳлил қилишни биласизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
12.	Ўз-ўзини текшириш ва назорат қилиш асосида таълим сифатидаги ютуқларни ташхис қила оласизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
13.	Таълим самадорлигини ошириш фаолиятида ўз-ўзини текшириш, назорат қилиш ва таҳлил қилишнинг турли усул ва воситаларидан фойдаланасизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
14.	Таълим сифатини ошириш фаолиятидаги ҳаракатларни тузатиш ва тартибга солишни биласизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
15.	Сизнинг таълим сифатини ошириш ва уни баҳолашдаги назарий маълумотларингиз уни қўллашдаги амалий фаолиятдаги натижаларингизга мос келадими?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
Тўртинчи йўналиш - иқтидорни аниқлаш ва уни ривожлантириш методикасини билиш компетенцияларининг мавжудлигини аниқлаш		
16.	Ўқувчилардаги иқтидорни аниқлаш бўйича билим ва малакаларингизни ривожлантириб борасизми?	1-йўқ 2-баъзан

		3-ҳа
17.	Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш тамойиллари, шартлари, шаклларида самарали фойдаланасизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
18.	Фикрлаш, ташаббускорлик ва ижодкорлик мустақиллигини ривожлантиришга ёрдам берадиган турли хил таълим тизимлари орасидан усуллар, услублар ва шаклларни танлаш кўникмаларига эгамисиз?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
19.	Ўқувчиларнинг мойиллиги бўлган ва фаолиятнинг турли соҳаларида юқори кўрсаткичларга эга болаларни аниқлаш учун ўқув ва ўқувдан ташқари машғулотларни олиб бориш қобилиятига эгамисиз?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа
20.	Интеллектуал, ҳиссий ва ижтимоий соҳаларнинг ривожланишини уйғунлаштиришга ёрдам берадиган иқтидорли ўқувчиларни синфда бошқалар билан самарали ва ҳиссий жиҳатдан ижобий ўзаро таъсир қилиш муҳитини ярата оласизми?	1-йўқ 2-баъзан 3-ҳа

6-илова

Тажриба-синов ишининг асословчи босқичидаги тажриба ва назорат гуруҳларининг таълим самарадорлигини ошириш бўйича компетентлик даражаси

Таълим самарадорлигини ошириш жараёнида ахборот танлаш ва уни таҳлил қилган ҳолда ўринли фойдаланиш кўникмаларини, мотивацион мақсад мавжудлигини аниқлаш												
Тажриба иштирокчиларининг жавоблари	Гуруҳлар	Тест рақамлари										Жам и балл
		1		2		3		4		5		
		сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	
1-йўқ (1 балл)	ТГ	3	3	2	2	3	3	3	3	2	2	13
	НГ	8	8	8	8	9	9	7	7	8	8	40
2-	ТГ	19	38	20	40	19	38	19	38	20	40	194

баъзан (2 балл)	НГ	10	20	11	22	11	22	12	24	11	22	110
3-ҳа (3 балл)	ТГ	10	30	10	30	10	30	10	30	10	30	150
	НГ	11	33	10	30	9	27	10	30	10	30	150
Уму- мий балл	ТГ	32	70	32	72	32	71	32	71	32	72	356
	НГ	29	61	29	60	29	58	29	61	29	60	299

Таълим самарадорлигини режалаштириш ва кутилаётган истикболли натижаларни олдиндан айтиб бериш кўникмаларини, бу фаолияти давомида самарали воситалардан, шакл ва усуллардан фойдаланиш компетентлигининг мавжудлигини аниқлаш

Тажриба иштирок чиларининг	Гуруҳлар	Тест рақамлари										Жами балл
		1		2		3		4		5		
		сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	
1-йўқ (1 балл)	ТГ	22	22	20	20	21	21	23	23	21	21	107
	НГ	21	21	17	17	17	17	20	20	21	21	97
2- баъзан (2 балл)	ТГ	8	16	8	16	9	18	7	14	8	15	79
	НГ	7	14	10	20	11	21	8	17	7	13	84
3-ҳа (3 балл)	ТГ	2	6	3	10	2	7	2	6	3	9	38
	НГ	1	3	2	5	1	3	1	2	1	3	17
Умуми й балл	ТГ	32	44	32	47	32	45	32	43	32	46	224
	НГ	29	38	29	42	29	42	29	39	29	38	199

Умумтаълим сифатини ошириш жараёнига таъсир кўрсатадиган самарали ўзгаришлар киритиш, ўз-ўзини текшириш ва назорат қилиш асосида ютуқларни таҳлил қилиш қобилиятини аниқлаш

Тажриба иштирок- чиларининг	Гуруҳлар	Тест рақамлари										Жами балл
		1		2		3		4		5		
		сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	

1-йўқ (1 балл)	ТГ	21	21	24	24	25	25	21	21	23	23	114
	НГ	20	20	20	20	21	21	19	19	21	21	101
2- баъзан (2 балл)	ТГ	8	16	5	10	5	10	8	16	5	10	62
	НГ	6	12	5	10	5	10	6	12	4	8	52
3-ҳа (3 балл)	ТГ	3	9	3	9	2	6	3	9	4	12	45
	НГ	3	9	4	12	3	9	4	12	4	12	54
Умуми й балл	ТГ	32	46	32	43	32	41	32	46	32	45	221
	НГ	29	41	29	42	29	40	29	43	29	41	207

Ўқувчилардаги иқтидорни аниқлаш ва уни ривожлантириш методикасини билиш компетенцияларининг мавжудлигини аниқлаш

Тажриба иштирокчи- ларининг	Гуруҳлар	Тест рақамлари										Жами балл
		1		2		3		4		5		
		сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	
1-йўқ (1 балл)	ТГ	22	22	24	24	19	19	24	24	17	17	106
	НГ	18	18	22	22	18	18	21	21	16	16	96
2- баъзан (2 балл)	ТГ	8	16	7	14	10	20	6	12	12	24	86
	НГ	8	16	5	10	9	18	6	12	8	16	72
3-ҳа (3 балл)	ТГ	2	6	1	3	3	9	2	6	3	9	33
	НГ	3	9	2	6	2	6	2	6	5	15	42
Умуми й балл	ТГ	32	44	32	41	32	48	32	41	32	50	224
	НГ	29	43	29	38	29	42	29	39	29	47	210

**Тажриба-синов ишининг асословчи босқичидаги тажриба ва
назорат гуруҳларининг таълим самарадорлигини ошириш бўйича
компетентлик даражасининг умумий кўрсаткичи**

Таълим самарадорлигини ошириш даражалари		Саволлар рақами					Умумий балли	Фоида
		1	2	3	4	5		
1. Ахборот-билиш даражаси								
Тажриба гуруҳи	32	70	72	71	71	72	356	71
Назорат гуруҳи	29	61	60	58	61	60	299	60
2. Ташкилий ва таркибий даражаси								
Тажриба гуруҳи	32	44	47	45	43	46	224	45
Назорат гуруҳи	29	38	42	42	39	38	199	40
3. Тартиблилик ва мулоҳазакорлик даражаси								
Тажриба гуруҳи	32	46	43	41	46	45	221	44
Назорат гуруҳи	29	41	42	40	43	41	207	41
4. “Иқтидор” билан ишлаш даражаси								
Тажриба гуруҳи	32	44	41	48	41	50	224	45
Назорат гуруҳи	29	43	38	42	39	47	210	42
Жами:	244	387	385	387	383	399	1940	
Тажриба гуруҳи	128	204	203	205	201	213	1025	51
Назорат гуруҳи	116	183	182	182	182	186	915	45
Ўртачаси:	61	97	96	96	85	99	483	96
Тажриба гуруҳи	32	51	51	51	50	53	256	51
Назорат гуруҳи	29	46	45	45	45	46	227	45

**ЗАМОНАВИЙ УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ ДЕГАНДА
НИМАНИ ТУШУНАСИЗ?**

Ўқувчиларни “иктидор” тоифалари миқдорини аниқлаш

№	Ўқувчиларнинг тоифалари	Тошкент вилояти		Сурхондарё вилояти		Наманган вилояти	
		ТГ	НГ	ТГ	НГ	ТГ	НГ
1.	Умумий интеллектуал қобилиятлари жуда юқори бўлган ўқувчилар.	30	27	7	8	7	7
2.	Муайян фан соҳасида, аниқ академик қобилиятли ва махсус ақлий қобилиятли ўқувчилар	67	70	17	16	18	15
3.	Муайян сабабларга кўра, ўқув ютуқларига эришмаган, аммо ёрқин когнитив фаолиятга, ўзига хос истеъдодга эга бўлган ўқувчилар	15	17	8	6	5	6
4.	Ижодий (бадий) қобилиятлари юқори бўлган ўқувчилар.	29	28	16	14	12	13
	Гуруҳлардаги жами иштирокчилар	141	142	48	44	42	41
	Умумий иштирокчилар	283		92		83	
		458					

Иқтидорли ўқувчи шахсий варақаси

1.	Ўқувчининг исми-шарифи	Мирзаева Нодира
2.	Оила таркиби, ижтимоий ҳолати	3 нафар фарзанд, зиёли оила
3.	Яшаш шароити	кўп хонали уй, ҳонадон
4.	Оилади муносабатлар	ўзаро ҳурмат, тушунишга асосланилган
5.	Оилади ўзини тутиш меъёрларига бўйсунмаслик ҳолати	меъёрларига бўйсунмаслик ҳолати: кузатилмайди
6.	Оиланинг болани тарбиялаш салоҳияти	юқори, таълимга ишонади, шароит яратади
7.	Боланинг шахсий фазилатлари	ижобий ёки салбий
8.	Жамоадаги аҳволи	ўзаро ишонч ва ҳурмат
9.	Таълим фаолиятидаги кўрсаткичлари	юқори, ўрта
10.	Ўқиш нисбатан мотивация	юқори, ўрта
11.	Ўқув машғулотларига қатнашиши	сабабсиз дарс қолдирмайди
12.	Ўқиш қобилияти	юқори, ўрта
13.	Когнитив қобилият	юқори, ўрта
14.	Меҳнат фаолияти	меҳнат кўникмалари мавжуд
15.	Танланган фаолият турлари	ақлий, ижодий
16.	Танланган фаолиятда иштирок этиш	фаол, ўрта
17.	Қўшимча таълим тури	синфдан ташқари машғулот
18.	Натижа	

**Тажриба-синов ишида қатнашган ўқувчиларнинг дастлабки
умумий натижалари**

Гуруҳлар	Ўқувчилар сони	Ўзлаштириш даражаси			
		Қони қар сиз	Қони қар ли	Яхши	Аъло
Умумий интеллектуал қобилиятлари жуда юқори бўлган ва муайян фан соҳасида, аниқ академик қобилиятли ва махсус аклий қобилиятли ўқувчилар					
Она тили фани					
1. Нутқий компетенция					
Тажриба гуруҳи	146	35	48	51	12
Назорат гуруҳи	143	37	46	49	11
2. Лингвистик компетенция					
Тажриба гуруҳи	146	34	46	53	13
Назорат гуруҳи	143	35	44	53	11
Жами:	578	140	184	206	48
Тажриба гуруҳи	292	69	94	104	25
Назорат гуруҳи	286	72	90	102	22
Ўртачаси:	289	70	92	103	24
Тажриба гуруҳи	146	34	47	52	13
Назорат гуруҳи	143	36	45	51	11
Адабиёт фани					
1. Адабий-нутқий компетенциялар					
Тажриба гуруҳи	146	33	50	48	15
Назорат гуруҳи	143	34	51	47	11
1. Бадиий асарни таҳлил қилиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	146	31	52	50	13
Назорат гуруҳи	143	36	47	47	13
Жами:	578	134	200	192	52
Тажриба гуруҳи	292	64	102	98	28
Назорат гуруҳи	286	70	98	94	24
Ўртачаси:	289	67	100	96	26
Тажриба гуруҳи	146	32	51	49	14
Назорат гуруҳи	143	35	49	47	12
Инглиз тили фани					
1. Нутқий компетенция					
Тажриба гуруҳи	146	41	53	37	15
Назорат гуруҳи	143	35	50	45	13
2. Лингвистик компетенция					
Тажриба гуруҳи	146	37	59	39	11
Назорат гуруҳи	143	31	56	41	15

Жами:	578	144	218	162	54
Тажриба гуруҳи	292	78	112	76	26
Назорат гуруҳи	286	66	106	86	28
Ўртачаси:	289	72	109	81	27
Тажриба гуруҳи	146	39	56	38	13
Назорат гуруҳи	143	33	53	43	14
Тарих фани					
1. Тарихий воқеликни тушуниш ва уни мантикий изчилликда тушунтира олиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	146	36	55	37	18
Назорат гуруҳи	143	36	57	34	16
2.Тарихий манба ва адабиётлар билан ишлаш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	146	40	59	39	8
Назорат гуруҳи	143	38	61	36	8
Жами:	578	150	232	146	50
Тажриба гуруҳи	292	76	114	76	26
Назорат гуруҳи	286	74	118	70	24
Ўртачаси:	289	75	116	73	25
Тажриба гуруҳи	146	38	57	38	13
Назорат гуруҳи	143	37	59	35	12
Ижодий (бадий) қобилиятлари юқори бўлган ва ёрқин когнитив фаолиятга, ўзига хос истеъдодга эга бўлган ўқувчилар					
Чизмачилик фани					
1. Чизмачиликда қўлланиладиган термин ва тушунчаларни билиш ҳамда қўллай олиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	29	8	8	9	4
Назорат гуруҳи	27	8	8	8	3
2. Иш қуролларидан тўғри фойдаланиш ва чизмани кетма-кетликда тўғри бажариш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	29	8	12	7	2
Назорат гуруҳи	27	6	10	8	3
Жами:	112	30	36	34	12
Тажриба гуруҳи	58	16	20	16	6
Назорат гуруҳи	54	14	16	16	6
Ўртачаси:	56	15	18	17	6
Тажриба гуруҳи	29	8	10	8	3
Назорат гуруҳи	27	7	8	9	3
Технология фани					
1. Буюм ва маҳсулот турларини, уларни тайёрлаш ва ишлов бериш усулларини билиш, технологик лойиҳалаш ҳамда амалга ошириш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	25	7	6	9	3
Назорат гуруҳи	25	8	5	8	4
2. Психомотор, функционал, ҳамда амалий фаолият турларини бажа-					

ришдаги операцион компетенция					
Тажриба гуруҳи	25	9	7	8	1
Назорат гуруҳи	25	10	6	7	2
3. Тўғри ва онгли касб танлаш, ижтимоий муносабатларга кириша олиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	25	8	8	7	2
Назорат гуруҳи	25	9	7	6	3
Жами:	150	34	39	45	15
Тажриба гуруҳи	75	24	21	24	6
Назорат гуруҳи	75	27	18	21	9
Ўртачаси:	50	17	13	15	5
Тажриба гуруҳи	25	8	7	8	2
Назорат гуруҳи	25	9	6	7	3
Жисмоний тарбия фани					
1. Соғломлаштирувчи машқларни бажаришни тушуниш ва қўллай олиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	31	6	9	11	5
Назорат гуруҳи	32	7	10	11	4
2. Жисмоний машқлар мажмуасини кетма-кетликда тўғри бажариш орқали жисмоний сифатларни ривожлантириш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	31	8	11	6	6
Назорат гуруҳи	32	9	11	9	3
3. Спорт асбоб-анжомларидан хавфсиз усулларда фойдаланиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	31	10	10	7	4
Назорат гуруҳи	32	11	9	10	2
Жами:	189	51	60	57	21
Тажриба гуруҳи	93	24	30	27	12
Назорат гуруҳи	96	27	30	30	9
Ўртачаси:	63	17	20	19	7
Тажриба гуруҳи	31	8	10	9	4
Назорат гуруҳи	32	9	10	10	3
Фанлар кесимидаги умумий компетенциялар					
Тажриба гуруҳи	146	36	53	44	13
Назорат гуруҳи	143	35	52	44	12
Тажриба гуруҳи	29	8	10	8	3
Назорат гуруҳи	27	7	8	9	3
Тажриба гуруҳи	25	8	7	8	2
Назорат гуруҳи	25	9	6	7	3
Тажриба гуруҳи	31	8	10	9	4
Назорат гуруҳи	32	9	10	10	3
Ўртачаси:	458	120	156	139	43
Тажриба гуруҳи	231	60	80	69	22
Назорат гуруҳи	227	60	76	70	21

**Тажриба-синов ишида қатнашган ўқувчиларнинг дастлабки
умумий натижалари**

Таълим муассасалари	Гуруҳлар	Ўқувчилар сони	Умумий сифат кўрсаткичлари			
			“2” баҳо	“3” баҳо	“4” баҳо	“5” баҳо
Тошкент вилояти	Тажриба	141	31	45	52	13
	Назорат	142	30	47	54	11
Сурхондарё вилояти	Тажриба	48	9	15	19	5
	Назорат	44	8	15	17	4
Наманган вилояти	Тажриба	42	8	13	17	4
	Назорат	41	9	12	16	4
Жами	Тажриба	231	48	73	88	22
	Назорат	227	47	74	87	19

Дарс машғулоти аналитикаси бўлиши унинг самарали ташкил қилинганлигини белгилаб берувчи омиллар				
1.	Ўқув хоналарининг ҳолати, кўргазмалар куруллар ва жиҳозлар билан таъминланганлиги, машғулот ҳар бир қисмининг ва умумий ва вақт тақсимотининг тўғри тақсимланиши, давоматнинг юқори даражаси	Қони қарсиз	Қони қарли	Яхши
2.	Уй вазифасининг бажарилиш даражаси, унда йўл қўйилган хато ва камчиликлар устида ишлаш			
3.	Ўтилган мавзунинг янги мавзуга изчиллиги, саволларнинг мантиқий боғлиқлиги			
4.	Дарс жараёнида фойдаланиладиган метод ва технологиялар, нотиклик қобилияти			
5.	Ўқувчиларнинг янги мавзуларни ўзлаштириш даражаси, уни аниқлашда ўқитувчининг маҳорати, назарий ва амалий билимларнинг ўзаро боғлиқлиги			
6.	Янги мавзунинг мустаҳкамлаш жараёнининг самарадорлик даражаси, илғор педагогик			

	технологияларни қўллаш олиши			
7.	Ўқув фани мавзулари учун муаммоли вазиятларни, мисолларни ишлаб чиқиш			
8.	Мавзулар изчиллигини таъминлайдиган топшириқлар мазмуни, метод, технология ва воситалари, дидактик материалларни танлаш қобилияти			
9.	Машғулотларни ўтказиш ва педагогик фаолиятда ўз-ўзини таҳлил қилиш, унинг натижаларидан кейинги машғулот ишини такомиллаштиришда фойдаланиш, бу бўйича илмий-методик ишларни олиб бориш			
10.	Машғулотларда ўқувчилар фаолияти, уларнинг ўрганишга мойиллиги, ўқувчилар интизоми, ўзлаштириш даражаси			
11.	Уй вазифасининг бажариш учун керакли йўриқномаларнинг берилиши, қўйилган мақсадга эришилганлик бўйича хулосаси			
	Хулоса			

14-илова

Тажриба-синов ишининг умумлаштирувчи босқичидаги тажриба ва назорат гуруҳларининг таълим сифатини ошириш бўйича компетентлик даражаси

Таълим самарадорлигини ошириш жараёнида ахборот танлаш ва уни таҳлил қилган ҳолда ўринли фойдаланиш кўникмаларини, мотивацион мақсад мавжудлигини аниқлаш													
Тажриба иштирокчиларининг жавоблари	Гуруҳлар	Тест рақамлари										Жам и балл	
		1		2		3		4		5			
		сони	бали	сони	бали	сони	бали	сони	бали	сони	бали		
1-йўқ (1 балл)	ТГ	1	1	1	1	2	2	0	0	1	1	5	
	НГ	7	7	7	7	8	8	6	6	8	8	37	

2-баъзан (2 балл)	ТГ	4	8	3	6	4	8	3	6	3	6	34
	НГ	11	22	11	22	13	26	13	26	11	22	118
3-ҳа (3 балл)	ТГ	27	81	28	84	26	78	29	87	28	84	414
	НГ	12	36	11	33	8	24	10	30	10	30	153
Умумий балл	ТГ	32	90	32	91	32	88	32	93	32	91	453
	НГ	29	65	29	62	29	58	29	62	29	60	308

Таълим самарадорлигини режалаштириш ва кутилаётган истиқболли натижаларни олдиндан айтиб бериш кўникмаларини, бу фаолияти давомида самарали воситалардан, шакл ва усуллардан фойдаланиш компетентлигининг мавжудлигини аниқлаш

Тажриба иштирокчиларин инг жавоблари	Гуруҳлар	Тест рақамлари										Жам и балл
		1		2		3		4		5		
		сони	бали	сони	бали	сони	бали	сони	бали	сони	бали	
1-йўқ (1 балл)	ТГ	1	1	0	0	0	0	1	1	0	0	2
	НГ	21	21	19	19	20	20	19	19	18	18	97
2-баъзан (2 балл)	ТГ	5	10	4	8	1	2	5	10	1	2	32
	НГ	6	12	8	16	8	16	9	18	10	20	82
3-ҳа (3 балл)	ТГ	26	78	27	81	31	93	26	78	31	93	423
	НГ	2	6	2	6	1	3	1	3	1	3	21
Умумий балл	ТГ	32	89	32	90	32	95	32	89	32	95	457
	НГ	29	39	29	41	29	39	29	40	29	41	200

Умумтаълим сифатини ошириш жараёнига таъсир кўрсатадиган самарали ўзгаришлар киритиш, ўз-ўзини текшириш ва назорат қилиш асосида ютуқларни ташхислаш қобилиятини аниқлаш

Тажриба иштирокчиларини нг жавоблари	Гуруҳлар	Тест рақамлари										Жами балл
		1		2		3		4		5		
		сони	бали	сони	бали	сони	бали	сони	бали	сони	бали	
1-йўқ (1 балл)	ТГ	1	1	2	2	0	0	1	1	2	2	6
	НГ	17	17	18	18	18	18	17	17	15	15	86

2-баъзан (2 балл)	ТГ	8	16	4	8	8	16	4	8	12	24	72	
	НГ	9	18	7	14	6	12	7	14	9	18	76	
3-ҳа (3 балл)	ТГ	23	69	26	78	24	72	27	81	18	54	354	
	НГ	3	9	4	12	4	12	5	15	5	15	63	
Умумий балл	ТГ	32	86	32	88	32	88	32	90	32	80	432	
	НГ	29	44	29	44	29	42	29	46	29	48	225	
Иқтидорни аниқлаш ва уни ривожлантириш методикасини билиш компетенцияларининг мавжудлигини аниқлаш													
Тажриба иштирокчиларининг жавоблари	Гуруҳлар	Тест рақамлари										Жам и балл	
		1		2		3		4		5			
		сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали	сон	бали		
1-йўқ (1 балл)	ТГ	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0	3	
	НГ	20	20	19	19	16	16	17	17	12	12	84	
2-баъзан (2 балл)	ТГ	11	22	8	16	6	12	7	14	5	10	74	
	НГ	5	10	7	14	9	18	7	14	10	20	76	
3-ҳа (3 балл)	ТГ	20	60	23	69	26	78	24	72	27	81	360	
	НГ	3	9	3	9	4	12	5	15	8	24	69	
Умумий балл	ТГ	32	83	32	86	32	90	32	87	32	91	437	
	НГ	29	39	29	42	29	46	29	46	29	56	229	

15-илова

**Тажриба-синов ишининг умумлаштирувчи босқичидаги тажриба
ва назорат гуруҳларининг таълим сифатини ошириш бўйича
компетентлик даражаси умумий кўрсаткичи**

Таълим самарадорлигини ошириш даражалари			Саволлар рақами					Умуми й балли	Фоизд а
Ахборот-билиш даражаси									
Жами	ТГ	32	90	91	88	93	91	453	91
	НГ	29	65	62	58	62	60	308	62
Ташкилий ва таркибий даражаси									
Жами	ТГ	32	89	90	95	89	95	458	92
	НГ	29	39	41	39	40	41	200	40

Тартиблилик ва мулоҳазакорлик даражаси									
Жами	ТГ	32	86	88	88	90	80	432	86
	НГ	29	44	44	42	46	48	225	45
“Иқтидор” билан ишлаш даражаси									
Жами	ТГ	32	83	86	90	87	91	437	87
	НГ	29	39	42	46	46	56	229	46
Умумий балли	ТГ		348	35	361	35	35	1780	89
	НГ		187	18	185	19	20	960	48
Ўртачаси	ТГ	32	87	89	90	90	89	445	89
	НГ	29	47	47	46	48	51	240	48

16-илова

Тажриба-синов ишида қатнашган ўқувчиларнинг якунловчи босқичдаги умумий натижалари)

Гуруҳлар	Ўқувчилар сони	Ўзлаштириш даражаси			
		Қониқарсиз	Қониқарли	Яхши	Аъло
Умумий интеллектуал қобилиятлари жуда юқори бўлган ва муайян фан соҳасида, аниқ академик қобилиятли ва махсус ақлий қобилиятли ўқувчилар					
Она тили фани					
1. Нутқий компетенция					
Тажриба гуруҳи	146	5	30	85	26
Назорат гуруҳи	143	26	56	45	16
2. Лингвистик компетенция					
Тажриба гуруҳи	146	9	34	81	22
Назорат гуруҳи	143	30	58	43	12
Жами:	578	70	178	254	76
Тажриба гуруҳи	292	14	64	166	48
Назорат гуруҳи	286	56	114	88	28
Ўртачаси:	289	35	89	17	38
Тажриба гуруҳи	146	7	32	83	24
Назорат гуруҳи	143	28	57	44	14
Адабиёт фани					
1. Адабий-нутқий компетенциялар					
Тажриба гуруҳи	146	6	32	80	28
Назорат гуруҳи	143	26	55	41	14
2. Бадиий асарни таҳлил қилиш компетенцияси					

Тажриба гуруҳи	146	8	36	82	20
Назорат гуруҳи	143	28	57	46	12
Жами:	578	68	180	256	74
Тажриба гуруҳи	292	14	68	162	48
Назорат гуруҳи	286	54	112	94	26
Ўртачаси:	289	34	90	128	37
Тажриба гуруҳи	146	7	34	81	24
Назорат гуруҳи	143	27	56	47	13
Инглиз тили фани					
1. Нутқий компетенция					
Тажриба гуруҳи	146	7	32	82	25
Назорат гуруҳи	143	28	54	47	14
2. Лингвистик компетенция					
Тажриба гуруҳи	146	7	32	82	25
Назорат гуруҳи	143	28	54	47	14
Жами:	578	9	36	80	21
Тажриба гуруҳи	292	32	58	41	12
Назорат гуруҳи	286	76	180	250	72
Ўртачаси:	289	16	68	162	46
Тажриба гуруҳи	146	8	34	81	23
Назорат гуруҳи	143	30	56	44	13
Тарих фани					
1. Тарихий воқеликни тушуниш ва уни мантиқий изчилликда тушунти- ра олиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	146	5	30	85	26
Назорат гуруҳи	143	26	57	47	13
2. Тарихий манба ва адабиётлар билан ишлаш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	146	7	34	81	24
Назорат гуруҳи	143	28	61	43	11
Жами:	578	66	182	256	74
Тажриба гуруҳи	292	12	64	166	50
Назорат гуруҳи	286	54	118	90	24
Ўртачаси:	289	33	91	128	37
Тажриба гуруҳи	146	6	32	83	25
Назорат гуруҳи	143	27	59	45	12
Ижодий (бадий) қобилиятлари юқори бўлган ва ёрқин когнитив фаолиятга, ўзига хос истеъдодга эга бўлган ўқувчилар					
Чизмачилик фани					
1. Чизмачиликда қўлланиладиган термин ва тушунчаларни билиш					

ҳамда қўллай олиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	29	-	5	18	6
Назорат гуруҳи	27	8	6	11	2
2. Иш қуролларидан тўғри фойдаланиш ва чизмани кетма-кетликда тўғри бажариш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	29	-	7	14	8
Назорат гуруҳи	27	6	10	7	4
Жами:	112	14	28	50	20
Тажриба гуруҳи	58	-	12	32	14
Назорат гуруҳи	54	14	16	18	6
Ўртачаси:	56	7	14	25	10
Тажриба гуруҳи	29	-	6	16	7
Назорат гуруҳи	27	7	8	9	3
Технология фани					
1. Буюм ва маҳсулот турларини, уларни тайёрлаш ва ишлов бериш усуллари билиш, технологик лойиҳалаш ҳамда амалга ошириш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	25	-	3	15	7
Назорат гуруҳи	25	6	5	10	4
2. Психомотор, функционал, ҳамда амалий фаолият турларини бажаришдаги операцион компетенция					
Тажриба гуруҳи	25	2	5	12	6
Назорат гуруҳи	25	8	7	8	2
3. Тўғри ва онгли касб танлаш, ижтимоий муносабатларга кириша олиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	25	1	4	15	5
Назорат гуруҳи	25	7	6	9	3
Жами:	150	24	30	69	27
Тажриба гуруҳи	75	3	12	42	18
Назорат гуруҳи	75	21	18	27	9
Ўртачаси:	50	8	10	23	9
Тажриба гуруҳи	25	1	4	14	6
Назорат гуруҳи	25	7	6	9	3
Жисмоний тарбия фани					
1. Соғломлаштирувчи машқларни бажаришни тушуниш ва қўллай олиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	31	-	6	20	5
Назорат гуруҳи	32	7	9	12	4
2. Жисмоний машқлар мажмуасини кетма-кетликда тўғри бажариш					

орқали жисмоний сифатларни ривожлантириш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	31	2	7	18	4
Назорат гуруҳи	32	9	9	11	3
3. Спорт асбоб-анжомларидан хавфсиз усулларда фойдаланиш компетенцияси					
Тажриба гуруҳи	31	4	8	16	3
Назорат гуруҳи	32	11	12	7	2
Жами:	189	33	51	84	21
Тажриба гуруҳи	93	6	21	54	12
Назорат гуруҳи	96	27	30	30	9
Ўртачаси:	63	11	17	28	7
Тажриба гуруҳи	31	2	7	18	4
Назорат гуруҳи	32	9	10	10	3
Фанлар кесимидаги умумий компетенциялар					
Тажриба гуруҳи	146	7	33	82	24
Назорат гуруҳи	143	28	57	45	13
Тажриба гуруҳи	29	-	6	16	7
Назорат гуруҳи	27	7	8	9	3
Тажриба гуруҳи	25	1	4	14	6
Назорат гуруҳи	25	7	6	9	3
Тажриба гуруҳи	31	2	7	18	4
Назорат гуруҳи	32	9	10	10	3
Ўртачаси:	458	61	131	203	63
Тажриба гуруҳи	231	10	50	130	41
Назорат гуруҳи	227	51	81	73	22

17-илова

**Тажриба-синов ишида қатнашган ўқувчиларнинг умумлаштирувчи
босқичдаги умумий натижалари**

Минтақавий таълим муассасалари	Гуруҳлар	Ўқувчилар сони	Умумий сифат кўрсаткичлари			
			“2” баҳо	“3” баҳо	“4” баҳо	“5” баҳо
Тошкент вилояти	Тажриба	141	10	25	79	27
	Назорат	142	22	47	58	15
Сурхондарё вилояти	Тажриба	48	2	10	28	8
	Назорат	44	9	13	18	4

Наманган вилояти	Тажриба	42	2	8	25	7
	Назорат	41	8	13	16	4
Жами	Тажриба	231	14	43	132	42
	Назорат	227	39	73	92	23

18-илова

**Тажриба-синов иши тажриба гуруҳининг кластерлар кесимида
яқунловчи босқичдаги умумий натижалари**

Минтақави й таълим муассасалари	Кластерлар	ТГ сони	Умумий сифат кўрсаткичлари			
			“2” баҳо	“3” баҳо	“4” баҳо	“5” баҳо
Тошкент вилояти	Кластер № 1	46	5	11	23	7
	Кластер № 2	48	2	7	28	11
	Кластер № 3	47	3	7	28	9
	Жами	141	10	25	79	27
Сурхондарё вилояти	Кластер № 4	48	2	10	28	8
Наманган вилояти	Кластер № 5	42	2	8	25	7
Жами	Умумий	231	14	43	132	42

САВОЛНОМАЛАР

“Ҳозирги ҳолат” – “Мен хоҳлайман” СЎРОВНОМАСИ

(1-сўровнома)

№	Ўқитувчига қўйиладиган талаблар	Ҳозирги ҳолат	Мен хоҳлайман
1	Ўқитувчининг билими		
2	Ўқитувчининг муомаласи		
3	Ўқитувчининг дарс машғулотида муносабати		
4	Ўқитувчининг ўқувчиларни дарс машғулотида қизиқтира олиши		
5	Ўқитувчининг кийиниш маданияти		
6	Ўқитувчининг дарс машғулоти пайтида телефондан фойдаланиши		
7	Ўқувчиларни баҳолашда адолатли ёндашуви		
8	Ўқитувчининг ўқувчиларни ажратиши (ота-онасига қараб, тарбиясига қараб ва ҳоказо)		

**Дарс машғулотларининг сифати ва ўқувчиларнинг фанларни
ўзлаштиришига салбий таъсир этувчи омилларни ўрганиш**

СЎРОВНОМАСИ

(2-сўровнома)

№	Ўқишга таъсир этувчи омил	Ўқувчининг муносабати
1	Ўқитувчининг дарс машғулотида қизиқтира олиши	
2	Ота-онангизнинг сизнинг ўқишингизга муносабати	
3	Ўқишдан ташқари яна нима ишлар билан банд бўласиз?	
4	Ўқишга муносабатингиз?	
5	Барча синфдошларингиз билан келиша оласизми?	
6	Ўқиш учун оилангизда ҳамма шароитлар борми?	
7	Дарсликлар етарлими?	
8	Мактабда ўқиш учун ҳамма шароитлар борми?	
9	Синф раҳбарингиз ва ўқитувчилар сизни яхши кўрадилми?	
10	Ота-онангиз сизнинг ўқишингиздан хабар олиш учун мактабга ҳар ой келадими?	

Ф.И.Ш. _____

Умумтаълим мактабларидаги долзарб муаммоларни ўрганиш
СЎРОВНОМАСИ
(3-сўровнома)

№	Муаммонинг соҳалари	Иштирокчининг фикри
1	Бошқарув билан боғлиқ муаммолар	
2	Ўқув жараёни билан боғлиқ муаммолар	
3	Тарбиявий жараён билан боғлиқ муаммолар	
4	Ўқитувчилар билан боғлиқ муаммолар	
5	Ота-оналар билан боғлиқ муаммолар	
6	Мактабда ўқиш учун яратилган шарт-шароит билан боғлиқ муаммолар	
7	Айим муаммоларни ЧДПИ билан ҳамкорликда ҳал қилиш мумкинми?	
8	ЧДПИдан кўмак сифатида нималарни кутасиз?	

Ф.И.Ш. _____ Лавозимингиз _____

**Мақтаб ўқитувчиларининг билим савияси ва методикасида мавжуд
бўшлиқларни аниқлаш СЎРОВНОМАСИ
(4-сўровнома)**

№	Савол	Иштирокчининг фикри
1	Сизнинг фанингиздан ўқитувчилар қайси мавзуларни ўқитишда қийинчиликларга дуч келади?	
2	ЯПТ бўйича институтнинг етакчи мутахассисларидан семинар машғулотлари ташкил қилиниши керакми?	
3	Малака ошириш институтининг фаолиятидан қониқасизми?	
4	Шу йўналиш бўйича таклифларингиз	

Ф.И.Ш. _____ Лавозимингиз _____

Ўқувчиларнинг ўқув жараёнларига берган баҳоси
(5-сўровнома)

№	Кўрсаткич	Баҳо		
		Ҳар доим	Баъза н	Ҳеч қачон
		2 балл	1 балл	0 балл
1	Ўқув жараёнлари мақсади менга аён.			
2	Ўқув жараёнларида биз эришадиган натижалар тўғрисида педагог-ўқитувчи ахборот беради.			
3	Ўқитувчи билан ҳамкорликда иқтидорни аниқлаш устида иш олиб боришим менинг келгуси касб танлашим учун муҳим эканлигини тушунаман.			
4	Айни вақтдаги ўқув фани материали билан олдинги ўқув фани материали ўртасида алоқадорлик борлигини тез англайман.			
5	Ўқув жараёнларида биргаликда ишлаш учун биз кичик гуруҳларга ва жуфтликларга бўлинамиз.			
6	Ўқув жараёнларида бахслар, давра суҳбати ўтказамиз; турли лойиҳали ва муаммоли вазифаларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда қатнашамиз.			
7	Педагог-ўқитувчи бизга, ўқув фанлари материали устида мустақил ишлаш бўйича тавсиялар беради.			
8	Педагог-ўқитувчи ўқув жараёнида бизга, ўқув фаолиятимизни баҳолаш мезонлари тўғрисида ахборот беради.			
9	Ўқув жараёнларида кўргазмали куроллар, анимацион видео, ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланилади.			
10	Ўқув жараёнларида мен - фаолман, эътиборлиман, ҳар доим ишлашни ҳоҳлайман.			
11	Қизиқишим юқори бўлган ўқув фанларидан иқтидорим борлигини биламан.			

12	Мени фикримча, педагог-ўқитувчи бизни ютуқларга эришишимизни хоҳлайди ва фанга бўлган муносабатимизга бефарқ эмас.			
13	Педагог-ўқитувчи ўқув жараёнларини инсонпарварлаштириш ғоялари асосида олиб боради.			
14	Ўқув фанларидан тушунмаган ва мени қизиқтирган саволларим бўйича қилган мурожаатимни педагог-ўқитувчи эътиборсиз қолдирмайди.			
15	Ўқув жараёнларидаги фаолиятим объектив баҳоланади			
16	Мен кичик гуруҳларда ишлай оламан ва унга зарурат сезаман			
17	Ўқув фанларида ўтилган мавзуларни ва у бўйича берилган топшириқларни уйда мустақил бажараман.			
18	Мен иштиёқ билан ўқув жараёнларида педагог-ўқитувчи тавсия қилган ва бошқа барча зарур материалларни ёзишга улгураман.			
19	Мен, ушбу тажриба-синов ишида қатнашишни яна давом эттиришни истайман.			

**Таълим сифати самарадорлигини оширишда
ўқувчининг ўз-ўзини назорат қилиш СЎРОВНОМАСИ
(6-сўровнома)**

Кўрсаткичлар	Баҳо				
	Билмай- ман	Қисман биламан	Яхшиби- ла-ман	Жавоб бераман	
Ўқув фанларини ўзлаштиришда ўз лаёқатимни англаган ҳолда режалар тузишни биламан.					
Ўқув фанларини ўзлаштиришда қўшимча адабиётлар билан ишлашни биламан.					
Ўқув фанларидан схема, график, жадвал ва харталарни тайёрлашни биламан.					
Барча топшириқларни мустақил бажара оламан.					
Самарали лойиҳалар ишлаб чиқишни биламан.					
Ўқув фанлари бўйича материаларни ўз сўзларим билан қайта айтиб беришни биламан.					
Саволларга жавоб беришни, саволларни мустақил қўйишни, асосий фикрни ажратишни биламан.					
Далил ва ахборотга мустақил баҳо бериш, хулоса чиқаришни, режалаштиришни, текширишни, таққослашни, умумлаштиришни биламан.					
Лойиҳалаштиришни, тажриба ўтказишни, таҳлил қилишни, муаммони белгилашни биламан.					
Ўзимнинг ишимни режалаштириш ва ташкиллаштиришни биламан.					
Қобилиятим бўйича янги билимларни излашга тайёрман.					
Ўзимнинг ҳатти ҳаракатларимга ва бошқаларга объектив баҳо бераоламан.					
Ўзимда мақсадга интилиш, қатъийлик, тиришқоқлик каби ирода сифатларини шакллантираман.					
Одамлар билан ҳамкорлик қила оламан, ўзимни синф гуруҳи жамоасининг тенг аъзоси сифатида ҳис қила оламан.					

Ўқувчиларининг касбий қизиқиш соҳаларини аниқлаш
СЎРОВНОМАСИ (7-сўровнома)

Сиз келажакда қайси олий ўқув юртига кирмоқчисиз?

№	___ “ ___ ” ўқувчиларининг Ф.И.Ш.	синф	Ўқувчининг фикри
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			

Гуруҳни психологик нуқтаи назардан ўрганиш

СЎРОВНОМАСИ

(8-сўровнома)

№	Сифатлари	Мазмун-моҳияти
1.	Ўқувчилар ҳақида умумий маълумот	И.ш.о., ёши, соғлиги, жисмоний ривожланиш ҳолати, оилавий шароити. ота-онаси ва уларнинг маънавий-ижтимоий ва моддий ҳолати кабилар.
2.	Ўқувчиларнинг мажмуа машғулотларига бўлган муносабати	Унда ўзини тутиши, топшириқни бажариши, ўқитувчилар билан ўзаро муносабати, ўзлаштириши.
3.	Ақлий ривожланиш даражаси	Кузатувчанлиги, топқирлиги, хотираси, ўқув материални ўзлаштириши, диққати, нутқи.
4.	Тафаккур ва унинг хусусиятлари	Мустақил фикрлаши, тафаккури, ривожланиши, мантикий хулосалар чиқариши.
5.	Характери	Масъулиятни ҳис қилиши, ўз ишига виждонан муносабатда бўлиши, тўғри сўзлиги, камтарлиги.
6.	Темпераменти	Сангвинник, холерик, флегматик, меланхолик.

7.	Ҳиссиёти, қизиқишлари ва қобилияти, жамоада ўзини тутиши	Атрофдагиларга муносабати, тутган ўрни, нуфузи.
8.	Онги	Дунёқараши, жамиятга, иқтисодий масалаларга муносабати, фаоллиги.
Хулосалар, таклифлар ва тавсиялар		

Эслатма: Сўровнома муассаса педагогик жамоаси ва ўқувчиларга берилгач, 3 кундан кейин олинади.